

МУЗЕЇ

МЕСТАТА

КОЛЕКЦІЇ

Національний університет ім.Тараса Шевченка
Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління
культури Полтавської облдержадміністрації
Полтавський краєзнавчий музей

МУЗЕЇ. МЕЦЕНАТИ. КОЛЕКЦІЇ

Збірник наукових праць

Київ-Полтава
Археологія
2000

УДК 23: 947.7 (930.26)
ББК 63.3.4 (4 УКР.)+79.1
М 89

М 89 Музеї. Меценати. Колекції: Збірник наукових праць / Відп. ред. Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 2000. — 108 с.: іл. — Укр. м. — (Національний університет ім.Тараса Шевченка. Управління культури Полтавської обл. держ. адміністрації. ЦОДПА. ПКМ).

Збірник наукових праць, присвячений Міжнародному дню музеїв, висвітлює проблеми історії становлення і розбудови українських музеїв, не знані факти історіографії відомих музейних збірань, життя і діяльність музейних меценатів і подвижників, чийми зусиллями розвивалася вітчизняна культура. Видання вводить до наукового обігу невідомі сторінки життя і діяльності фундаторів музейних збірань та вчених, музейних працівників і колекціонерів. Публікуються дослідження про музейні заклади України і Полтавщини зокрема.

Для істориків, археологів, музеєзнавців, широкого кола шанувальників вітчизняної історії.

Редколегія:

Белько О.В., заступник начальника управління культури Полтавської облдержадміністрації;
Гладких М.Л., доктор історичних наук, професор; **Глинь І.П.**, начальник управління культури Полтавської облдержадміністрації (*голова редколегії*); **Ковальова І.Ф.**, доктор історичних наук, професор;
Кулатова І.М.; **Лобурець В.Є.**, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;
Моща О.П., доктор історичних наук, професор; **Супруненко О.Б.**, кандидат історичних наук (*відповідальний та науковий редактор*); **Тітков О.В.**; **Шемет П.Г.**, заступник голови Полтавської облдержадміністрації, кандидат педагогічних наук; **Шрамко Б.А.**, доктор історичних наук, професор.

Рецензенти:

Міхєєв В.К., доктор історичних наук, професор;
Нестуля О.О., доктор історичних наук;
Пошивайло О.М., доктор історичних наук;

Друкуються за рішенням Наукової ради Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, прот.№ 1 від 17 травня 2000 р.

ISBN 966-7628-01-9

При передруковій чи іншому використанні матеріалів збірника посилання на джерело обов'язкове.

- © Національний університет ім.Т.Шевченка, 2000
- © Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2000
- © Полтавський краєзнавчий музей, 2000
- © Автори статей, 2000

МУЗЕЇ ПОЛТАВЩИНИ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ (Привітання учасникам наукових читань від Полтавської обласної державної адміністрації)

Шановні працівники музеїв! Шановні гості!

Сьогодні Україна, світова громадськість відзначають Міжнародний день музеїв — безцінних хранителів пам'яток матеріальної і духовної культури, що мають надзвичайно важливе значення для формування національної свідомості народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину.

Рішення про щорічне проведення 18 травня Міжнародного дня музеїв прийнято XI Генеральною конференцією Міжнародної Ради музеїв у 1977 році, що засвідчує зростання ролі музеїв, їх авторитету, як літописців, зберігачів безцінних свідків історії та сьогодення, на яких виховуються покоління.

Від обласної державної адміністрації, від голови облдержадміністрації Євгена Фроловича Томіна, від обласної ради та її голови Олександра Васильовича Полівця сердечно і щиро вітаю вас, шановні працівники музеїв, із професійним святом і бажаю всім вам доброго здоров'я, благополуччя, успіхів у розв'язанні питань, пов'язаних із музейною та пам'яткоохоронною роботою, що сьогодні особливо актуально, у час становлення держави, її морально-соціальних підвалин.

Повноцінне життя музею, його ефективна діяльність залежить від багатьох факторів. І, перш за все, від усвідомлення суспільством, державою всіх колосальних можливостей музею — своєрідного камертону духовності, моральності, вартото всілякого захисту, збереження, зміцнення.

Нещодавно Президент України Л.Д.Кучма підписав Указ "Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України", в якому звернуто увагу органів державної виконавчої влади на збереження і розвиток мережі закладів, недопустимість зняття охорони з музейних установ, на необхідність поповнення фондів збірок, на нагальну потребу створення єдиної комп'ютерної системи обліку та інформування, на створення таких систем на місцях і влиття їх до всеукраїнської музейної комп'ютерної мережі. До 30 грудня Указом зобов'язано завершити проведення приватизації земель музеїв, оформити право володіння земельними ділянками відповідно до чинного законодавства.

У кожного народу своя доля, свої музеї. І значення їх у вихованні патріотизму, любові до правичних народних традицій неоціненне.

Показово, що в нашій області широко розгалужена мережа музеїв: діє 22 державних музеї, 311 — на громадських засадах.

Аналіз розвитку музейної справи засвідчує нарощування інноваційних тенденцій, зокрема, — поряд із пріоритетом краєзнавчих музеїв в останні роки помітнішим є створення профільних музеїв. Це Решетилівський музей ткацтва і килимарства, музей історії СВК "Батьківщина" у Котелевському районі, у Кобеляках відкрито державний музей літератури і мистецтва, у Гадячі — музей

родини Драгоманових, у Полтавському педагогічному університеті ім. В.Г.Короленка — музей Василя Верховинця.

Скарбницею багатовікової історії Полтавщини можна по-праву назвати Полтавський краєзнавчий музей. У ці урочисті дні — відзначення 55-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні — в музеї відкрито нову експозицію "Полтавщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр."

У Полтавському музеї авіації і космонавтики зібрано безцінні матеріали про наукові відкриття у галузі космонавтики нашого земляка, відомого світові вченого, інженера-конструктора, піонера ракетобудування Юрія Кондратюка (Олександра Шаргея), які викликають величезний інтерес і полтавців, і гостей. А цими днями в музеї створено куточок героїчного подвигу Героя Радянського Союзу льотчика-земляка Олександра Васька. Десятки екскурсій, зустрічей з молоддю стали святом для ветерана, а його розповіді запали в душі молоді відчуттям гордості за подвиги дідів.

Наше завдання — передати вогонь Пам'яті у спадок прийдешнім поколінням, щоб продовжити славу минувшини. Ця робота повинна проводитися постійно, систематично. Тому кожен музей повинен переглянути експозиції, доповнити їх новими свідченнями, не залишити поза увагою ні єдиної долі, ні єдиного подвигу — надати кожному закладу урочистості, бо, доки живе людство, — доти житиме і Пам'ять.

Високий рівень розвитку музейництва на Полтавщині забезпечують невтомні ентузіасти цієї справи.

Кожен із вас, шановні учасники читань, заслуговує на відзнаку і пошанування, адже ваша невтомна науково-просвітницька діяльність є вагомим внеском у збереження та популяризацію духовних надбань краю.

Ми цінуємо наукові доробки працівників Полтавського краєзнавчого музею, літературно-меморіальних — Івана Котляревського, Панаса Мирного, Володимира Короленка, історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви", заповідника-музею Миколи Гоголя та інших.

Шість років минуло відтоді, як в області створено Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури, який очолює кандидат історичних наук Олександр Супруненко. Внесок цього невеликого колективу у справу вивчення і збереження найдавнішої історико-культурної спадщини — вагомий і переконливий. Згадаємо лише, що за археологічними дослідженнями Центру торік м.Полтава відзначила на високому державному рівні 1100-літній ювілей.

Щороку поповнює і збагачує науку цінними дослідженнями музей-заповідник українського гончарства в селищі Опішня. Його директор — доктор історичних наук Олесь Пошивайло, керований ним колектив високопрофесійно піднімають пласти історії прадавнього гончарського ремесла.

Приємно відзначити, що музейні заклади тримають високий науковий, просвітницький рівень і, таким чином, здійснюють позитивний вплив на авторитет музеїв.

Сьогоднішні наукові читання, присвячені Міжнародному дню музеїв, розглянуть актуальну тему "Музеї. Меценатство. Колекції". Цю тему взято не випадково, адже все, що стосується розвитку духовності нації, бере свій початок від благодійництва.

Історія музейної справи та музейництва нараховує вже не одне тисячоліття. Перші зібрання старовини з'явилися ще в давньогрецькій та давньоримській часи. Саме звідти бере своє коріння і досить відоме сьогодні слово — меценат. Довгий час збирання старожитностей було справою приватних осіб і лише згодом, порівняно не так давно, музейна справа була взята під опіку держави. Перші державні музеї, як правило, виникали на основі приватних колекцій. Так з'явилися найбільші музеї світу — Лувр, Ермітаж, Метрополітен та Британський музей. Цим шляхом виникали і музейні заклади в Україні. Зокрема, зібрання Богдана та Варвари Ханенків, родини Терещенків, Вікентія Хвойки й інших меценатів заклали підвалини Національного музею історії України.

Не обійшлося без меценатських пожертв і на Полтавщині.

Наприклад, основою зібрання Полтавського краєзнавчого музею стали приватні пожертви. Заснований 1891 року за ініціативою професора Василя Докучаєва та із залученням його приватної колекції, музей постійно поповнювався жертвами свідомих громадян — як окремих експонатів, так і цілих колекцій. У 1906 році лубенська меценатка Катерина Скаржинська подарувала Природничо-історичному музею Полтавського губерньського земства, а саме таку назву мав тоді музей, своє величезне зібрання Круглицького музею. Загальна кількість подарованих предметів та їх комплексів налічувала 20 тисяч одиниць зберігання (тобто, близько 37 тисяч експонатів). Сюди увійшли речі, знайдені під час археологічних розкопок, козацька старовина, етнографічна колекція, предмети природи, документи. А ще була бібліотека на кілька тисяч томів.

Значний внесок у формування колекцій того ж таки музею вніс полковник царської армії Павло Бобровський. Подорожуючи по країнах Сходу, він збирав різні старожитності, а потім дарував їх Полтавському музею. Саме так виникли збірка давньоєгипетського мистецтва, колекції речей з Японії, Китаю, Індії, Індонезії, що нараховували близько 3 тисяч предметів. Серед дарителів музею відомі діячі української науки і культури — Микола Біляшівський, Лев Падалка, Іван Павловський та інші. Й не дивно, що сьогодні зібрання Полтавського краєзнавчого музею, що налічує понад 300 тисяч одиниць зберігання, є одним з найбільш відомих в Україні.

З полтавськими музеями та музейною справою назавжди пов'язали свої імена чимало відомих учених, серед яких Володимир Вернадський, Кость Мощенко, Данило та Вадим Щербаківські, Олександр Тахтаї, Дмитро Яворницький, Микола Гавриленко, брати Валентин і Микола Ніколаєви. Саме завдяки їх наполегливій праці сьогодні ми маємо ряд унікальних зібрань, які нічим не поступаються перед всесвітньовідомими колекціями.

Наукові читання, що зібрани нас сьогодні, охоплюють широку проблематику з історії становлення і розбудови музеїв, висвітлення незнаних фактів історіографії відомих музейних зібрань, життя і діяльності музейних, бібліотечних, освітянських і пам'яткоохоронних меценатів і подвижників на культурницькій ниві, чийми зусиллями розвивалася вітчизняна культура. Чимало запропонованих до наукового заходу робіт стосується встановлення невідомих сторінок життя і діяльності фундаторів музейних зібрань та подвижників культур-

ного поступу, таких як Дмитро Трощинський, Василь Ломиковський, Катерина Скаржинська, Павло Бобровський та інші. Безперечно, розглядаючи цю проблематику, не можна обійти подвижницької праці музейників та вчених — полтавців Михайла Олевуського й Івана Зарецького, уродженців Київщини Миколу Петрова, Карла Болсуновського та Готфріда Оссовські, миргородця Опанаса Сластьона, патріарха запорізької археології Олександра Бодяньського... Як не згадати і зв'язки Полтавщини з такими поважними свого часу музейними установами, як Музей витончених мистецтв і старожитностей Харківського університету, Церковно-археологічний музей Київської Духовної академії, Одеський археологічний музей, іншими музейними закладами.

У Міжнародний день музеїв закономірно зупинитися й на результатах вивчення колекцій сучасних Полтавського і Кременчуцького краєзнавчих музеїв, Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішні та Музею-заповідника Миколи Гоголя у Василівці, повернутися до вивчення археологічних пам'яток Посулля, здійсненого Сергієм Мазаракі в контексті нових, нещодавно проведених досліджень. Все це знайде відображення у доповідях, виголошених сьогодні.

Всі матеріали наочно показують, що музейний потенціал нашого краю далеко ще не вичерпаний і має широкі перспективи на подальший розвиток.

Розвиток музейної справи, культурно-освітницьких закладів — бібліотек, лекторіїв, освітніх інституцій завжди потребував підтримки зацікавлених у цьому громадян. Така підтримка виростала у меценатство. На певному етапі саме меценатство стимулювало поступальний розвій культури. Та з часом, створені на меценатській основі, заклади такого типу ставали власністю держави, що гарантувала останнім стабільне функціонування, збереження тих чи інших культурних цінностей. Держава створювала умови для нормального розвитку таких установ, ознайомлення з їх колекціями та збірками громадськості. Цей процес характерний для всього цивілізованого світу. І саме в цьому напрямку необхідно докласти чимало зусиль, щоб такі умови мали позитивні наслідки і в нашій державі.

У контексті розвитку музейництва в області викликає занепокоєння збереження колекцій громадських музеїв. Звісно, закриття деяких з них потребує передачі збірок до державних музейних закладів, для того, щоб вони не були остаточно втрачені.

Приємним фактом є те, що в останній час з'являються великі приватні колекції. Будемо сподіватися, що з часом вони поповнять Музейний фонд України. Напрямок співпраці з такими новими колекціонерами, збиральниками необхідно знайти через експонування та збереження їх збірок у музеях, надання консультацій, тісну співпрацю у виставочній роботі, видання каталогів, досліджень окремих колекцій. З часом цей односторонній процес отримає зворотній напрямок, і створені зусиллями конкретних осіб колекції поповнять музейні зібрання України. Можливе створення й приватних музеїв, приватних експозицій, де предмети національного культурного надбання будуть обліковані державою.

Шановні учасники читань! Дозвольте щиро ще раз привітати вас з Міжнародним днем музеїв, побажати успішної роботи. Хай ваші наукові дослідження, розвідки, відкриття поповнять вітчизняну науку, збагатять духовні надбання краю!

© Скурда В.В.

МУЗЕЙ ВИТОНЧЕНИХ МИСТЕЦТВ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ
ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Офіційно Музей витончених мистецтв та старожитностей при Харківському університеті під такою назвою було створено у 30-х роках XIX ст. Та, на думку більшості дослідників, початок його існування можна віднести до перших років діяльності університету. Справа в тому, що Музей витончених мистецтв та старожитностей було створено з колишнього мюнц-кабінету, кабінету рідкостей, кабінету малювання та живопису й архітектурного кабінету¹.

Початок художньому зібранню майбутнього музею було покладено засновником Харківського університету В.Н.Каразіним. Наприкінці 1803, або на початку 1804 року, він придбав для університету колекцію естампів академіка Аделунга, яка налічувала 2477 прим.² З 1804 року веде свій початок і мюнц-кабінет. Першим його надбанням стала колекція, яка складалася з 20 золотих та 820 срібних монет, подарованих Харківському університету попечителем Харківського учбового округу графом С.І.Потоцьким³. Колекція мюнц-кабінету значно зросла у лютому 1813 року, коли адмірал П.В.Чічагов надіслав до університету колекцію князів Радзивілів, в якій налічувалося 13 271 прим. медалей та монет⁴. Але до кінця 20-х років XIX ст. колекція мюнц-кабінету не мала систематичного каталогу, на що звертав увагу професор Х.П.Роммель. Перший такий каталог було зроблено завідувачем цього кабінету проф. Даніловичем у 1826-1829 роках⁵. До кабінету рідкостей перші речі потрапляють у 1807 році. Це були старожитності, знайдені проф. І.С.Ризьким в Ольвії, стародавні речі, привезені проф. І.Ф.Тимковським із Воронежа та етнографічна колекція, зібрана доктором Лабандом під час навколосвітньої експедиції під керівництвом І.Ф.Крузенштерна (1803-1806 рр.)⁶. Та колекція рідкостей поповнювалася дуже повільно, і в 1835 р. налічувала лише 103 експонати⁷.

У 1835 р. у Харківському університеті було засновано архітектурний кабінет, але перші посібники для нього були придбані лише 1837 р. До речі, й у наступні роки його колекції поповнювалися дуже повільно⁸.

У 1835 р., у зв'язку зі введенням нового статуту, серед навчально-допоміжних установ університету з'являється нова обов'язкова установа — Музей витончених мистецтв та старожитностей. Але керівництво Харківського університету спромоглося докласти зусиль до його організації лише у 1837 р.⁹ Колекції музею протягом його існування постійно зростали переважно за рахунок пожертвувань. Особливо колекції музею поповнилися завдяки дару І.Є.Бецького та проведенню археологічних розкопок під час підготовки до XII археологічного з'їзду¹⁰.

Гордістю Музею витончених мистецтв та старожитностей Харківського університету, окрім його колекцій, була бібліотека. З лютого 1861 р. як музей, так і бібліотека, були відкритими не лише для студентів та викладачів університету, а й для сторонніх осіб¹¹. Та, починаючи з 1859 р. й до кінця свого існування, музей відчував недостатність приміщень для розміщення своїх колекцій¹².

На жаль, за перші роки радянської влади і особливо у період громадянської війни, основна частина колекції Музею витончених мистецтв та старожитностей Харківського університету безслідно зникла¹³. У значно меншій мірі постраждала археологічна колекція музею, але й зараз, як багато років тому, Музей археології та етнографії Слобідської України, що існує при Харківському національному університеті, відчуває гостру нестачу приміщень для розташування і опрацювання своїх колекцій.

Література

1. **Редин Е.К.** Музей изящных искусств и древностей императорского Харьковского университета (1805-1905). — Харьков, 1904. — С.1; **Данилевич В.Е.** Музей изящных искусств и древностей // Ученое общество и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905). — Харьков, 1912. — С. 52.

2. **Данилевич В.Е.** Указ. соч. — С.58; **Багалея Д.И.** Опыт истории Харьковского университета: (по неизданным материалам). — Харьков, 1894. — Т. 1. — С. 137-141.

3. **Редин Е.К.** Указ. соч. — С. 8.

4. **Шериль Р.И.** Нумизматический кабинет // Ученое общество и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905). — Харьков, 1912. — С. 70.

5. Там само. — С.72; **Роммель Д.Х.** Пять лет из истории Харьковского университета: Воспоминания профессора Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете (1785-1815). — Харьков, 1868. — С. 57; **Фойгт К.** Историко-статистические записки в императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания

университета до 1859 года. — Харьков, 1859. — С. 43.

6. **Багалей Д.И.** Указ. соч. — С. 441-442; **Лавровский Н.** Из первоначальной истории Харьковского университета // ЖМНП. — СПб., 1869. — Ч. 145. — С. 245.

7. **Багалей Д.И.** Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). — Харьков, 1904. — Т. 2. — С. 451.

8. **Данилевич В.Е.** Указ. соч. — С. 54.

9. Там само.

10. **Редин Е.К.** Указ. соч. — С.50; **Его же. И.Е.Бецкий и музей изящных искусств и древностей Харьковского университета.** — Харьков, 1901. — 23 с.

11. **Данилевич В.Е.** Указ. соч. — С.63-66.

12. **Редин Е.К.** Музей изящных искусств и древностей... — С. 50, 63; **Данилевич В.Е.** Указ. соч. — С.56-57; **Багалей Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П.** Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). — Харьков, 1906. — С. 299; Краткий отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профес. Л.Владимировым // Записки императорского Харьковского университета 1877 года. — Харьков, 1877. — Т. 1. — С. 47.

13. **Зайцев Б.П., Латышева В.А.** Археологический музей Харьковского университета // Вестник ХГУ. — Харьков, 1992. — № 362. — Вып. 25: История. — С. 105.

Харківський Національний університет

© *Сутруненко О.Б.*

ДОЛЯ КОЛЕКЦІЙ МУЗЕЮ К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ

Колекція Лубенського музею, що надійшла в дар 1906 р. від визначної благодійниці і меценатки, видавця і громадського діяча Катерини Миколаївни Скаржинської (1852-1932), стала основою величезної збірки Полтавського краєзнавчого музею. Зібрання одного з найвідоміших і першого приватного музею Лівобережної України, перевезене до Полтави, нараховувало близько 37 000 предметів і, по праву, було наріжним каменем, за висловом М.Я.Рудинського, археологічних, документальних, історичних та етнографічних колекцій Природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства, згодом — Народного Музею Полтавщини, Центрального пролетарського музею Полтавщини, Полтавського Державного музею та сучасного Полтавського краєзнавчого музею. Безперечно, історія колекції цього відо-

мого музейного осередку викликає непідробний інтерес у чималого кола дослідників та шанувальників української культури, видатним явищем якої й був Лубенський музей К.М.Скаржинської.

Історія колекцій є невід'ємною частиною музейного джерелознавства¹. У випадку з Лубенським музеєм К.М.Скаржинської вона дає змогу скласти уявлення не тільки про долю цього унікального зібрання, а й *орієнтувати дослідників у подальших пошуках і вивченні відсутніх на сьогодні чи утрачених предметів збірки*, ввести до наукового обігу ще й досі невідомі пам'ятки вітчизняної і світової культури.

У червні 1906 р., після згоди дирекції Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства прийняти в дар зібрання К.М.Скаржинської², почалася його *передача і пакування* разом із вітринами та ін. обладнанням³, що тривали майже три місяці⁴. Про те, як "укорінився у мешканців Лубен інтерес до музею", можуть свідчати факти, наведені часописом "Полтавський вісник": "Дізнавшись, що музей назавжди вивозять із Круглика, цілими сім'ями люди приходили туди під час пакування... І настійно вимагали, щоб ще хоча б раз подивитися музей, і такі сімейні відвідини лубенцями практикувалися кожен святковий день, коли музей був відчинений, так що рідко хто з лубенців не був у музеї, адже вхід до нього завжди був незкоштовним"⁵.

Експонати Круглицького музею у 270 ящиках в чотирьох вагонах разом з 90 вітринами *доставлені в Полтаву* залізницею у вересні 1906 р.⁶ Лише за чотири роки 72 ящики з предметами археологічного зібрання були остаточно розібрані і розміщені у Полтавському музеї⁷. *Опис* археологічної частини зібрання здійснив у "Каталозі археологічного відділу" препаратор І.А.Зарецький. Ним же укладені картотеки колекцій⁸. Колекції історико-етнографічні та церковної старовини розбирав етнограф і фольклорист П.Д.Мартинович⁹.

Скориставшись порадами відомого київського археолога й етнографа М.Ф.Біляшівського¹⁰, Полтавське земство *розмістило* переважну більшість збірок *на третьому мансардному поверсі* новозбудованого приміщення Полтавського губернського земства¹¹, де об'єдналися колекції земського музею¹², археолого-народознавча збірка П.П.Бобровського¹³ та археологічні, нумізматичні, народознавчі зібрання К.М.Скаржинської¹⁴. Ці матеріали й утворили першу археологічну експозицію Музею Полтавського губернського земства, названого спочатку "Музей К.М.Скаржинської" (1908-1912), а згодом – Археологічний відділ або музей Полтавського губернського земства (1913-1917)¹⁵. Створенням цієї експозиції у 1907-1912 рр. займався І.А.Зарецький,

а в 1913-1915 рр. — В.М.Щербаківський¹⁶. Вхід до Археологічного відділу зробили окремим (сучасний запасний західний вхід Полтавського краєзнавчого музею); він позначений уже на плані Полтави 1908 р. під назвою "Музей К.М.Скаржинської"¹⁷.

Історико-етнографічні колекції, живопис, документальні пам'ятки були розміщені у приміщенні Природничо-історичного музею у Провсвітньому будинку ім. М.В.Гоголя (сучасний Державний архів Полтавської області, вул.Гоголя, 24)¹⁸. Вони були об'єднані лише 1920 та 1924 рр. у Центральному пролетарському музеї Полтавщини¹⁹.

1919 р. у Полтаві була відкрита Картинна галерея²⁰. Фундатором музейного закладу і першим її завідувачим М.Я.Рудинським були долучені до художньої експозиції окремі твори малярства,

скульптури, церковного начиння та меблі зі збірок К.М.Скаржинської²¹. У 1925-1928 рр. до підвідділу образотворчого мистецтва Полтавського державного музею (колишній Народний, Центральний пролетарський) *передається* більшість творів образотворчого мистецтва, а то й етнографічних, часом окремі речі археологічних колекцій Лубенського музею К.М.Скаржинської²², в т.ч. збірка писанок²³. Відокремлення Художнього музею від Полтавського державного (сучасного краєзнавчого) 1940 р.²⁴ започаткувало собою *перший факт дроблення* колекцій Лубенського музею К.М.Скаржинської у складі історичних музейних збірок Полтавщини.

Найбільша частина круглицького зібрання ввійшла до експозиції *Центрального пролетарського музею Полтавщини*, відкритого 1920 р.²⁵ У створеній за короткий строк В.Ф.Ніколаєвим, К.В.Мощенком, М.Я.Рудинським, В.М.Щербаківським та ін. експозиції зібрання Лубенського музею К.М.Скаржинської займало одне з найважливіших місць²⁶. Історико-етнографічні збір-

К.М.Скаржинська (1852-1932).

Фото поч. XX ст.

ки Музею К.М.Скаржинської, доповнені колекціями колишнього земського музею та новими надходженнями, *вивели крайовий музей Полтавщини на одне з чільних місць в Україні*²⁷.

На 1929-1939 рр. припадає *період часткового нищення лубенських колекцій*. Зі сталінськими репресіями, приходом до музею нових, обмежено-освічених співробітників, частішають акти вандалізму саме музейників стосовно предметів, що зберігалися. Так, згодом відомим одеським археологом С.М.Синіциним²⁸ 1934-1935 рр. руйнується комплексність зберігання матеріалів з розкопок конкретних пам'яток²⁹. Аналогічні дії дещо раніше вчиняє й О.М.Рогова³⁰. У 1929-1933 рр. неодноразово проводиться безпідставне вилучення ряду унікальних предметів зі збірок музею для т.зв. закордонного експорту Всесоюзним акціонерним об'єднанням "Антикваріат"³¹. Кілька разів здійснюються "здачі" археологічних та ювелірних експонатів з дорогоцінних металів до "фондів оборони", в т.ч. 1941 р., а останній — 1952 р.³²

Значна частина історико-етнографічних колекцій музею 1941 р. була *евакуйована*³³, хоча більше половини від загальної кількості збірок залишилося в Полтаві³⁴. Протягом 1941-1943 рр. фашистські загарбники неодноразово *вилучали* окремі речі, що походили зі збірок Лубенського музею К.М.Скаржинської — бактрійські та боспорські монети, знахідки з курганних пам'яток скіфського часу (в т.ч. золоті бляшки) Посулля³⁵, килими, твори живопису, порцеляну³⁶. У серпні 1943 р. більшість найвідоміших експонатів археологічної збірки музею, що залишилася в Полтаві, була *відправлена до Німеччини* за поданням спеціальної комісії у складі інспектора штабу Розенберга Г.Штандфуса та українського археолога П.П.Курінного³⁷, частина була *захована від загарбників* тодішніми археологами музею В.Й.Довженком та Г.О.Сидоренко³⁸.

Частина викрадених фашистами речей, що направлялися спочатку до Києва, а далі на Кам'янець-Подільський, була *втрачена* на шляху до останнього (архівні матеріали, предмети мистецтва)³⁹, але переважна більшість *не загинула*. Їх виявили на одній із австрійських залізничних платформ і повернули назад⁴⁰. Тільки до повернення колекцій у Полтаву вони були "переглянуті" в ДІМ УРСР (сучасний Національний музей історії України), де з останніх було вилучено ряд яскравих атрактивних предметів, в т.ч. зі збірки К.М.Скаржинської⁴¹. А ось більшість предметів археологічної колекції, що залишилася у приміщенні Полтавського краєзнавчого музею і його сховищах, потрапили у полум'я пожежі, вчиненої гітлерівськими вандалами⁴². Все те, що вціліло, збрала на попелищі науковий співробітник музею Г.О.Сидоренко⁴³. Нею ж здійснені попередні записи речей в новий інвентар, пошуки

втрачених атрибутів до 20000 предметів⁴⁴. Випадково в одному з сараїв збереглася частина природничих збірок К.М.Скаржинської, завбачливо схована там відомим орнітологом М.І.Гавриленком, понад 6000 книг наукової бібліотеки, комплект журналу "Киевская старина", вироби з фарфору, майоліки, частина рушників⁴⁵.

Слід згадати також про *вивезення з музею К.В.Мощенком 1943 р.*⁴⁶ понад 4000 авторських малюнків писанок С.К.Кульжинського до 1-го та 2-го випусків "Описания коллекции народных писанок" і рукопису праці⁴⁷ з метою її публікації за кордоном. Ці унікальні матеріали, разом з кількома килимами та бронзовими хрестами-енколпіонами, осіли у збірці музею та архіву православного церковно-музейного комплексу у Саут-Бавнд-Бруці (штат Нью-Джерсі) в США⁴⁸. Зауважимо, що один із давньоруських енкалпіонів XIII ст., що походив з Княжої Гори зі збірки К.М.Скаржинської, К.В.Мощенко був переданий полтавцю С.І.Скрипнику — патріарху Київському та Всієї України УПЦ Київського патріархату Мстиславу⁴⁹, якій завжди носив на тілі церковний владика і з яким заповів себе поховати⁵⁰ в Саут-Бавнд-Бруці⁵¹.

Евакуйована на Схід одна з частин колекції краєзнавчого музею у складі виробів з металів, емалей, іконок, годинників, холодної та вогнепальної зброї, скульптури, посуду і меморій персонального характеру найвишніших полтавців-діячів культури та мистецтва (близько 2000 од.зб.), була передана на збереження до фондів краєзнавчого музею в Уфі⁵². Інша — до 3000 творів народного мистецтва (килими, плахти, рушники, зразки народної вишивки) — вивезена до Тюмені і схована в склепі місцевого музею. 6 ящиків найбільш значних музейних цінностей були направлені в Уфу через Полтавське відділення колишнього Держбанку СРСР⁵³. Частина ж коштовностей евакуйовалася безпосередньо через Держбанк, і поверненню підлягали лише речі унікальні та особливо відомі⁵⁴. Необхідно також зазначити, що частина (на сьогодні кількість не встановлена) предметів музейної збірки, евакуйованих до Уфи, так і не повернулася в Полтаву. Це, переважно, зразки озброєння, деякі культові речі, окремі нумізматичні і фалеристичні пам'ятки. За опосередкованими даними, вони й на сьогодні зберігаються серед колекцій Башкирського історико-краєзнавчого музею. Серед них є й кілька десятків одиниць збереження колишнього Лубенського музею К.М.Скаржинської.

На сьогодні *вціліло понад 50 відсотків предметів* археологічного зібрання К.М.Скаржинської, частина з яких перебуває в обгорілому (окаленому) стані. Деякі комплекси речей виявилися змішаними, депаспортизованими чи пошкодженими некваліфікованою реставрацією 1950-х рр.⁵⁵ Певні втрати мають етнографічні й історичні, особливо — нумізматичні та природничі колекції. Але *основна частина зібрання К.М.Скаржинської вціліла*. Це стосується і книгозбірні Полтавського краєзнавчого музею, де зараз міститься бл. 1000 книг із круглицької бібліотеки. Зазначимо, що ще 1908 р.

частина книгозбірні Лубенського музею К.М.Скаржинської (1643 дитячих та белетристичних видання) була передана бібліотеці Губернської земської управи⁵⁶. Ряд дублетних наукових видань, разом із зазначеними книжками, пізніше потрапили до фонду Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І.П.Котляревського, а через неї — під час чергового перегляду фонду — до Історичної бібліотеки України в Києві.

Колекція документів Лубенського музею К.М.Скаржинської лягла в основу одного з найзначніших і *найбагатіших фондів Державного архіву Полтавської області* — особистого фонду К.М.Скаржинської (фонд 222)⁵⁷, а також репрезентована у документальному зібранні Полтавського краєзнавчого музею (грамоти, свідоцтва, укази та ін. XVII-XIX ст. — понад 150 од.зб.)⁵⁸.

У 1950 — на початку 1980-х рр., у зв'язку із розгортанням масового музейного будівництва на Полтавщині⁵⁹, *частина речей* Лубенського музею К.М.Скаржинської була *бездумно передана у районні музейні осередки*, тоді відділи та філії обласного музею. Непринципова позиція директорів Полтавського краєзнавчого музею М.Л.Каплуна і М.Д.Оніпка, відсутність знань з історії колекцій у більшості наукових співробітників призвели до того, що деякі експонати опинилися у Кременчуцькому і Диканському історико-краєзнавчих, Миргородському краєзнавчому, Музеї-заповіднику "Поле Полтавської битви", Полтавському літературно-меморіальному музеї І.П.Котляревського, Музеї історичних коштовностей України, Центральній науковій бібліотеці НАН України ім. В.І.Вернадського (стародруки) та деяких ін. музейних збірках, навіть у Вінницькому і Чорнухинському краєзнавчих музеях.

У 1960 — на початку 1980-х рр. стереотипною у відповідях адміністрації Полтавського краєзнавчого музею на запити дослідників щодо долі колекцій К.М.Скаржинської була фраза про начебто повне знищення колекції Лубенського музею К.М.Скаржинської в роки Другої світової війни⁶⁰ та обмеження доступу навіть науковців музею до старої фондової документації і намагань встановити походження тих чи ін. експонатів. Усе це було викликане побоюванням можливості того, що буде викрита відсутність серйозної атрибуційної роботи та вивчення колекції упродовж ряду років, яке в той час заміняли галасливі заходи з пропаганди досягнень соціалістичного будівництва та способу життя⁶¹. Та все ж основна частина зібрання Лубенського музею К.М.Скаржинської збереглася. Вона зосереджена у двох полтавських музеях — краєзнавчому та художньому.

Таким чином, історія колекцій Лубенського музею після 1906 р. дозволяє виділити чотири основні етапи їх вивчення, експонування і збереження:

1906-1919 рр. — у складі Природничо-історичного музею Полтавського губерньського земства (Народного Музею Полтавщини з 1917 р.);
1920-1940 рр. — Полтавського державного музею (Центральний пролетарський музей Полтавщини, Полтавський Державний (крайовий) музей ім.В.Г.Короленка);
1941-1948 рр. — часткового нищення та розпорошення по різних музейних установах;
1948-2000 рр. — зосередження переважно в полтавських Краєзнавчому та Художньому музеях, початку сучасного етапу вивчення та встановлення втрачених атрибутів⁶².

Історія колекцій Лубенського музею К.М.Скаржинської у складі збірок Полтавського краєзнавчого музею наочно ілюструє безперечно у світовій музейній практиці правило, що успішне збереження і вивчення персональних збірок історичного походження можливе лише в разі їх концентрації в одному музейному закладі. Тому до останнього часу переважній більшості дослідників не було відомо про те, що колекції Лубенського музею К.М.Скаржинської збереглися.

Література

1. Neustupný J. Museum and research. — Prague, 1968. — S.46, 83; Музейные термины / Пищулин Ю.П. и др. // Терминологические проблемы музееведения. — М., 1986. — С.62.
2. Отчет о Естественном-Историческом музее Полтавского Губернского Земства за 1906 год / [Сост. Олеховский М.А.]. — Полтава, 1907. — С.1,4.
3. ДАПО. — Ф. 222. — Спр.15. — Арк.1-309; НА ПКМ. — Спр. 11-10 [2273 п/р]. — Арк.2.
4. Отчет ... за 1906 год. — С.2.
5. Зарецкий И.А. Музей Е.Н.Скаржинской, подаренный Полтавскому земству // Полтавский вестник. — Полтава, 1906. — № 1152. — С.3.
6. Отчет ... за 1906 год. — С.2.
7. Отчет по Естественному-Историческому Музею Полтавского губернского Земства за 1910 год / Сост. Николаев Н.Ф. — Полтава, 1911. — С.9.
8. ДАПО. — Ф.222. — Спр.15. — Арк.18; Каталог Археологического отдела Естественного-Исторического музея Полтавского губернского земства / Сост. Зарецкий И.А., Щербаковский В.М. — Машинопис, рукопис, 1906-1912. // Ф ПКМ. — Т.1. — Арк.1-144. — №№ 1-951.
9. Отчет ... за 1906 г. — С.2.
10. Нестуля С.І. Подвижники українського музейництва М.Ф.Біляшівський та К.В.Мощенко // Маловідомі сторінки історії Полтавщини. — Полтава, 1993. — С.29.
11. Сластюнов А. К постройке здания губ. земской управы // Полтавский вестник. — Полтава, 1903. — 14 июня. — № 149. — С.3; [Трайман Гр.] Український будинок

Полтавського губернського земства // Рада. — К., 1908. — 6 дек. (19 груд.) — № 279. — С.4; **Щербаківський В.** Архітектура у різних народів і на Україні. — Львів-К., 1910. — С.250; **Ханко Віталій.** Знаменита пам'ятка Полтави // Україна. Наука і культура: Щорічник. — К.: Знання, 1990. — Вип.24. — С.370-376.

12. **[Олеховський М.А.]** Естественнo-Исторический Музей Полтавского губернского Земства: Описание коллекций. — Полтава, 1899. — С.1-90.

13. **Супруненко О.Б.** Зібрання П.П.Бобровського // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. — Полтава, 1991. — С.38-48.

14. Отчет о Естественнo-Историческом Музее Полтавского Губернского Земства за 1908 г. / [Сост. Олеховский М.А., Зарецкий И.А.]. — Полтава, 1909. — С.1-2.

15. ПАЗ. — Полтава, 1994. — Ч.2. — С.159; **Кононенко Ж.О., Супруненко О.Б.** З епістолярної спадщини Вадима Щербаківського // Там само. — С.171.

16. **Щербаківський В.** Провідник по Археологічному відділу Полтавського Народного Музею з коротким описом передисторичного життя на Полтавщині. — Полтава, 1919. — 25 с.

17. План губернского города Полтавы. 1908 г. — Полтава: Тип. Полт. Губ. Зем., 1908. — 1 арк.

18. ІР ЦНБ НАНУ. — Ф.31. — Спр.1470. — Арк.1; Естественнo-исторический музей // Отчет Полтавской Губернской Земской Управы за 1911 г. — Полтава, 1912. — Вип.первый. — С.126; **Моценко К.В.** Зі спогадів про М.Ф.Біляшівського // Репресоване краєзнавство (20-30 ті роки). — К.: Рідний край, 1991. — С.28.

19. **Николаев В.Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания / Под ред. Супруненко А.Б. — Полтава, 1991. — С.8-24; Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Збірник документів / За ред. Супруненка О.Б. — Полтава, 1993. — С.4,5,93-95,106-111.

20. НА ПХМ. — Спр.5/1974. — Арк.2-3; **[Рудинський М.]** Музей мистецтв: Коротенький провідник. — Полтава, 1919. — С.2-3; **Рудинський М.Я.** Автобіографія // Михайло Якович Рудинський — археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: Бібліографічний покажчик / Укл. Супруненко О.Б., Шовкоглас І.Г. — Полтава, 1993. — С.3.

21. **Ханко В.М.** Полтавський художній музей: Бібліографічний покажчик. — Полтава: Полт. літератор, 1994. — С.8-11.

22. **Рижченко Я.** Музеї // Полтавщина: Збірник. — Полтава, 1927. — Т.ІІ. — С.414-416; **Вернадський В.І.** Замітка про Полтавський музей: (Неопублікований рукопис В.І.Вернадського) / Публ. Кигим С., Супруненка О. // Наука і суспільство. — К., 1993. — № 7. — С.30.

23. **Галин Г.І.** До історії колекції писанок в Полтавському краєзнавчому музеї // АЗ ПКМ. — Полтава, 1992. — Вип.2. — С.32-34.

24. **Ханко В.М.** Полтавський художній музей... — С.11-12.

25. **Николаев В.Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея... — С.23.

26. **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т.1. — С.29.

27. **Сіманцев Б.** Полтавський Державний музей // Всесвіт. — Харків, 1927. — № 37. — С.7-8; **Рижченко Я.** Полтавський Державний музей // Знання. — Харків, 1928. — № 2. — С.23; **Рижченко Я.** [Полтавський] Державний] М[узей]: Історичний огляд // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т.1. — С.7-13.
28. **Сикерская Н.М.** М.С.Синицын — первый председатель Одесского археологического общества // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839-1989 / ТД юбил. конф. — Одесса, 1989. — С.43-45; **Станко В.Н.** Одесское археологическое общество // Там само. — С.6-7.
29. **Гавриленко М.І.** До історії археологічного відділу Полтавського республіканського історико-краєзнавчого музею // ПАЗ. — Полтава, 1993. — Ч.1. — С.11.
30. Там само.
31. **Нестуля Олексій.** Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. — К., 1996. — Ч.2. — С.148-149.
32. Поточний архів фондів ПКМ. — Акти від 16.12.1933 р.; 10.09.1941 р.; 18.04.1952 р. — №№ 2, 12, 28.
33. **Ткаченко Михайло.** Музейні скарби України під час Другої Світової війни: евакуація на схід // КС. — К., 1995. — № 3. — С.33.
34. НА ІА НАНУ. — Ф.10. — Спр.68. — Арк.6; НА ПКМ. — Спр.11-401. — Арк.1-2.
35. НА ПКМ. — Спр.03-19. — Арк.25, 26.
36. НА ПКМ. — Спр.03-48. — Арк.1-38.
37. **Стадник С.М.** Музей у роки Великої Вітчизняної війни // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. — Полтава, 1991. — С.116.
38. **Супруненко А.Б.** 75 лет археологических исследований Полтавского краеведческого музея // ОИПАП: [Перв.] Обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — С.41.
39. **Грімстед Патриція Кеннеді, Боряк Геннадій.** Доля українських культурних цінностей під час Другої Світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв. — Львів: ВЦ "Фенікс", 1992. — С.21.
40. НА ПКМ. — Спр.11-399. — Арк.13; 11-503. — Арк.2; Поточний архів фондів ПКМ. — Акт від 29.07.1948 р.
41. *Див.:* **Анаанасова Л.В.** Прядильні дошки в колекції Державного історичного музею УРСР // Актуальні проблеми фондової роботи музеїв. — К., 1988. — С.78; **Савич О.В.** Колекція вибіячатих дошок у збірці НМІУ // Від першовитоків до сьогодення: Із історії формування колекцій музею. — К., 1995. — С.123-125.
42. НА ПКМ. — Спр.03-19. — Арк.26; 11-503. — Арк.2; Акт про знищення і розграбування німецько-фашистськими загарбниками Полтавського державного краєзнавчого музею // Зоря Полтавщини. — Полтава, 1944. — 19 січня. — № 10 ([43]38). — С.3.
43. **Супруненко О.** Колекція, опалена війною // Соц. культура. — К., 1987. — № 5. — С.15.
44. **Супруненко О.Б.** Штрихи до біографії Г.О.Сидоренко // 100-річчя Полтавсько-

го краєзнавчого музею: М-ли ювіл. конф. — Ч.1: Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — Полтава, 1992. — С.26.

45. **Бойко П.** Відновлюються музеї Полтавщини // Зоря Полтавщини. — Полтава, 1944. - 25 листопада. — № 216 (4462). — С.4.

46. **Нестуля О.О.** Маловідомі сторінки біографії пам'яткоохоронця К.В.Мощенко // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. — Полтава, 1991. — С.64-72.

47. **О.С.** До бібліографії праць С.К.Кульжинського // ПАЗ. — Полтава, 1994. — Ч.2. — С.207.

48. **Селівачов М.** Народне мистецтво у США // НТЕ. — К., 1991. — № 2. — С.19-28.

49. Першому Патріархові — від полтавців // ПСВ. — Полтава, 1994. — Ч.2. — Хроніка. — С.29.

50. **Особисте повідомлення** Його Святості Патріарха Мстислава автору, 1992 р.

51. Святіший Мстислав Патріарх Київський і всієї України: Спеціальне видання, присвячене Першій річниці упокоєння святішого Мстислава, Патріарха Київського і всієї України, Митрополита Української Православної Церкви у США (10 квітня 1898 - 11 червня 1993). — Саут-Бавнд-Брук: часоп. "Укр. Правосл. Слово", 1994. — С.31.

52. ЦДАВОУ. — Ф.166. — Оп.11. — Спр.502. — Арк.25-96.

53. Там само. — Ф.166. — Оп.11. — Спр. 502. — Арк.9; Спр.503. — Арк.96; Ф.2. — Оп.7. — Спр.612. — Арк.10.

54. **Ткаченко Михайло.** Музейні скарби України... — С.33.

55. **Ванцак Б.С., Супруненко О.Б.** Подвижники українського музейництва. — Полтава: Археологія, 1995. — С.67.

56. Отчет ... за 1908 год. — С.4.

57. ДАПО. — Ф.222. — Оп.1. — 2647 спр.

58. **Ульяновский В.И.** Уникальные старопечатные книги и документы из Лубенского музея Е.Н.Скаржинской // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава, 1989. — С.111-114.

59. **Буланый І.Т., Явтушенко І.Г.** Громадські музеї України: Історія, досвід, проблеми. — К.: Політвидав України, 1979. — 203 с.; **Білоус Г.П., Литвиненко Е.І.** Музейне будівництво на Полтавщині (1917-1988 рр.) // ТДП Першої Полтавської наук. конф. з історичного краєзнавства. — Полтава, 1989. — С.81-83.

60. *Наприклад:* Лубенський міський державний архів. — Ф.62. — Спр.1. — Арк.4.

61. *Див.:* Видання Полтавського краєзнавчого музею за 100 років (1891-1991): Бібліографічний покажчик / Укл. Пасько Н.І., Супруненко О.Б. — Полтава, 1991. — С.40-44.

62. **Супруненко О.Б.** Археологічні дослідження та зібрання Лубенського музею К.М.Скаржинської: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1997. — С.12-18.

Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

ПРИВАТНІ КОЛЕКЦІЇ У ЗІБРАННІ ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Церковно-Археологічний музей Київської Духовної Академії був створений 1872 р., одночасно із започаткуванням Церковно-Археологічного Товариства при Академії, і за кілька десятиліть існування (до 1919 р.) за чисельністю та значущістю колекцій став одним з найвидатніших у світі серед музеїв такого типу. Так, наприклад, колекція ікон музею не мала собі рівних у Російській імперії і могла бути порівняна тільки з Ватиканським зібранням.

Згідно з проектом, цей музей мав складатися за рахунок виділення з академічної бібліотеки цінних книг, рукописів і пам'яток; завдяки надходженню до його складу визначних в археологічному відношенні предметів з ризниць і бібліотек церковних та монастирських, через придбання до музею предметів від приватних осіб¹. Ці способи поповнення Церковно-Археологічного музею, дійсно, існували на практиці, але не вони були головними джерелами для збагачення його зібрання. Так, з академічної бібліотеки за весь час існування музею виділено було до 1062 одиниць зберігання, тоді як під кінець існування музею його колекції налічували близько 35000 одиниць зберігання.

Небагатим виявилось й інше джерело поповнення Церковно-Археологічного музею, тобто надходження з церковних і монастирських ризниць та бібліотек. Немає сумніву, що в них зберігалось багато цінних археологічних предметів, і лише деякі з них мали важливе значення для самих монастирів та церков, за інші вимагалася від Церковно-Археологічного Товариства невідповідна платня. Тому найменше надійшло до музею предметів саме з церковних ризниць і бібліотек. Так, за перше десятиліття існування музею можна нарахувати не більше 21 випадку надходження за рахунок цього джерела до Церковно-Археологічного Музею². Безпосередньо ж Церковно-Археологічне Товариство за весь час існування музею придбало для музею лише понад 70 предметів.

Основна ж маса предметів старовини надійшла до Церковно-Археологічного музею від деяких наукових і просвітних установ, від членів Церковно-Археологічного Товариства та від сторонніх для Товариства колекціонерів і аматорів. Серед найзначніших приватних колекцій музею можна наз-

вати Сорокінсько-Філаретівську, Муравйовську, Порфіріївську та Леопардівську колекції. До речі, ці колекції зберігалися у музеї в окремих кімнатах, згідно з бажанням осіб, які їх пожертвували.

Сорокінсько-Філаретівську колекцію ікон придбав для щойно відкритого музею у 1875 р. ректор Київської Духовної Академії архімандрит, згодом єпископ Філарет (Філаретов) у московського купця А.Є.Сорокіна. Про походження і долю цієї колекції Сорокін повідомив наступне. Складання цієї колекції – плід багаторічних зусиль кількох поколінь його предків, російських старообрядців. Вона знаходилася у старообрядницькій молільні, а після навернення Сорокіна до Православної Церкви у 1851 р., він, за порадою митрополита Московського Філарета, молільню закрити, а із зібрання ікон вирішив зробити колекцію стародавнього церковного іконопису, котра мала б історичний характер, тобто включала ікони, по можливості, всіх віків, іконописних шкіл і різних іконописців. Сюди увійшли деякі зібрання любителів іконопису, іконописців і антикварів, деяких приватних осіб, а також кілька зразків з Московського Преображенського царського палацу, котрі придбали предки Сорокіна. Така цільна колекція, можливо, була єдиною в Росії. Хронологічні рамки збірки – XIV-XIX ст. Колекція була підібрана так, що у ній не було більше двох ікон однієї школи або одного іконописця. У збірці було кілька "ексклюзивних" ікон, дуже багато рідкісних. Всього колекція налічувала 222 ікони³.

Другою за часом надходження великою приватною колекцією була колекція стародавніх предметів і святинь відомого мандрівника по святих місцях *О.М.Муравйова*, кількістю 190 предметів, яку він заповів Церковно-Археологічному Музею⁴.

Невеликою за обсягом, але, можливо, найунікальнішою персональною збіркою музею стала колекція ікон *єпископа Порфірія (Успенського)*. У колекції було 43 ікони, починаючи з IV ст. Її єпископ зібрав на Сході (Сінай, Афон, Єрусалим), де багато подорожував, і заповів її Музею, куди вона і надійшла після його смерті 1885 р. Збірка включала зразки трьох періодів розвитку візантійської, або взагалі грецької іконографії. Перший з них – давньохристиянський, з часу перемоги християнства у Римській імперії, і до XII-XIII ст.; другий – період відродження візантійського іконопису за взаємодією візантійського іконопису та живопису італійського Відродження (XV-XVI ст.); третій – епоху занепаду грецького іконопису⁵. Потрібно зазначити, що колекція включала в себе найдавніші у світі воскові ікони, писані енкаустичним способом. Крім того, єпископ Порфірій пожертвував колекцію давньоєгипетської пластики.

У 1894 р. до музею надійшла одна з найбільших його колекцій, яка за кількістю речей складала майже третину зібрання, — *збірка М.О.Леопардова*. Колекція ця нараховувала 9050 од. і складалася з приблизно 900 археологічних предметів (святинь, ікон, картин, портретів, хрестиків, медальйонів, предметів побуту великокнязівської доби, первісного суспільства, античних і т. ін.), більше ніж 8000 монет. Переважна частина цих предметів була зібрана на території України і Білорусі. Леопардов скуповував різні предмети старовини, знайдені випадково, або під час розкопок. Особливе значення мали священні предмети домашнього вжитку. Вони надавали повну картину історичного розвитку цього типу вітчизняних пам'яток від початку християнства і до кінця XIX ст. Монети, медалі і жетони були як давньогрецькі і давньосхідні, так і римські, візантійські, східні і татарські, російські⁶.

Серед інших досить значних приватних пожертв до Церковно-Археологічного Музею при Київській Духовній Академії можна назвати зібрання румунських, російських і українських антимінсів *митрополита Московського Леонтія* і *архієпископа Херсонського Густина*; колекцію ламайських і шаманських тибетських предметів культу *архієпископа Волинського Модеста*; зібрання мовітських і кіпрських старожитностей (381 предмет), зібрання єгипетських старожитностей, знамениті "Київські глаголічні уривки", 300 монет "єврейських, сиріє-грецьких, греко-єгипетських, візантійських і східних" *архієпископа Антоніна (Капустіна)*, настоятеля Російської духовної місії в Єрусалімі; колекцію індійських і японських предметів давнини і релігійного культу (52 предмети), 18 японських християнських ікон, 81 японську монету *архієпископа Анатолія*, члена Російської духовної місії в Японії; 140 давньоєврейських, грецьких, римських і візантійських монет *єпископа Ювеналія*, члена Російської духовної місії в Єрусалімі; колекцію (468 од.) греко-римських, візантійських і середньовічних монет *протоієрея Н.Дубицького*, настоятеля Київської Притиско-Микільської церкви; зібрання (183 од.) монет греко-римських, візантійських, венеціанських та ін. *протоієрея А.М.Воскресенського*, професора Київської Духовної Академії; зібрання фотознімків, краєвидів і портретів, акварелей, креслень, гравюр і літографій кількістю більше 330 од. *графа М.В.Толстого*; нумізматичну колекцію (більше 400 од.) — жетонів, медалей, монет римських, західноєвропейських, російських і східних *А.В.Звенигородського*; 85 найменувань первісних кавказьких старожитностей, 69 грузинських монет, 89 старовинних середньоазійських монет та ін. *генерал-лейтенанта А.В.Комарова*; колекцію старобридичьких ікон та інших священних предметів у кількості 128 од. *В.Н.Фальковського* з Ніжина; колекцію ікон, хрестів, іконок і хрестиків кількістю понад 200 од. *княгині Є.П.Демидової-Сан-Донатто*; колекцію монет грецьких, римських, візантійських, західноєвропейських, польських, руських і східних у кількості 1925 од. *курсського полковника С.Н.Шміта*.

Література

1. ЦДІА України. — Ф. 1396. — Оп. 1. — Спр. 2.
2. **Петров Н.И.** Записка о состоянии Церковно-Археологического Музея и Общества при Киевской дух. Академии за первое десятилетие их существования (1872-1882 г.).

3. **Петров Н.И.** Альбом достопримечательностей Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии. — Вып. II: Сорокинско-Филаретовская коллекция русских икон разных пошибов или писем. — К., 1913. — С.3-4.

4. **Петров Н.** Муравьевская коллекция в Церковно-Археологическом Музее при Киевской дух. Академии // Тр. Киевской Духовной Академии. — К., 1878. — № 7. — С.193-216.

5. **Петров Н.И.** Альбом достопримечательностей Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии. — Вып. I: Коллекция синайских и афонских икон пресвящ. Порфирия Успенского. — К., 1912. — С.3-5.

6. ЦДДА України. — Ф. 1396. — Оп. 1. — Спр. 64.

7. **Бродович И.** Тридцатилетие Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии // Тр. Киевской Духовной Академии. — К., 1903. — № 2. — С.245-247.

Київський Національний університет
ім. Тараса Шевченка

© *Тітков О.В.*

СХІДНИЙ СВІТ У КОЛЕКЦІЯХ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Серед народознавчих колекцій Полтавського краєзнавчого музею визначне місце посідають збірки, які репрезентують екзотичний та неповторний Східний світ. Першовитоки їх формування припадають на 1894 р., який став знаменним для формування багатьох колекцій. Саме тоді Михайло Олександрович Олеховський (1855-1909), один із фундаторів музею, залучив до співпраці з поповнення колекцій Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства кадрового військового, капітана артилерії російської армії Павла Павловича Бобровського (1860 - 1944), який поступово перейнявся ідеєю створення при музеї “зібрання класичних старожитностей”. З часом, залишивши військову кар’єру, П.П.Бобровський “усіма своїми думками перебував у створеному ним відділі музею, витрачаючи на нього значні кошти”. Він щорічно приїздив до Полтави, щоб власноруч розташувати усі експонати збірок у вітринах. Створений за його опікуванням “відділ народознавства”, що розташовувався у двох залах мансардного поверху будівлі Полтавського земства² (з 1908 р.), проіснував без змін до 1940 р.

На протязі 1894 - 1915 рр. у так званій “чужеземно-етнографічний” відділ він передав 2777 речей³, які зібрав, мандруючи Єгиптом, країнами Близького і Далекого Сходу тощо⁴. Саме ці дарунки, у майбутньому, й стали основою зібрань більшості полтавських музеїв.

Найзначнішими із них були колекції з Єгипту та Азії. Павло Бобровський ретельно відбирав майбутні експонати, що повинні були найповніше знайомити полтавців із надбаннями цивілізації Сходу. Наведемо короткий огляд деяких із них.

Єгипет. Збірка надходила до музею поетапно, протягом двадцяти років — з 1894 по 1913 рр.⁵ Зібрання формувалося з окремих, частіше випадкових придбань, які меценат привозив після відвідин Єгипту у 1885, 1894, 1900 та 1913 рр. Більша частина колекції була придбана безпосередньо у Каїрському музеї, який практикував тоді, так звані, дублетні розпродажі матеріалів із розкопок та речей, одержаних від Єгипетської служби старожитностей, конфіскованих у скарбощукачів⁶. Це дало змогу зберегти інформацію про походження експонатів. Списки подарованих предметів публікувалися у звітах земського музею.

Серед зібраних меценатом речей були переважно зображення богів, представлених у вигляді амулетів та скульптур. Провідне місце у збірці займають предмети, що мають безпосередньо належати до культури мертвих. Вони були репрезентовані частинами мумійного покрыву та деталями саркофажного декору, масками, поховальними конусами з ієрогліфічними закляттями — молитвами на користь померлих, канопи, численні кам'яні, скляні та глиняні фігурки священних жуків-скарабей, ушебті. Все це давало змогу пересічному відвідувачу музею поринути у таємничий світ містерій.

Також до складу колекції належить і чи не найбільша в Україні добірка ліпної кераміки додинастичного Єгипту⁷. З огляду на кількісний склад ці-

П.П.Бобровський (1860-1944).
Берлін. Фото поч. XX ст.

єї колекції — вона не численна, а з огляду на значущість і рідкісність речей — унікальна. Адже сім посудин доби становлення давньоєгипетської цивілізації складають надзвичайно цінний фонд, що надає уявлення про ранішні стадії розвитку керамічного виробництва долини Нілу, засоби художнього вирішення декорування поверхні, характер і розмаїття форм кераміки V-III тис. до н.е. До того ж, серед провінційних збірок давньоєгипетської старовини у музеях СНД ця колекція є найбільш представницькою.

Всього збірка давньоєгипетських старожитностей нараховувала 244 од.⁸

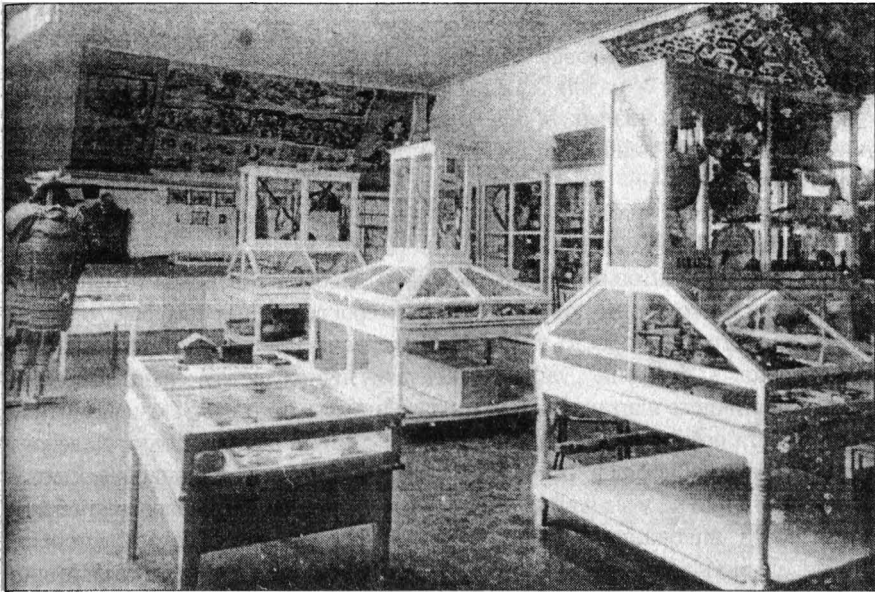
Китай. До формування збірки доклало руки чимало людей, тож її формування також розтягнулося на значний проміжок часу. Значний внесок зробив Павло Бобровський, який відвідав Китай на початку 1900-х років (під час придушення повстання іхетуаней, т. зв. “боксерського”, та після пограбування коаліційними військами (до складу яких входила і Росія) Пекіну та провінцій. Велика кількість експонатів надійшла і після русько-японської війни 1904-1905 рр. У зв'язку з тим, що передані чи придбані речі не збиралися фахівцями, часто мали випадковий характер надходжень, збірка склалася досить строкатою. Серед її експонатів чітко виокреслилися такі групи речей: зброя, предмети повсякденного побуту, витвори мистецтва, культура пластика тощо.

Зброя, в основному, представлена зразками клинкового озброєння (мечі різних типів) і, як правило, носила трофейний характер. Також у збірці було кілька гладкоствольних рушниць з фітильним замком, декілька луків (дерев'яні та з рогів буйвола), сагайдак, алебарда типу “кван-до” (“місячний ніж”), шкіряні порохівниці⁹. Деякі зразки озброєння залишилися поки що не атрибутованими.

Речі повсякденного вжитку представлені значною добіркою. Тут є вишиванки, зразки традиційного взуття, окуляри, кісети, гаманці, фігурні одинарні та подвійні срібні булавки. До збірки ввійшло досить багато поштових листівок та марок, монети, частини газет. У великій кількості репрезентований посуд з фаянсу, порцеляни та теракоти. Неабияку зацікавленість викликали порцелянові табуретки, розмальовані сценами із китайського побуту. В колекції була також і значна кількість іграшок.

Істотну частину колекції склали витвори мистецтва. Це різноманітні вироби з нефриту (скриньки, статуетки) та ін. порід каменю, бронзи (курільниці, жіночі прикраси, лостерка з рельєфним орнаментом тощо), фаянсу і теракоти (теракотова модель геніси, модель буддійського монастиря “Мяо-Тас” із бронзованої теракоти, численні фарфорові статуетки, які зображали чоловіків і жінок у національному вбранні; деякі з них вкриті ема-

Зал міжнародного (чужеземно-етнографічного відділу) музею Полтавського губерньського земства. 1908 р. Фото І.Ц.Хмелевського.

лями). Велику цікавість становили зразки різьблення з лимонного дерева та винаградної лози (на них, як правило, зображені побутові сцени)¹⁰. Досить численною була група акварелей, аплікації (у китайському варіанті — фігурки з тканини наклеювалися поверх акварельного малюнку), панно на папері, де зображалися пейзажі, популярні міфічні та релігійні персонажі (Почжі, Гуань-Інь та інші), могли стати окрасою будь-якої експозиції.

Значний інтерес викликали і речі релігійного культу. Вони були представлені бронзовими статуетками буддистських божків, бронзовими ритуальними гонгами "Ганг-Ло", зображеннями популярних святих із кістки, чавуну та інших матеріалів. Серед скульптурних зображень богів є представники і тибетського культу (рельєфна фігурка жінки з розмальованого пісковика у рожевому вбранні та зубчастій короні, з 3-ма разками намиста на шії). Було навіть декілька ікон — глиняна тибетська та дерев'яна китайська.

Всього ж, на 1919 р. китайська збірка складалася з 513 предметів¹¹.

Японія. Японська колекція старожитностей була дещо меншою, ніж китайська, хоча не менш репрезентативною.

Зразки озброєння представлені мечами та ножами самураїв (а після війни 1904-1905 р. і загальновійськовими зразками), кількома комплектами обладунків самураїв. У наявності є досить рідкісний примірник японської алебарди - нагінати (улюблена зброя жінок самураїв та окремих елітних підрозділів). Більшість з найцікавіших предметів озброєння збереглися у задовільному стані.

Побут Японії у збірках “репрезентовано здебільшого мистецькими моделями, цяцьками, та мистецькими витворами”¹². Велика кількість монет різного номіналу, поштових марок та листівок, альбоми акварелей та ксилографій (рослинні, тваринні, побутові мотиви, героїчні діяння самураїв, міфічні сюжети) свого часу просто вражали відвідувачів. Зразки дитячих іграшок (“женерікші”, “бурхони”, ляльки, моделі музичних інструментів) додавали збірці екзотичного шарму. Експонати давали змогу полтавцям ознайомитися з життям та побутом, світосприйняттям сучасників цього куточка Далекого Сходу і велика добірка речей повсякденного вжитку якнайкраще цьому сприяла. До того ж, у значній кількості був представлений фарфоровий та бронзовий посуд, виконаний у стилі “Cloisone”. На відміну від китайської збірки, чисельність металевих (бронзових та мідних) посудин просто-таки вражала. Більшість мідних посудин (чайників та ін.) була прикрашена кольоровими емаллями (квіти, рослинний орнамент). Все це справляло на відвідувачів велике враження.

Більшість виробів з металу вирізняється дуже досконалою обробкою дрібних деталей (так, на мідних фігурках курей і півнів легко можна розглядіти навіть дрібні пір’їни). Є навіть цілі тваринні композиції, втілені у бронзі, а також зразки плетіння з мідного дроту. Оригінальними є предмети туалету (кишенюковий туалетний набір у вигляді японки: зубочистка, коповушка і шпилька; манжетні заколки тощо). У значній кількості були представлені фігурки чоловіків та жінок у національному вбранні, виготовлені із фаянсу, глини, слонової кістки.

Привертали до себе увагу і оригінальні панно. Як правило, вони виготовлялися із чорного лакованого дерева та інкрустувалися кісткою. Найпопулярнішими мотивами були квіти та пташки. Досить оригінальними є 2-створчасті ширми, розмальовані сценами побуту. Представлені також кілька оригінальних шовкових гобеленів дійсно могли стати окрасою будь-якої оселі.

Загальна кількість експонатів у цій збірці на 1919 р. складала 220 од.¹³

Не менш цікавими були й інші колекції міжнародного відділу: старожитності Судану та Нубії (152 од.), Індії (151 од.), Середньої Азії (151 од.),

Туреччини (284 од.), Персії (231 од.), Кавказу (273 од.), Криму (227 од.)¹⁴ та ін., які чекають на своїх дослідників.

На жаль, воєнне лихоліття поглинуло значну частину експонатів міжнародного відділу. Частина з них була розкрадена (так, 20 вересня 1943 р. невідомим "істориком" відправлена до Німеччини старовинна зброя¹⁵), багато вивезено, пізніше значна кількість експонатів згоріла під час пожежі 21-22 вересня 1943 р.

На сьогодні, одним із провідних завдань є встановлення втрачених атрибуцій, звірка наявних предметів колекцій із довоєнними описами, з метою точного встановлення втрач колишнього міжнародного відділу.

Література та примітки

1. **Супруненко А.Б.** Памятники древнеегипетского искусства у собрания Полтавского краеведческого музея: Каталог выставки. — Полтава: ПКМ, 1986. — С.28, 31.
2. **Ніколаєв В.Ф., Гаврилів М.** Центральний Пролетарський музей Полтавщини, його утворення, організація і завдання // Бюлетень відділу народної освіти. — Полтава, 1921. — Ч.1-5. — С.59.
3. Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Вип.І. — С.98.
4. Станом на 1919 р. міжнародний (чужеземно-етнографічний) відділ складався з 3712 предметів, з яких: 2777 пожегтвував П.Бобровський, близько 800 — К.Скаржинська, 150 — інші особи.
5. Отчет о Естественном-Историческом музее Полтавского губернского земства за 1907 г. — Полтава, 1908. — С.18-22; Отчет о Естественном-Историческом музее Полтавского губернского земства за 1911 г. — Полтава, 1913. — С.12; Отчет о Естественном-Историческом музее Полтавского губернского земства за 1913. — Полтава, 1913. — С.5.
6. **Ходжаєв С.И.** [Вступ. стаття] // Древнеегипетские памятники из музеев СССР. — М.: ВРИБ "Союзрекламкультура", 1991. — С.7.
7. **Супруненко Олександр.** Забута колекція // Наука і суспільство. — К., 1991. — № 6. — С.38-39.
8. Записки українського наукового товариства... — С.98.
9. **Тітков О.** Далекосхідна збірка зброї у зібранні Полтавського краєзнавчого музею // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: М-ли. — Полтава. — 1994. — С.24-26.
10. **Тітков О.В., Год Б.В.** Унікальна колекція далекосхідних старожитностей у зібранні Полтавського краєзнавчого музею // Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство в Україні: традиції та сучасність" / М-ли пленар. та секц. засідань. — Ч.ІІ. — К.: Рідний край. — 1995. — С.412-413.
11. Записки українського наукового товариства... — С.98.
12. Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — С.115.

13. Записки українського наукового товариства... — С.98.

14. Там само.

15. Акт про знищення і розграбування німецько-фашистськими загарбниками Полтавського державного краєзнавчого музею // Зоря Полтавщини. — 1944. — 19 січня. — № 10 (38). — С.3.

Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

© **Мокляк В.О.**

УКРАЇНСЬКІ, КОЗАЦЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ В ЗІБРАННІ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

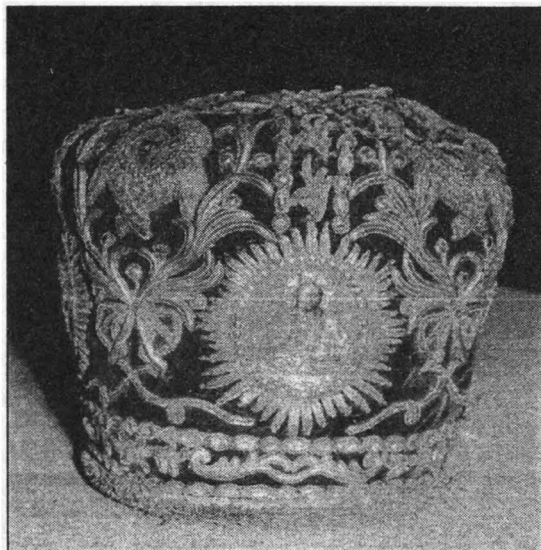
Серед величезної збірки Полтавського краєзнавчого музею колекція українських, козацьких старожитностей, поряд із археологічним, народознавчим, природничим, пумізмагічним та містецьким зібранням, заїмає одне із чільних місць. В історії її збирання та комплектування можна виділити кілька головних етапів. У 1928 р. Я.О.Риженко виділив три таких періоди: комплектування лубенського музею К.М.Скаржинської (колекція якої стала основою всього зібрання музею); другий — діяльність Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, що її очолював відомий етнограф К.В.Мощенко (1907-1920 рр.); третій — збиральницька діяльність історико-етнографічного відділу Полтавського музею (1920-ті рр.)¹. На сьогодні можна виділити четвертий етап у формуванні українознавчої колекції, що розпочався в кінці 1980-х рр. з відновленням історико-етнографічних експедицій працівників музею в різні райони Полтавської області та розширенням хронологічного діапазону археологічних досліджень, що включають і пам'ятки історії українського козацтва.

Значна й основна частина зібрання — збірки дожовтневого часу, що походять в основному із зібрання К.М.Скаржинської, подарованого власницею 1906 р. Полтавському губернському земству². Значний внесок у його поповнення зроблений співробітниками Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства І.А.Зарецьким, К.В.Мощенко, В.М.Щербаківським, Центрального Пролетарського музею — Я.О.Риженком та Полтавського краєзнавчого — Г.О.Сидоренко.

Все зібрання можна розділити на кілька груп, виділивши мистецьку, етнографічну збірки та колекції зброї, документів, речі релікварного характеру і церковного вжитку.

Перш за все, необхідно назвати колекцію портретів українських гетьманів Б.Хмельницького³, Ю.Хмельницького⁴, І.Самойловича⁵, І.Скоропадського⁶, П.Полуботка⁷, Д.Апостола⁸, І.Мазепи⁹ та козацької старшини, зокрема В.Л.Кочубея¹⁰. У передвоєнні роки їх було значно більше, до зібрання входили портрети Кирила та Олексія Розумовських, охочекомонного полковника Іллі Новицького та його сина Якова, обозних Миргородського полку Василя та Стефана Родзянок¹¹, золотоніського сотника Наркіза Леонтовича¹², полтавського полковника В.В.Кочубея з дружиною¹³, частина з яких втрачена.

Митра. Україна. XVII ст. ПКМ.

Найбільшою є група етнографічних матеріалів — одяг, рушники, килими, інші речі домашнього вжитку. У фондах — кілька козацьких жупанів, серед яких жупан В.Л.Кочубея із світло-сірого сукна, обшитий золотим позументом, запорозький жупан червоного сукна, що є точною копією жупану, здобутого Д.І.Яворницьким у 80-х рр. минулого століття на Запоріжжі (ПКМ.7566)¹⁴. Серед колекції поясів можна чітко виділити кілька таких, що, безумовно, належать до козацької доби — запорізький шкіряний малинового кольору та кілька турецьких шовкових малинових, затканих срібною ниткою.

До XVIII ст. відноситься жіноча сукня голубого сукна, обшита чорним плісом (ПКМ. I.5662). У зібранні є копія сорочки наказного гетьмана П.Полуботка (ПКМ. I.4977).

XVII-XVIII ст. датується кілька килимів, як правило орнаментованих рослинним орнаментом. XVIII ст. датовано полотняний вишитий рушник (Тк.4721). Його розмір 340x49 см. Композиція орнаменту тридільна: по кра-

яж — великі складні форми, середина повністю заповнена дрібними рослинними та орнітоморфними зображеннями, навкрузи — кайма рослинного орнаменту. З одного краю вишите дерево життя, з іншого — "чудище з лапами", що віддалено нагадує дві жіночі постаті (опис за Л.М.Соколовою)¹⁵.

З побутових речей у колекції — зібрання лольок, посуду, скляних виробів. Найбільше череп'яних носогрійок, здебільшого прикрашених штампованим орнаментом з пружків та стилізованого листя. Посуд та скляні вироби, як правило — археологічні знахідки, особливо останніх років. Так, у 1979 р. О.Б.Супруненко в м.Полтаві відкрито горн для випалу посуду, заповнений керамічними виробами — горшками світлої глини з домішкою дрібного піску в тісті, розмальованих червоно-коричневою фарбою, тарілками з розписним та врізним підполивним орнаментом. Одна з них укрита бірюзово-синьою поливою з випуклими квітами синього та коричневого кольорів по краях¹⁶. Серед скляних виробів — пляшки зеленого скла кулястої форми з високою шийкою та чарки з основою у вигляді багатопелосткової квітки і оборками по зовнішній стороні стінки, штофни прозорого скла з врізним декором рослинного характеру. Два з них мають на лицьовому боці гравірований вензель імператриці Катерини І.

Збірка зброї включає шаблі, ятагани, пістолі, мушкети, здебільшого східної роботи, та порохівниці. Тут потрібно виділити шаблю, пожалувану імператрицею Єлизаветою Петрівною старшині Гадяцького полку Павлу Федоровичу Ніжинцю 1748 р. за розвиток селітроварної промисловості, про що свідчить вигравірований напис на лезі (ПКМ. І.2002), та порохівниця з рогу, прикрашена рослинним орнаментом та написом збоку: "Сня табличка раба божого Ничипора Кузому сделалася в Судаце 1727 году июля 27." (Р.119).

Із зібрання документів старого музею дійшла лише невелика частина. Це "Атестат Малоросійського Миргородського полку ..." 1783 р. (Д.96); царські грамоти на підтвердження маєтностей, розданих козацькій старшині гетьманом І.Мазепою, — Власу Сомашко (Д.47), Степану Гречаному (Д.48) 1699 та 1695 рр. та грамота гетьмана К.Розумовського Максиму Значку про затвердження останнього в званні військового товариша (Д.44) 1764 р.

Необхідно назвати групу знахідок із Солоницького поля — місця останнього бою С.Наливайка з польською шляхтою, речі релікварного характеру та церковного вжитку.

Ще в кінці минулого століття до музею К.М.Скаржинської надійшло кілька знахідок з Солоницького поля — козацькі кулі, каламар, прикрашений гравірованими сценами із зображенням бою єдинорога з левом (Інв.

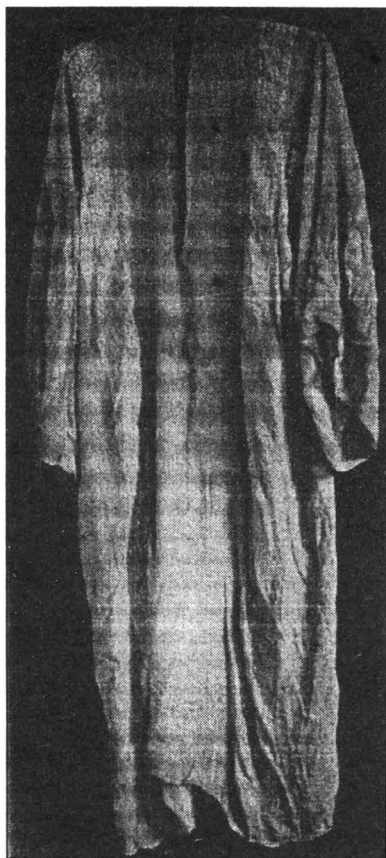

Кат. Ск.635)¹⁷, бойовий келеп. В 1990 р. красназцем Сидоренком О.В. тут же на "Туркачівському пагорбі" знайдено залізну бойову сокиру кінця XVI ст.¹⁸

Музей, окрім вищеназваного жупану В.Л.Кочубея, має кілька інших речей релікварного характеру — сорочку, в якій було страчено В.Л.Кочубея, хустку, знак та зірку ордена св. Олександра Невського гетьмана Данила Апостола, виготовлені в 1827 р. під час ремонту повторення оригінальної закладної дошки церкви Покрови Пресвятої Богородиці в м.Ромнах, побудованої на кошти останнього кошового Запорозької Січі П.Калнишевського та перенесеної в 1906 р. до м.Полтави.

Цікаве зібрання церковних старожитностей. В основному це речі з колишнього Полтавського Єпархіального Давньоховища, що влилися до складу музейного зібрання 1915 р. На жаль, велика колекція книг — пожертв козацької старшини, їх вкладів до різних церков на сьогодні втрачена майже повністю. Частина згоріла в пожежі 1943 р., а ті, які залишилися, в післявоєнні роки були вилучені до Києва і подальша доля їх невідома. У пожежі 1943 р. загинула також копія славянозвісної ікони Покрови Пресвятої Богородиці з Покровської церкви останньої Запорозької Січі. Серед збережених речей слід назвати бронзовий напрестольний хрест, відлитий у XVIII ст. з дерев'яного оригіналу XVII ст. (визначення В.Г.Пуцка) (М.421), із зображенням євангельських сцен, зокрема поклоніння волхвів і розп'яття, та воздух роботи майстринь Київського Флорівського монастиря, датований 1750 р. із зображенням розп'яття, зліва від якого — Богоматір, справа — Іоанна Богослова. Сюди ж необхідно віднести і два дзвони — відомий "Кизикермен" та дзвін з Покровської церкви в с.Жуки під Полтавою. Його відлито в 1704 р. і пожертвувано до церкви колишнім полтавським полковником Федором Жученком. До того ж, цей дзвін, мабуть, чи не єдина річ, яку можна пов'язати з іншою історичною особою — відомим літописцем Самійлом Величком, який жив у цей час у Жуках і був похований біля стін названої церкви (церква і могила не збереглися).

В останні роки музей розгорнув широку збиральницьку роботу по збору етнографічних матеріалів, що принесло певні успіхи і в галузі розшуку козацьких старожитностей. Так, в м. Зіньків виявлено кошову люльку дов-

Сорочка, в якій було страчено В.Л.Кочубея. ПКМ.

жиною 45 см, висотою 16,2 см, виготовлену з дерева (Др. 1285). В останні десятиліття досить ґрунтовно розвинулася і така галузь археологічної науки, як козацька археологія. Завдяки цьому музей збагатився багатьма унікальними предметами повсякденного життя козацького населення Полтавщини.

Література

1. **Риженко Я.О.** Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловості // Збірник, присвячений 35-річчю музею. — Т.1. — Полтава, 1928. — С.63.
2. **Н.Н.** Краткий исторический очерк музея // Ежегодник музея Полтавского губернского земства: 1913 год. — Полтава, 1915. — С.45-54.
3. Інв. ПКМ. Ж.22, 35, 37.
4. Інв. ПКМ. Ж.44
5. Інв. ПКМ. Ж.39
6. Інв. ПКМ. Ж.41
7. Інв. ПКМ. Ж.42
8. Інв. ПКМ. Ж.36
9. Інв. ПКМ. Ж.47
10. Інв. ПКМ. Ж.38, 50.
11. Інв. МПГЗ. 23122, 23126.
12. **Горленко В.І.** Лубенский музей Е.Н.Скаржинской // Окр. відбитка. — К., 1890. — С.6-7.
13. Інв. ПКМ. 11324.
14. **Риженко Я.О.** Вказ. праця. — С.65.
15. **Соколова Л.М.** Український вишитий рушник XVIII ст. в колекції Полтавського краєзнавчого музею // Полтавський краєзнавчий: Сторінки історії та колекції. Полтава, 1991. — С.118-122.
16. **Виноградская Л.И.** Материалы по керамическому производству XVII-XVIII вв. на Полтавщине // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар (квітень 1990 р.) / ТД. — Полтава, 1990. — С.185.
17. **Моєжик В.О., Супруненко О.Б.** Пам'ятки козацької слави у зібранні [Полтавського] краєзнавчого музею: Каталог виставки (25 та 26 вересня 1991 р.). — Полтава, 1991. — С.7.
18. **Сидоренко А.В.** Разведка в урочище Солоница // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.3: Археологія Полтавщини. — Полтава, 1991. — С.110.
Полтавський краєзнавчий музей

МУЗЕЙНЕ БУДІВНИЦТВО НА ПОЛТАВЩИНІ В 20-ТІ РОКИ НИНІШНЬОГО СТОЛІТТЯ ТА РОЛЬ В НЬОМУ. ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Розвиток музейництва на Полтавщині має свою історію. До 1917 року на території губернії діяли два музейних заклади не приватного характеру: музей Полтавського губернського земства (рік заснування 1891), музей Полтавської битви (рік заснування 1909) та Древлесховище з колекцією церковних старожитностей при Полтавському єпархіальному управлінні (рік заснування 1906). По праву вважаючи створення музею Полтавського губернського земства першою сторінкою в історії музейництва на Полтавщині, слід відзначити той нелегкий шлях становлення цього закладу. За 109 років своєї діяльності він став одним з найкращих в Україні за складом колекцій і науковими доробками. Велика заслуга в цьому не лише великих меценатів К.Скаржинської, П.Бобровського, які подарували музею власні зібрання та колекції, відповідно 20000 і 3000 експонатів, а й відомих дослідників історії Полтавщини: вчених-істориків, подвижників музейної справи — В.Щербаківського, К.Моценка, М.Рудинського, М.Ніколаєва та багатьох інших. Завдяки їх науково-дослідницькій і збиральницькій діяльності Музей Полтавського губернського земства став науково-просвітницьким і методичним центром у галузі будівництва музеїв у губернії. В інформації "Про основні етапи розвитку музеїв губернського земства", датованій 1917 р., викладена пропозиція хранителя Історико-природничого відділу М.Ніколаєва щодо створення музеїв у губернії: "В зв'язку з передбачуваним введенням загальної освіти, — говорилося в ній, — музей повинен розгорнути свою діяльність по відкриттю філіалів відділів музею в губернії та організувати декілька пересувних музеїв місцевого характеру"¹.

Значний внесок у розбудову музейних осередків у містах і селах Полтавщини внесли наукові та культурно-просвітницькі організації і товариства. Повалення російського самодержавства в лютому 1917 р. сприяло розгортанню масового громадського руху за відродження державних і культурних традицій українського народу.

Період національно-визвольних змагань (1917-1921) характеризувався значним національним піднесенням українського народу, що позитивно відбилося на відродженні української культури та освіти. Полтавська інтелігенція, громадські діячі, вчені-історики, розуміючи важливість збереження та пропаганди історико-культурної спадщини як засобу виховання національно

свідомих громадян своєї держави, об'єднувалися в науково-просвітницькі організації. До таких, що безпосередньо опікувалися розвитком культури українського народу та збереженням її пам'яток, відносимо Комітет охорони пам'ятників, заснований у середині 1917 р., Наукове товариство охорони і дослідження пам'яток старовини і мистецтв на Полтавщині, створене 1918 р. Про вагомий внесок у справу охорони, дослідження і збереження історико-культурного надбання Полтавщини цих громадських формувань зазначено в науковій праці О.Нестулі "Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні", збірнику наукових праць за редакцією П.Тронька, Ю.Данилюка "Репресоване краєзнавство".

Не менш важливу роль у справі пропаганди та збереження історичної спадщини відіграли й інші культурно-просвітницькі організації. Одним з таких товариств, що розгорнули роботу в цьому напрямі, було товариство "Просвіта". Як зазначено у Статуті товариства, затвердженому постановою Полтавського окружного суду 18 вересня 1917 р., "Товариство має на меті допомагати культурному розвитку українського народу в межах Полтавської губернії, щоб досягти того, товариство видає книжки, журнали, часописи і т. і., відкриває свої бібліотеки, музеї, читальні, книгарні, споряджає публічні лекції, відчити, загально-просвітні курси, спектаклі, літературно-музичні вечори, концерти, вистави і т. і., засновує школи, приюти, ясла й інші просвітні добродійні заклади".²

Зрозуміло, що пріоритетним напрямком у діяльності товариства був розвиток української національної школи, кількість яких на Полтавщині зростає до 2000. Та не менш важлива робота проводилася товариством "Просвіта" у вивченні та пропаганді історії України, рідного краю, збереженні історико-культурної спадщини українського народу. Завдяки діяльності членів товариства "Просвіта", Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтв у містах Миргороді, Хоролі, Лубнах, Гадячі, в селі Мачухи Полтавського повіту були створені краєзнавчі музеї. Тривалий час управління та опіка цими музеями здійснювалися місцевими товариствами "Просвіта".

Музеї як осередки збереження рухомих історичних та мистецьких цінностей виконували надзвичайно важливу роль у вихованні національної свідомості людей та їх культурного розвитку. До збірок музеїв увійшли цінні предмети мистецтва як культового, так і вжиткового призначення, рідкісна старовинна зброя, картини відомих майстрів, унікальні історичні документи, археологічні знахідки. В основному експонати були зібрані з поміщицьких маєтків та садіб. Так, до фондів Миргородського музею потрапили особисті речі членів родини гетьмана Д.Апостола, картини художника В.Боровиковського, шабля миргородського сотника Олексія Апостола, датована 1680 р., метричний запис про народження М.В.Гоголя, перше видання його творів "Миргород" і "Вечори на хуторі біля Диканьки" з авторським написом та багато інших оригінальних речей.

Принагідно відзначимо діяльність культурно-освітньої спілки "Українська культура", створеної в 1919 р. з ініціативи Полтавської спілки споживчих товариств, учительських спілок, гімназій та інших. Метою цієї організації, як зазначено у статуті, була "допомога всебічному розвитку української культури і освіти". Відомо, що спілка "Українська культура" проіснувала лише до 1920 р. Але й за такий короткий час діяльності вона надала кошти для утримання 5 українських гімназій, разом з природничим відділом Музею Полтавського губернського земства налагодила масове виробництво наочних посібників, заснувала часопис "Українська культура". Саме в ньому й була видрукувана стаття Д.Солов'я "В справі заснування української національної бібліотеки-музею в Полтаві". Як засвідчує рукопис вказаної статті, віднайдений у ЦДАВО України, автора турбує не лише створення бібліотеки як "загальноприступної бібліотеки-читальні для потреб звичайного масового (дорослого й малого) українського читача — це тільки один бік справи, — зазначає він. — Другий бік справи — це утворення бібліотеки-музею як наукового закладу, пристосованого до користування при різних наукових дослідках над вивченням України, минулого й сучасного, її соціального та політичного устрою, економічного побуту і т.п."³ Виклавши концепцію створення музейно-бібліотечного закладу та практичні поради щодо здійснення цього заходу, Д.Соловей підкреслює: "Нема чого й казати, що коли пощастить добре організувати й поставити цю наукову бібліотеку-музей на належну височінь, то вона стане закладом не тільки полтавського, а й всеполтавського значення"⁴.

Ситуація на Полтавщині впродовж 1918-1920 рр. була досить нестабільною, що не сприяло впровадженню задумів громадськості щодо збереження історико-культурних цінностей. Фінансування музеїв з боку держави було майже відсутнім, багато з них утримувалися на кошти "Просвіти", сільбудинків та ін. організацій, як, наприклад, музей ім. Драгоманова в м.Гадяч, краєзнавчі музеї в м.Градизьк та с.Мачухи Полтавського району. Через фінансову скруту музеї майже повністю припинили науково-експедиційну та збиральницьку роботу. До того ж велику шкоду вже створеним музеям наносили невігластво окремих людей, їх зневажливе ставлення до колекцій та зібрань цих закладів, адже переважна кількість експонатів була предметами, що потрапили з приватних колекцій поміщиків та заможних громадян. Так, у короткому звіті про діяльність Лохвицького музею ім.Г.С.Сковороди, який був створений в 1919 р., говориться: "Переміна влади зле відбивається на музеї: так, за "денікінщини" він губе свою попередню вартість і пересовується зі склепом і архівом. З приходом радянської влади будинок цей займається червоноармійцями, які добиваються й до кімнат музею, псують де-

які речі, картини, а дещо забирають із собою — як зброю, каски, срібло й інше. Радянська влада дає до музею картини, старовинні речі, книги, колекцію птахів із маєтків поміщиків. Але датувати їх нікому. Фахівця в музейній справі не було — раз, а інструктори бібліотечних справ, яким доручалося Повітовою Народною Освітою відати й музейними справами, — люди випадкові, зайняті були розбором книг, що звозилися з повіту"³. Останній абзац даного документу підкреслює ще одну проблему для музейного будівництва в губернії — відсутність музейних фахівців.

Варто зазначити, що такі громадські організації, як Полтавське наукове товариство, Комітет досліджування старовини і мистецтв на Полтавщині, членами якого були вже названі вчені-історики В.Щепотьєв, Н.Мірза-Авакян, археологи В.Щербаківський, М.Рудинський, надавали як практичну, так і методичну допомогу периферійним музеям. Про це яскраво свідчить доповідь М.Рудинського на засіданні Полтавського наукового товариства про "Результати екскурсій в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20.IX - 29.X.1922 р." та додаток до звіту "Центр і периферія в справі музейній". В результаті проведення експедиції М.Рудинським зібрано 108 експонатів різних груп (археологічних, природничих, церковно-мистецьких, історико-літературних), обстежено 35 пам'яток археології, 11 церков та зафіксовано в них пам'ятки мистецтва — іконостаси й окремі ікони. В додатку до звіту М.Рудинський визначив роль музеїв в справі охорони пам'яток історії, функції центральних та периферійних музеїв у цьому напрямку діяльності та співпраці між собою. Для поліпшення роботи музеїв на периферії він пропонує час від часу командировувати спеціалістів на місця для кращої постановки музейної справи: "...Організувати курси музейних робітників, постачати на периферію літературу, програми, поради і таке інше, поповнювати місцеві музеї новими експонатами. Музей на периферії — уповноважений центру в справі охорони пам'яток, природи та культури. Відкидаючи централізацію (за винятком справи охорони), центр мусить проводити роботу в тісному контакті з периферією. Той контакт являється в обов'язкових щомісячних інформаціях про діяльність музеїв, їх ближчі задачі, їх потреби"⁴.

Ймовірно, що пункти цього додатку пізніше були покладені в основу документів, регламентуючих діяльність музеїв. Вже 1924 р. до Центрального Пролетарського музею Полтавщини надходять "відомості про музеї Полтавської губернії"⁵. Цим документом засвідчено діяльність 10 музеїв губернії: Миргородського повітового художньо-промислового і наукового музею, Лохвицького музею ім.Г.Сковороди, Лубенського, Золотоніського, Градизького, Роменського, Мачуського, Прилуцького, Сокиринського краєзнавчих музеїв та Гадяцького музею ім. Драгоманова. Всі перелічені музеї мали історико-

краєзнавчий напрям і базувалися на місцевому матеріалі. Звичайно, це не повний перелік музеїв та музейних осередків, які були засновані в 20-ті роки. На жаль, деякі з них, створені в 1917-1916 рр. за участю товариства "Просвіта", припинили існування через відсутність коштів на їх утримання. Інші ж, утримувані за рахунок місцевого бюджету, ледь-ледь животіли, не маючи можливості фінансування, ні штатних працівників, як і на проведення експедицій та на закупівлю експонатів.

Кінець 20-х та 30-ті роки нашого століття теж були складними і суперечливими в розвитку вітчизняного музейництва. Під тиском нав'язаних науковцям офіційними радянськими та партійними ідеологами вульгарно-соціологічних схем розвитку суспільства відбувається перебудова експозицій музеїв, ведеться боротьба проти "фетишу" речей в них, які нерідко підміняються схоластичними схемами, графіками, тощо. На жаль, і до сьогодні об'єктивна історія музейного будівництва того часу ще не написана: спочатку на перешкоді цьому стояли явища ідеологічного характеру, а сьогодні — в першу чергу, відсутність необхідних дослідникам матеріалів.

Джерела

1. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп.1. — Спр. 706. — Арк.18 зв.
2. Там само. — Ф.1009. — Оп.1. — Спр.1. — Арк. 1-8.
3. Там само. — Ф. 3213. — Оп.1. — Спр. 5. — Арк. 12.
4. Там само. — Ф.3213. — Оп. 1. — Спр.15. — Арк. 15
5. Там само. — Ф. 166. — Оп. 4. — Спр. 192. — Арк. 181.
6. Там само. — Ф.166. — Оп.4. — Спр.192. — Арк. 169 зв.
7. Там само. — Ф.166. — Оп.4. — Спр. 192. — Арк.188-189.

Полтавській краєзнавчий музейі

© *Галія Г.І.*

МУЗЕЙНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ І НОВАЦІЇ

Храми муз протягом віків змінювалися і були віддзеркаленням людських уподобань, стилів, смаків, концепцій. Передісторія їх охоплює давні будівлі Ассирії, Вавилону, Єгипту, архітектурні споруди міст-полісів на узбережжі Середземного і Чорного морів¹. Колекціонування мистецьких творів започатковується ще в часи Римської імперії, поширюється за Київської Русі².

За часів середньовіччя створюються перші кунсткамери, мюнц і натуркабінети, колекції великої історичної й мистецької цінності в Західній Європі (Флоренції, Римі, Дрездені). В Петербурзі у 1714 році заснували кунсткамеру¹.

З середини ХІХ ст. починається цілеспрямоване колекціонування історико-культурних пам'яток центральної України. Збірки В.Тарновського, О.Поля, К.Скаржинської стали фундаментом для створення знаних музеїв у Чернівці, Катеринославі, Полтаві⁴.

1. Життєпис Полтавського краєзнавчого музею розпочато у 1891 році⁵. Його історія, доля колекцій, збірок, експозицій і виставок пов'язана з благодійністю, жертвництвом, подвижницьким служінням.

Неперевершеною дарительницею майже за 110-літню історію установи і організаторкою музейництва на Полтавщині залишається Катерина Скаржинська, член кількох наукових товариств, в тому числі Всеросійського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії⁶. В статуті, укладеному добродійницею для передачі власного музею м.Лубнам, проголошувалася педагогічна і наукова мета музею. Вона полягала в збагаченні розуму, пробудженні допитливості, зміщенні волі враженнями людського духу, а також в збільшенні серця від бажання прославляти і підтримувати "лодиноу", що йде до кращого життя і еволюції добра⁷. Погляди К.Скаржинської на зміст і емоційний вплив експозиції актуальні і використовуються в музейній практиці на хвилі нового українського відродження.

2. Музейний дім — будинок Василя Кричевського (1903-1908 рр.) — перша спроба відновити характерні риси українського народного будівництва у проектуванні великого міського кам'яного приміщення, разом з багатьма історико-етнографічними і мистецькими колекціями і на сьогодні становлять найбільшу гордість, уособлюючи змістову і стилеву цілісність.

Поява споруди стала можливою завдяки подвижницькій роботі архітектора, художника, вченого, педагога Василя Кричевського по дослідженню, вивченню і збиранню предметів побуту, мистецьких творів. Його знання і розуміння народного мистецтва допомогли випрацювати закони розвитку українського образотворчого мислення⁸.

3. На початку 1920-х років етнографічні експозиції були домінуючими в музеї і займали площу понад три тисячі квадратних метрів. Пріоритетним напрямком експозиційного будівництва став науково-систематичний, а головною ознакою художнього музейного образу — еkleктика⁹. До цього призводив брак приміщень, коштів, не було реальної змоги відтворити синтез в архітектурному об'ємі. Ці особливості притаманні експозиціям М.Сумцова, М.Біляшівського, К.Мошенка та ін.

4. Поборником ансамблевого методу організації матеріалів був Дмитро Яворницький. Проти типологічного групування музейних речей, коли втрачається естетична специфіка української історії та культури, виступали мистецтвознавці і теоретики музейної справи Стефан Таранушенко та Федір Шміт. Останній віддавав перевагу історико-художнім експозиціям¹⁰.

5. Тоталітарний режим і ідеологічна заангажованість відбилися на характері і змісті експозицій.

З початку 70-х років більшість цивілізованих країн охопив "музейний бум" (Німеччина, Японія)¹¹. Відбувається реконструкція та розширення великих національних музеїв: Лувр, галерея Тейта у Лондоні, Нью-Йоркський "Метрополітен" та ін.¹². Виявилися тенденції пристосування старих житлових і промислових будівель під музеї різного профілю. Так, 1985 р.¹³ навпроти Лувра, в приміщенні колишнього вокзалу (1900 р.), збудованого до Всесвітньої виставки в Парижі¹⁴, в якій, до речі, брав участь Полтавський земський музей¹⁵, з'явився перший і єдиний в світі музей-панорама мистецтв однієї локальної історичної епохи¹⁶.

Закономірним було рішення Генеральної конференції Міжнародної ради музеїв з 1977 р. 18 травня відзначати Міжнародний день музеїв.

6. У 1990-1991 рр. настає новий етап у створенні етнографічних мистецьких експозицій, коли необхідно враховувати архітектурно-художні особливості об'єму, специфіку зібрань, світовий досвід та сучасні тенденції сприйняття музейного простору.

Такий підхід нам підказав головні настанови архітектурно-художнього напрямку:

- тектонічний поділ об'ємів, виявлений у побудові стелі мансардного поверху;
- використання конструктивних елементів, прийомів народного будівництва в розробці і виготовленні обладнання;
- пріоритет оригінального експонату;
- узагальнення у викладі етнографічних і мистецьких колекцій;
- побудову найкоротшої прямої між людиною-творцем і глядачем;
- створення типових образів у кожному експозиційному вузлі, залі і цілісного емоційного враження від експозиції;
- врівноваження розміщення світлових ефектів та аудіовізуальних засобів;
- герметизм в експонуванні винюканих художніх робіт¹⁷.

7. Серед нових музейних закладів України мистецька галерея у Полтаві стала помітним культурним явищем¹⁸, хоча первісний архітектурний задум вступив у протиріччя з концептуальним рішенням, яке зазнало суттєвих змін. Та основна мета її прозора: активно знайомити відвідувачів з мистецтвом, театром, кіно, музикою, поезією, новими стилями, іменами, а також висвітлювати генезу переважно сучасної творчості у ХХІ столітті.

Гадаємо, що зусиллями жертводавців і держави, як *головного спонсора музейних закладів*, відбуватиметься їх синкретичний розвиток, а можливість спостерігати розвиток світового мистецького процесу в гармонії стане реальністю.

Література

1. **Мезенцева Галина**. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв України). — К.: Вища школа, 1980. — С.13.
2. Там само. — С.14.
3. **Скрипник Ганна**. Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток. — К.: Наук. думка, 1989. — С.10.
4. Там само. — С.29.

5. Путеводитель по музею Полтавського губернского земства. — Полтава, 1915. — С.2.
6. **Супруненко Олександр**. Археологічне зібрання К.М.Скаржинської // Археологія. — К., 1990. — № 4. — С.100.
7. Отчет о естественно-историческом музее Полтавского губернского земства за 1906. — Полтава, 1907. — С.2.
8. **Павловський Вадим**. Творча спадщина Василя Григоровича Кричевського // Український музей. — Нью-Йорк, 1999. — С.11.
9. **Велика Людмила**. Художній образ експозиції: традиції та сьогодення // ТНК Другі Сумцовські читання. — Харків, 1996. — С.8.
10. Там само. — С.9.
11. **Одобрязев Вільям**. Новые музеи: Кельн, Париж, Хьюстон, Лондон // Декоративное искусство СССР. — М., 1988. — № 8. — С.11.
12. Там само.
13. **Торщина Людмила**. Музей д'Орсе — Париж. — К.: Мистецтво, 1991. — С.7.
14. **Одобрязев Вільям**. Указ. работа. — С.42.
15. Отчет о естественно-историческом музее в Полтавском губернном земстве за 1903 год. — Полтава, 1904. — С.21.
16. **Торщина Людмила**. Вказ. праця. — С.4.
17. **Гаян Галина**. Історія і практика побудови народно-мистецьких експозицій // 36. статей науково-практичної конференції "Проблеми та шляхи розвитку народного мистецтва Полтавщини". — Полтава, 1999. — С.75.
18. **Олійник Юрій, Підгорний Микола, Гаян Галина**. Концепт галереї сучасного мистецтва // 36. статей науково-практичної конференції "Проблеми та шляхи розвитку мистецтва Полтавщини". — Полтава, 1999. — С.76.
Полтавський краєзнавчий музей

© **Єнко М.В.**

СТВОРЕННЯ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ ШЛЯХОМ ЗАЛУЧЕННЯ ЗІБРАНЬ ПРИВАТНИХ ОСІБ

Заповідники-музеї в Україні становлять всього кілька відсотків від числа музеїв. Літературний музей-заповідник включає в себе три обов'язкові компоненти: комплекс пам'ятників архітектури чи культури; колекції оригінальних музейних предметів; територію.

На відміну від заповідників інших профілів, всі літературні музеї-заповідники зосереджені навколо меморіальних будинків, які складають єдине ціле з навколишнім оточенням — територією. Складається така ситуація, коли експозиція будинків і споруд втрачає сенс свого існування у відриві від

навколишнього оточення. Прикладом може бути заповідник-музей М.В.Гоголя. Всі споруди меморіального комплексу цінні для нас не стільки архітектурою, скільки зв'язком з ім'ям великого письменника. Тобто, для нас особливо дорогі не споруди і пам'ятники, а ті заповідні місця, які відіграли таку визначну роль у розвитку нашої культури. Тому найпопулярніший літературний музей не привертає до себе такої уваги відвідувачів, як меморіальна садиба. Тому й експонати, які виставляються в експозиції нашого музею, мають безпосередній зв'язок із гоголівськими місцями чи з самим письменником.

Як відомо, важливою складовою частиною фондів і експозиції всіх профілів є музейні колекції. Особливо це характерно для літературних заповідників-музеїв. У нашому музеї експозиція кожної меморіальної кімнати — тематична — колекція меблів, живопису, предметів побутового вжитку. Не варто говорити про те, що такі колекції потребують постійного поповнення.

Як здійснювати це поповнення, коли вкраї обмежені кошти? І ще одна не менш важлива, хоча й спочатку непомітна проблема. Справа в тому, що на сьогодні у населення є певна кількість предметів, які мають значну культурну цінність. Та внаслідок збідніння значної більшості людей вони за копійки скуповуються і залишають межі України.

Сьогодні доживають останні дні люди, які ще знають пісні, записані самим Гоголем, знають ті страшні оповіді "про відьом і чортів", які лягли в основу "Вечорів на хуторі біля Диканьки". У цьому плані в заповіднику-музеї М.В.Гоголя проводиться певна робота. За останні роки здійснили декілька етнографічних експедицій по селах Шишацького, Миргородського, Великобагачанського і Диканського районів. У населення були закуплені речі домашнього вжитку та одяг кінця ХІХ - початку ХХ століття. За допомогою відеотехніки зроблено записи народних пісень, спогади про минуле. Але робити треба в десятки, у сотні разів більше. А для цього потрібні кошти. І якщо ми вже говоримо про меценатство, про його вплив на діяльність музеїв, то треба ставити питання про цілеспрямовану програму роботи у цьому напрямку. Ніякими одноразовими акціями відчутних зрушень тут не досягнеш. На наш погляд, треба створити фонд, який би накопичував спонсорські пожертвування. І ще, щоб останнє слово у скеруванні цим фондом було за керівниками провідних музеїв Полтавщини. Спонсори дадуть гроші тільки тоді, коли вони будуть абсолютно переконані (у нас є невеликий досвід) у тому, що ці кошти будуть використані на визначені раніше

цілі. Тому існує питання не стільки коштів, а й їх правильного використання.

Хотілося б згадати й ще про одну форму меценатства. Ми знаємо багато прикладів, коли люди допомагали нашому музеєві не грошима, а передавали цілі колекції, які мають виняткову культурну цінність. На початкових етапах формування експозиції музею якраз пожертви від місцевого населення відіграли основну роль. Заповідник-музей і зараз підтримує тісні контакти із колекціонерами, художниками, акторами і простими громадянами, яким дороге ім'я Гоголя.

Назвемо декілька імен. **Василь Федорович Бордіченко** — видатний радянський художник, основоположник монументального живопису в СРСР. Його дружина вже після смерті чоловіка передала безкоштовно заповіднику-музею М.В.Гоголя серію з 27 робіт митця. Це ілюстрації до творів М.В.Гоголя.

Художник **Микола Іванович Колманець** — один із кращих сучасних ілюстраторів Гоголя в Україні. Він запропонував за символічну плату серію своїх ілюстрацій до "Вечорів на хуторі біля Диканьки".

Анатолій Михайлович Сергєєв — житель с.Яреськи, самобутній художник, народний умілець, різьбяр. Він неодноразово надавав консультації з ремонту дерев'яних елементів зовнішньої експозиції музею. До 190-річчя від дня народження письменника подарував найкращі свої роботи на гоголівську тематику музеєві.

Василь Миколайович Осокін — відомий колекціонер. Безкоштовно передав колекцію предметів, пов'язаних з ім'ям Гоголя.

Цей список можна продовжити. Таку діяльність колекціонерів, художників, учених треба всіляко підтримувати, популяризувати. Без широкої народної підтримки музеї просто втратять сенс свого існування.

Мине не так багато часу, як ми будемо відзначати 200-річчя від дня народження М.В.Гоголя (2009 рік). Про це вже думаємо сьогодні. Декілька років стоїть питання про відбудову церкви Різдва Богородиці у селі Гоголевому Шишацького району. Полтавське обласне відділення Українського фонду культури відкрило спеціальний рахунок, на який можна перераховувати кошти на відбудову церкви.

Справа відбудови родової церкви Гоголів — це справа всієї Полтавщини. Справжнє меценатство тільки відроджується. Серед підприємців, господарських керівників ще небагато знайдеться таких, які б розумілися на культурі, яким би були дорогі духовні надбання свого народу. І музеї повинні допомогти їм зрозуміти, що заможним може стати тільки культурний, духовно багатий народ.

Державний заповідник-музей М.В.Гоголя

“ДОМАШНІЙ МУЗЕЙ” ЮРІЯ КОНДРАТЮКА

Домашнім музеєм Юрія Кондратюка називає свою кімнату полтавець Анатолій Володимирович Даценко. Збирати матеріали для нього він почав відтоді, як у 1969 р. на поверхню Місяця висадила перша людина і американці заявили, що політ "Аполлона-11" був розрахований за "трасою Кондратюка". Тоді ж А.В.Даценко встановив, що Юрій Кондратюк — це змінене ім'я його двоюрідного брата Олександра Шаргея.

На початку 1970 р. А.В.Даценко, за підтримкою секретаря з ідеології Полтавського обкому компартії І.Є.Горобця, склав програми "мінімум" і "максимум" щодо увічнення пам'яті Кондратюка в Полтаві. Програма "мінімум" передбачала відповідне найменування однієї з вулиць і встановлення меморіальної дошки на будинку, де народився геній космонавтики. Програма "максимум" — відкриття музею Ю.В.Кондратюка і встановлення йому пам'ятника.

Першу програму виконали швидко. Питання з назвою вулиці було вирішено майже під час розмови у кабінеті секретаря: він зателефонував до міськвиконкому і дав розпорядження: "Зробити вулицю Кондратюка!" Нею стала колишня Львівська.

Питання ж створення музею загальмувалося. Цьому були різні причини і, не з останніх, кадрові переміщення. А.В.Даценко разом з ентузіастами, до яких належали директор краєзнавчого музею М.Д.Онїпко, художник В.М.Батурич та ін., продовжували розпочату справу. Музей Ю.В.Кондратюка задумувався як філіал краєзнавчого, у будинку, де він народився і провів дитячі та юнацькі роки. Для нього й передав А.В.Даценко речі, якими користувався Кондратюк: книжкову шафу, письмовий стіл, три крісла - два м'яких і одно жорстке "віденське". Коли ці речі побачив В.М.Батурич, що мав оформляти експозицію, то вигукнув: "О! Тепер запахло Кондратюком!" Пізніше Анатолій Володимирович додав до цих речей трюмо червоного дерева і три круглих столики. Та з часом первинний задум змінився. Було розпочате створення більш широкого за тематичним охопленням музею авіації і космонавтики ім. Ю.В.Кондратюка в іншому приміщенні.

А.В.Даценко почав працювати самотужки. Він зібрав 110 спогадів сучасників Ю.В.Кондратюка про нього. Серед них - свідчення сестри Юрія Васильовича — Ніни Гнатівни Шаргей, винахідника Миколи Васильовича Поляка, що у 1933 р. мав розмову з Кондратюком у Полтаві, керівника секції "А" по ВЕС Дмитра Яковича Алексопольського (керівником секції "Б", у якій працював Кондратюк, був П.К.Горчаков), креслярки Тетяни Мико-

лаївни Полякової та ін. У зібранні А.В.Даценка — декілька тисяч листів, у тому числі академіка В.Глушка, відомого вченого Г.Тюліна, членів сім'ї ракетника Ю.Победоносцева тощо. Крім того, близько 800 публікацій, понад 1000 фотокарток та негативів (в основному фоторепродукції), майже 300 копій рідкісних документів про Ю.В.Кондратюка, близько 50 книг з автографами видатних дослідників у галузі космонавтики, багато речей, якими користувався Юрій Васильович.

Влітку 1986 р. частину з цих предметів через хранителя фондів обласного музею М.С.Васевича він передав до Полтавського краєзнавчого музею. А саме: 12 предметів меблів, 16 інших побутових речей, фотоальбому, 22 рідкісних книги, у тому числі медичний атлас у 2-х томах кінця XIX - початку XX століття німецькою мовою, за яким Сапко Шаргей вивчав можливості людини для запобігання переваптаження при польоті у космос.

Враховуючи свій похилый вік (А.В.Даценко 1914 року народження) і тісноту своєї кімнати (14 кв. м), Анатолій Володимирович 18 січня 2000 р. значну частину документів передав до Державного архіву Полтавської області з умовою закритості фонду на 10 років. Причиною такого обмеження було недобросовісне використання деякими дослідниками цих матеріалів без посилань на джерела та їх власника.

Настіпний годинник XIX ст., за яким зв'язав час юний Кондратюк, він передав до музею Полтавського державного технічного університету ім. Ю.В.Кондратюка.

Як дорогу реліквію А.В.Даценко зберігає старовинний прилад, яким користувався Кондратюк — барометр-анероїд, виготовлений "Федором Швабе — фізиком-механіком Двора Його імператорської Величності".

Фотоматеріали в колекції ентузіаста зберігаються у спеціальних альбомах (їх близько десятка) за темами: "Його ім'я на Місяці" на 213 аркушах, з планом садиби діда Ю.В.Кондратюка, де він виріс, фоторепродукціями, у тому числі фотокарткою колективу Особливого проектного бюро № 14 ОДПУ в м.Новосибірську, в якому у 1932-1933 рр. по шахтовому обладнанню для Кузбасу працював репресований Кондратюк. Дослідникам біографії вченого присвячений альбом "Їх зусиллями підняте з небуття ім'я О.Г.Шаргея — Ю.В.Кондратюка".

Анатолій Володимирович — автор чотирьох книг про Юрія Васильовича і низки статей. Його кімнату-музей відвідують численні шанувальники історії космонавтики. Він постійно виступає перед учнівською молоддю, студентами, трудящими та військовослужбовцями. При цьому використовує багатий ілюстративний матеріал, який розмістив на, так званих, "розкладушках". На підставі зібраних ним свідчень, Полтавський технічний університет готує видання книги "Спогади сучасників про Ю.В.Кондратюка".

Американський космонавт Нейл Армстронг, який першим висадився на Місяць, як безцінну реліквію повіз до Америки пучку землі, взяту ним біля будинку № 24 по вулиці Радянській у Новосибірську, колишньої контори "Хліббуди", де механіком працював Ю.В.Кондратюк.

Яке ж незмірне багатство зібрав для нащадків подвижник А.В.Даценко. Бережімо його.

Полтавський сільськогосподарський інститут

МІНУСИНСЬКА КОЛЕКЦІЯ К.БОЛСУНОВСЬКОГО У ПОЛТАВИ

Карло Васильович Болсуновський (1838-1924) — відомий український нумізмат, археолог, пам'яткоохоронець, уродженець м.Сквир на Київщині, завідувач Мюнц-кабінету Київського університету Св. Володимира, а пізніше — Київського міського музею¹, автор ряду праць з проблем нумізматики, сфрагістики та етнографії, колекціонер і антиквар² — співпрацював з рядом музейників Полтавщини кінця XIX ст., зокрема з науковцями Лубенського музею К.М.Скаржинської Ф.І.Камінським та С.К.Кульжинським. Він неодноразово приїздив до Круглика у справах поповнення колекції.

Контакти К.В.Болсуновського з полтавськими музейниками мали суто діловий характер і стосувалися справ придбання для музейних зібрань тих чи інших експонатів³. Часто К.В.Болсуновський передавав у дар до Лубенського музею власні знахідки, речі зі своєї колекції; матеріали з археологічних розкопок чи розвідок колег — М.Ф.Біляшівського, В.В.Хвойки, С.А.Мазаракі⁴. Ці надходження і заповнювали музейне зібрання старожитностями віддалених від Полтавщини регіонів України, колишньої Російської імперії, країн Причорномор'я.

Серед найцінніших, з огляду К.В.Болсуновського, у його власній збірці (вона нараховувала кілька тисяч предметів нумізматики, сфрагістики, археології та документів) була першорядна колекція мінусинських бронз, привезена з Сибіру⁵. Частину речей з неї власник подарував Лубенському музею К.М.Скаржинської⁶, частину ж передав до Київського музею старожитностей і мистецтв⁷, декілька, після його смерті, — осіли у збірці музею у Білій Церкві⁸.

Переважна більшість предметів мінусинської колекції К.В.Болсуновського збереглася у музейних зібраннях України. Так, Лубенська частина збірки у складі 35 одиниць збереження була виставлена на окремому планшеті в археологічному залі Круглика. 1906 р. ця колекція, разом зі збіркою Лубенського музею, була передана до Природничо-історичному музею Полтавського губернського земства.

До колекції знахідок з Мінусинської котловини входили два бронзових карасукських кинджали — з цвяхоподібним навершям, сплющеним руків'ям та невизначними шипами перехрестя і вузьким клинком, подібним до алтайських мечів VII ст. до н.е.⁹, а також маленький з плоским сплющеним наверх

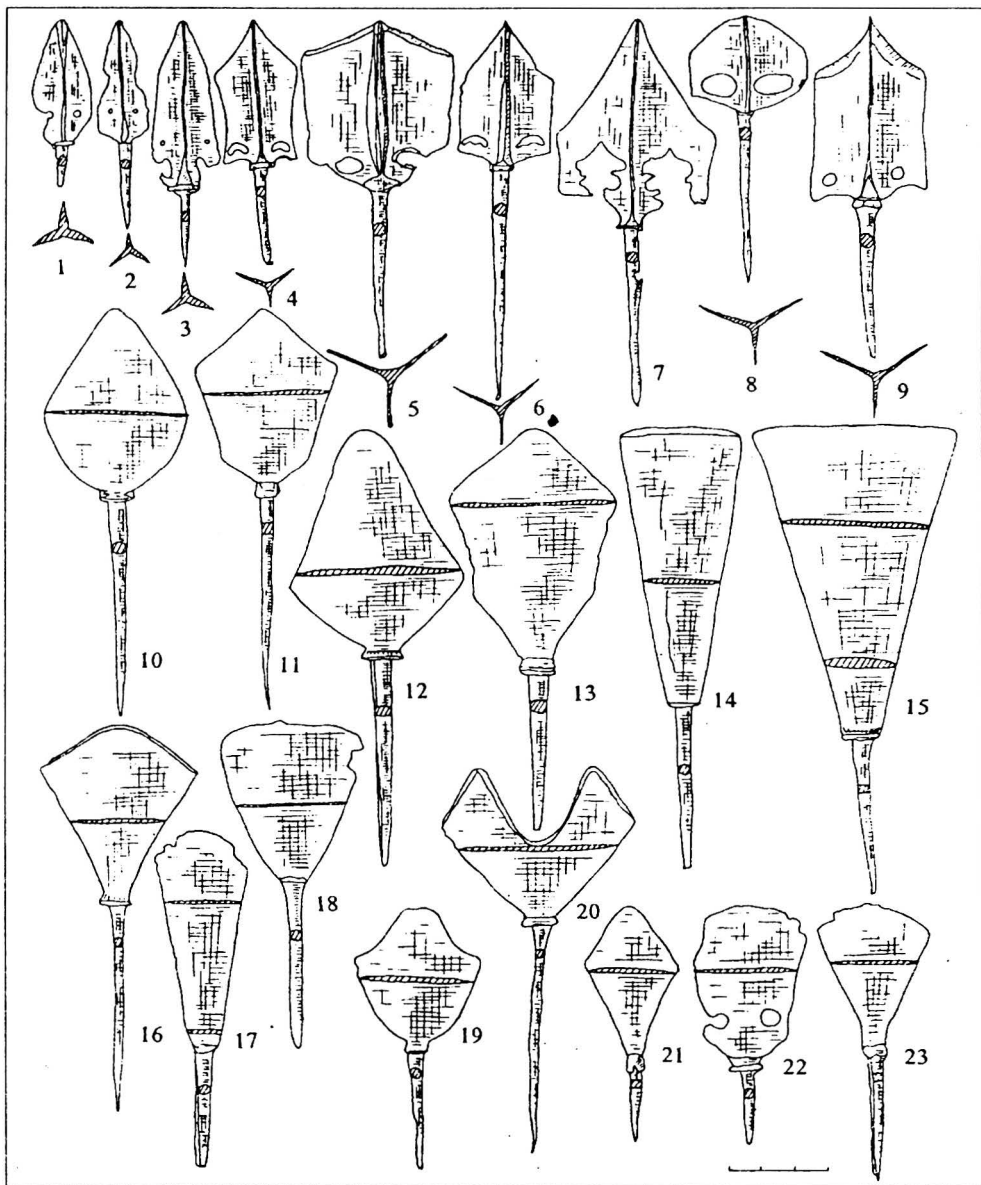

Рис. 1. Мінусинська котловина. Наконечники стріл тюхтязької IX-X ст. та аскізької X-XIV ст. культур. Залізо. ПКМ.

шям, суцільною ручкою та вираженими шипами перехрестя VII-VI ст. до н.е., аналогії якому походять із Західного Сибіру¹⁰. До збірки також входили 4 тагарські бронзові ножі простих типів, що мали пряме або розширене руків'я з петельчастими отворами чи круглі невеликі отвори для підвішування у верхній його частині¹¹. Середньовічні кочівницькі старожитності репрезентувалися залізними трилопатовими, ромбо- та сектороподібними, дворогими наконечниками стріл пюхтятської IX-X ст. та аскізької X-XIV ст. культур¹² (рис. 1), шарнірними залізними ножицями останньої чверті XIII-XIV ст.¹³ та імпортом у середовищі пізньохакаських племен бронзовим люстерком з арабським написом на зворотньому боці¹⁴.

Полтавська частина зі складу великої різноманітної збірки сибірських, або мінусинських старожитностей, була придбана К.В.Болсуновським близько 1892 р. перед Ризьким археологічним з'їздом і експонувалася на виставці до з'їзду. Її походження не встановлене. Відомо лише, що більшість предметів була виявлена в ході археологічних досліджень та скарбощукацьких пошуків у Мінусинській котловині Єнісейської губернії у 1850-1870-х роках. П.П.Курінний уважав цю колекцію "першокласною"¹⁵. Свого часу вся мінусинська колекція перевищувала 250 одиниць збереження і складалася переважно з бронзових виробів доби раннього залізного віку та окремих знахідок епохи середньовіччя. На сьогодні у колекції Полтавського краєзнавчого музею збереглося 27 предметів з цієї збірки, 2 карасукські ножі якимось чином потрапили до зібрання Харківського історичного музею, напевне, наприкінці 1930-х років.

У наш час ця колекція є рідкісною для України і, безперечно, потребує остаточної наукової атрибуції та введення комплексу речей до наукового обігу.

Література

1. Архів НМІУ. — Ф.1. — Оп.1. — Спр.13. — Арк.50-56.
2. **Гарбуз Борис**. Музей нумізматики // КС. — К., 1993. — № 4. — С.89-90; **Кучерук О.С.** Карло Васильович Болсуновський (1838-1924) // Археологія. — К., 1992. — № 3. — С.114-122.
3. ДАПО. — Ф.222. — Оп.1. — Спр.168. — Арк.22, 44 та ін.
4. **Кучерук О.С.** Карло Васильович Болсуновський (1838-1924). — С.118-119.
5. **Курінний Петро**. Історія археологічного знання про Україну. — Мюнхен, 1970. — С.75.
6. Каталог археологического отдела Естественно-исторического музея Полтавского губернского земства / Сост. *Зарецкий И.А., Щербаковский В.М.* — Машинопис, рукопис, 1906-1912. // Ф ПКМ. — Т.1. — Арк.125-133, 144.
7. **Ковтанок Н.Г., Шовкопляс Г.М.** Заснування та початок історії музею (до 1918

року) // Від першовитоків до сьогодення: Із історії формування колекції музею. — К.: НМІУ, 1995. — С.7.

8. Архів НМІУ. — Ф.1. — Оп.1. — Спр.13. — Арк.56; Спр.14. — Арк.5-7.

9. Членова Н.Л. Карасукские кинжалы. — М.: Наука, 1976. — Табл.6, 9.

10. Там само. — С.45. — Табл.7, 6.

11. Зр.: Завитухина М.П. Древнее искусство на Енисее (скифское время): Публикация одной коллекции. — Л.: Искусство, 1983. — С.5, 86-88.

12. Къзласов Л.Р. Тюхтятская культура древних хакассов // Степи Евразии в эпоху средневековья. — М.: Наука, 1991. — С.54-59; Могильников В.А. Памятники кочевников Сибири и Средней Азии X-XIV вв. // Там само. — С.190-199.

13. Там само. — С.245. — Рис.72, 28-29.

14. Каталог археологического отдела ... — Арк.126.

15. Курінний Петро. Історія археологічного знання про Україну. — Мюнхен, 1970. — С.75.

Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської обласної адміністрації

© Кракало І.В.

КУЛЬТОВИЙ ПОСУД ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ЗІБРАННІ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Кременчуцький краєзнавчий музей є власником чи не найбільшою на Полтавщині колекцією кераміки черняхівської археологічної культури. Її пам'ятки у Придніпровській частині області розміщені переважно вздовж Дніпра, розташовуються на Кременчуччині подекуди на відстані 3-5 км одна від одної [1]: Нещодавно черняхівські матеріали були виявлені і в межах Кременчука [2]. Колекція включає також численні знахідки з сусідніх Глобинського [3] (Полтавська обл.) і Чорнобаївського [4] (Черкаська обл.) районів, де внаслідок активної водної ерозії лівого берега Кременчуцького водосховища щорічно виявляються нові артефакти черняхівського кола.

Переважна більшість поховань черняхівської культури супроводжується посудом. Серед кераміки кременчуцької колекції переважає звичайний гончарний столовий та кухонний посуд. І лише деякі посудини можна віднести до числа ритуальних, або культових. До таких речей, в першу чергу, належать триручні вази і часто, пов'язані з ними, кубки, що також відігравали певну роль в магічному ритуалі [5].

Знахідки ваз на Кременчуччині відомі з 1958-1959 рр., коли їх невеликі фрагменти були виявлені під час розкопок максимівського [6] і радуцьківського поселень [7], археологічних розвідок біля Малої Кохлівки [8], Дмитрівки [9], Сосіївки (хут.Криси) [10].

У фондах музею зберігаються триручні вази і їх окремі фрагменти з с.Шушвалівка Глобинського району і с.Жовтіне Чернобайвського району на Черкащині. Жовніська ваза відзначається добрим станом збереженості. Як і шушвалівська, вона бікопічна, з перегином у верхній частині. Вішня сіролискованої жовніської вази горизонтальній, широкі, з'єднані з перегином тулуба за допомогою трьох сплосчених каньєлованих ручок [8]. На плічках — невелика пружка. Деще — на кільцевому піддоні. Висота — 15 см, діам. корпусу — 30 см, діам. вішні — 24 см, діам. дна — 9,5 см. Ідентичні за формою вішня має велика округлобока брупатпа лискована посудина з Пропозівки Глобинського району, прикрашена на плічках пояском солярних знаків у вигляді двох концентричних кіл із крапкою посередині [7].

У подібних орнаментах наочно виявляються релігійні погляди землеробів-черняхівців, у наптеоні яких сонячне божество займало одне з чільних місць.

Посудина входила до складу інвентаря зруйнованого поховання, виявленого у відслоненні високого берега Кременчучького водосховища на глибині 1,8 м від сучасної поверхні. Ориєнтація трупопокладення північна. Справа від черена знайдено кружальний горщик із шерахатою поверхнею, одноручний глек з рифленим тулубом і зазначена вище посудина [15].

На відміну від жовнірської, триручна кружальна шушвалівська ваза [12] висотою 17 см, діам. вінець — 25 см, діам. дна — 10 см — чорного кольору. Плічка підкреслені пролискованим пояском зигзагу. Так само була прикрашена ще одна ваза з Шушвалівки (сіролискована) і чимало зразків іншої черняхівської кераміки з фондів музею. Прорізний зигзаг характерний і для відомих лепесівських ваз. Щодо походження цього типу орнаменту доречні різні припущення. Дослідники вважають, що він міг зображувати змію, або блискавку чи різні річки на воді.

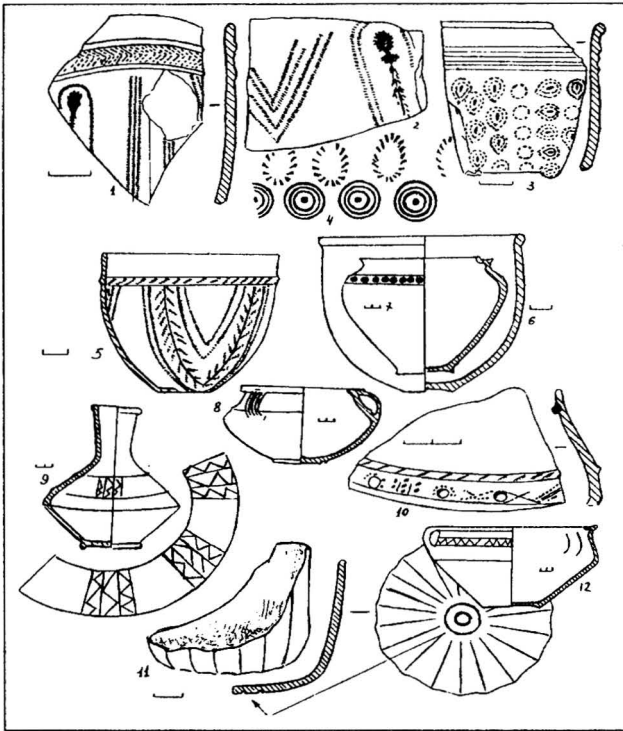
Чорнолискована шушвалівська ваза була виявлена навесні 1982 р. за 1,5 км від с.Шушвалівка Глобинського району на Полтавщині, на острові, що знаходиться за 300 м від корінного берега. Тут ще у 1977 р. краєзнавцем Потапенком П.С. був виявлений великий могильник черняхівської культури. Поховання з вазою мало такий вигляд: похований лежав на спині, головою на північний захід, руки вздовж тулуба. Справа знаходилися сіролискована миска, бікопічне пряслице, велика чорна намистина кільцевої форми, залізна пружка (в області поясу). Зліва були виявлені уламки чорнолискованої вази та невеличкої каблучки (біля кісток руки). Можливо, до комплексу цього ж поховання слід віднести ще одну сіролисковану миску та невеличкий бікопічний горщик, які виявлені поблизу.

З цього ж могильника, що потрапив до зони розмиву, походять всі інші черняхівські матеріали Шушвалівки, в тому числі вишуканий сіролискований кубок (висотою 6 см та з діаметром вінець 9,5 см). Він плоскодошпий (на кільцевому піддоні), напівсферичної форми [5]. Вся поверхня вкрита розкішною гребіщевою композицією у вигляді трикутників з опущеними до низу вершинами. Техніка виконання орнаменту нагадує гравіровку, з великою кількістю дрібних деталей. До складу композиції входить чітко виражений ялинковий орнамент. Ялинковий мотив — один із найпоширеніших ще з часів неоліту. Можливо, це пов'язано з апотропічними властивостями ялини — колючі голки нібито захищають від злих сил.

Вішня підкреслено невеличким валиком з наскісними гребіщевими відтисками. Кубок розміщувався біля голови нобіжчика у комплексі з двома мисками (відкритого і закритого типів) і кухонної посудини з шерахатою поверхнею. Фрагмент кубка з подібним орнаментом був виявлений при розкопках Радуцьківського поселення.

Не менш цікавий орнамент є на фрагменті кубка з Градизька. Ця чорнолискована посудина мала багатий декор у вигляді пункстирних кіл і капленодібних концентричних зображень з рискою всередині. На думку І.С.Вишукора [13], вони символізують сонце і проростаючі зерна

Зразки культового посуду черняхівської культури. ККМ.

ка горизонтальна ялинкова смуга під віпцями, підкреслена двома валисками, і вертикальний псевдо-канелюр, сполучений з двома широкими вертикальними смугами і початком великого трикутника з опущеною вниз верхією. В середині канелюра, що, очевидно, теж символізує солячний промінь, — вертикальна ялинкова смуга, завершена яйцеподібним заглибленням з хрестом. Подібний орнамент є на іншій посудині з цього ж пункту, де орнаментальний трикутник простежується добре [2].

У травні 1992 р. у правобережній частині Кременчука було виявлене дитяче поховання черняхівської культури. До його інвентаря належало вісім кругових посудин, серед яких — півсферичний чорнолискований кубок на кільцевому підносі (висота 8,5 см, діам. вінець 11 см, діам. тулуба 10,3 см, діам. денця 3 см [16]. В головах похованого був встановлений біконічний вузькогорлий сіролискований глечик на кільцевому підносі (висота 14,5 см, діам. вінець 4,4 см, діам. тулуба 12,8 см, діам. денця 5,6 см). На верхній частині його корпусу тричі повторений орнамент у вигляді відрізків вертикального зигзагу, розміщених між чотирма паралельними прямими [9]. Найближчою аналогією цій орнаментатії є зображення на віпцях лепесівських ваз, атрибутованих як календарі. На думку М.Б.Щукіна, ця символіка може відображувати лишні грози, або свято бога — громовика Перуна (20 червня) [17].

Інші зразки посуду з цього поховання розміщувалися зліва від голови покійника: кружальні певелика біконічна мисочка, чорний обгорілий горщик, сірий кухонний горщик, пакритий

злакових, тобто, як і в пропольській посудині [3], тут підкреслено благотворний вплив сонця на все живе, зокрема на рослинний світ. Аналогію такому орнаменту маємо в матеріалах черняхівського поселення Брага [14] під Кам'янець-Подільським на глечик з тої ж таки Шушвалівки [4]. Орнаментована частина градізького кубка відокремлена від гладких віпців двома пружками.

Солячна символіка чітко простежується і на фрагменті ще одного кубка з Шушвалівки [11]. Вся його бічна поверхня розділена 21 вертикальним канелюром, що плавно переходять на плоске денце діам. 6,5 см. Вони сходяться до солярного знаку у вигляді двох концентричних кіл у центрі денця. Напевне, канелюри символізують промені, що відходять від денного світила.

Не менш цікавою уявляється орнаментальна композиція іншого кубку з Шушвалівки [1]. Вона поєднує елементи орнаменту двох попередніх шушвалівських кубків. Тут присуття і широка

невеликою мисочкою, потім — кубок і велика бікопічна миска, всередині якої - маленька (дитяча) мисочка. Весь посуд типових для черняхівської культури форм, а вищеописаний глечик і за місцезнаходженням, і за організацією — найзначіший предмет поховального комплексу.

Хотілося б також згадати орнаментальну композицію ще одного глечика із Шувалівки, яка нагадує складну схему, можливо, з якимось конкретним значенням [10]. З літератури відомі факти про знахідки черняхівських кубків всередині триручних ваз [18]. У тому ж таки Жовніному на початку 1960-х рр. було виявлене поховання - труноспалення, вміщене до невеликого кружального горщика, який був поставлений в миску і згорі накритий вазою зі складним геометричним візерунком [19].

Короткий огляд культового черняхівського посуду з фондів Кременчуцького краєзнавчого музею ще раз підтверджує землеробський характер черняхівського язичництва з сонячним божеством на чолі.

Колекція кераміки черняхівської культури широко репрезентована в експозиції музею, експонується на виставках.

Література

1. Телегин Д.Я., Махно Е.В., Шарафутдинова И.Н. Отчет о разведке в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960-61 гг. // НА ІА НАНУ. — 1960-61/4.
2. Кракало І.В. Поховання черняхівської культури в Кременчуці // ПАЗ. — Полтава, 1995. — Ч.3. — С.111-117.
3. Кракало І.В. Нові археологічні матеріали в колекції Кременчуцького історико-краєзнавчого музею // Охорона та охоронні дослідження пам'яток археології на Україні /ТДПК. — Вінниця, 1990. — С.46-48.
4. Кракало І.В. Миски [черняхівської культури з с.Жовніне Черкаської обл.]// ПАЗ. — Полтава, 1995. — Ч.3. — Наш каталог. — С.177-178.
5. Винокур И.С. Некоторые вопросы духовной культуры черняховских племен // СА. — М., 1969. — № 1. — С.59.
6. Косточенко П.П. Отчет Максимовского отряда древнерусской Кременчугской экспедиции 1959 г. (раскопы II и III) // НА ІА НАНУ. — 1959/16. — №№ 3476-3477.
7. Звіт про розкопки черняхівського поселення біля с.Радущківка, наданий Є.В.Махно // Наук. архів ККМ.
8. Телегин Д.Я., Махно Є.В., Шарафутдинова И.Н. Отчет о разведке в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960-61 гг. — Арк.45.
9. Там само. — Арк.50.
10. Там само. — Арк.47.
11. Токарев С.А., Филимонова Т.Д. Обряды и обычаи, связанные с растительностью. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. — М.: Наука, 1989. — С.151.
12. Формозов А.А. Памятники первобытного искусства на территории СССР. — М.: Наука, 1980. — С.82.
13. Винокур И.С. Некоторые вопросы духовной культуры черняховских племен. — С.51-52.
14. Там само. — С.53.

15. **Кракало И.В., Порубай А.Б.** Новые археологические материалы в коллекции Кременчугского историко-краеведческого музея // *Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: [Перв.] Областной научно-практический семинар / ТДС.* — Полтава, 1988. — С.30.

16. **Рыбаков Б.А.** Календарь IV в. из земли полян // *СА.* — М., 1962. — № 4. — С. 66-89.

17. **Щукин М.** Чары черняховской культуры // *Знание-сила.* — М., 1988. — № 11. — С.27.

18. **Винокур И.С.** Некоторые вопросы духовной культуры черняховских племен. — С.30.

19. **Круц В.** Осмотр берегов Кременчугского водохранилища в 1964 г. // *НА ІА НАНУ.* — 1964/13а. — Арк.4.

20. **Магомедов Б.В.** Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. — К., 1987.

Кременчужський краєзнавчий музей

© **Троцька В.І.**

ЗБІРКА АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ З ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА В ОПІШНОМУ

Опішне — селище міського типу Зіньківського району, Полтавської області. На території селища у 1986 р., за ініціативою О.М.Пошивайла, було засновано Музей гончарства, на базі якого через три роки, за постановою Уряду України, почав створюватися Державний музей — заповідник українського гончарства. На даний час у Опішному функціонує унікальний Науково-дослідницький центр українського гончарства, який було відкрито наприкінці 1995 р. Центром досліджень ДМЗУГ проводяться польові етнографічні експедиції, збирання керамічних витворів та предметів гончарного виробництва з метою їх вивчення, здійснюються археологічні розкопки, а всі зібрані матеріали проходять наукове опрацювання.

Складовою частиною Державного музею-заповідника українського гончарства є сектор археології, створений у 1992 р. Серед його завдань — виявлення нових пам'яток минулих епох. Археологічна експедиція ДМЗУГ розпочала свої перші археологічні дослідження з околиць Опішного у 1992 р. Розвідки проводилися на правому корінному березі р.Ворекла та по берегах балок, що відносяться до басейну р.Середня Говтва'. У 1993-1995 рр. проведені розкопки горюдища скіфського часу біля с.Глинськ Сумської області (басейн р.Сула)'. Науковці сектору по

стійно беруть участь у розкопках Більського городища (керівники експедиції — В.Ю.Мурзін і Р.Ролле), городищі роменського та давньоруського часів в селі Глишське Зіньківського району (керівник експедиції О.Б.Супруненко). Проводяться пошуки та дослідження гончарних горнів, зокрема в 1996, 1998 рр. були розкопані гончарні горни кінця XVIII- поч. XIX ст. на околицях Міських Млинів та Опінного¹.

Археологічний сектор налічує 3001 од. зб., включаючи матеріали з декількох регіонів України, зокрема, Полтавської, Сумської, Харківської, Дніпропетровської, Вінницької, Чернігівської, Чернівецької областей. Найдавніша кераміка представлена знахідками епохи неоліту, трипільської культури, доби бронзи, скіфського часу, античною керамікою та керамікою черняхівської, роменської культур і епохи Київської Русі. Як правило, це матеріали із розкопок та розвідок археологічних експедицій Інституту археології Національної Академії наук України, Полтавського педагогічного інституту, Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, а також — Державного музею-заповідника українського гончарства.

Серед археологічних знахідок — матеріали *епохи неоліту* (VI-III тис. до н.е.) представлені фрагментами посуду неоліту ямково-гребінцевої кераміки з розвідок у Шшацькому районі на Полтавщині (д-р П.Я.Гавриша).

Найбільш чисельна колекція відноситься до періоду *трипільської культури* (IV-III тис. до н.е.). Основу зібрання складають матеріали з розкопок у Вінницькій області, біля с. Бернашівка, які надійшли з Інституту археології НАН України. В даний час проводяться реставраційні роботи для відновлення нового вигляду виробів трипільської культури, деякі — вже реставровані. Основну масу знахідок складає кераміка — фрагменти та цілі вироби: горщики, миски, глечики, вкриті розписом білою та чорною фарбами. Є також колекція трипільських крем'яних знарядь праці: крем'яних позовних пластин, скребків, а також — вироби із кістки. Важливе місце у трипільській матеріальній культурі посідає пластика. Серед знахідок нараховується декілька екземплярів антропоморфних жіночих статуєток, очевидно, вони мали вотивне значення, пов'язане з культом плодючості¹.

Матеріали *бронзового віку* (II - поч. I тис. до н.е.) представлені знахідками зі Свирідівського городища у Полтавській області — фрагментами глиняних виробів з розкопок експедиції ІА НАН України та невеличкою колекцією горщиків *зрубної культури* з кургану Чортотлик III у Дніпропетровській області. Вирізняється кам'яна шліфувана сокира *епохи рунної бронзи*, подарована мистецтвознавцем з Києва Оленою Клименко, знайдена в околицях Опінного в 1989 р.

В археологічному секторі знаходиться велика добірка матеріалів *скіфського часу* (VII-III ст. н.е.) з городищ та могильників Полтавщини, зокрема, біля сс. Більськ та Кишіївка на Полтавщині, з Чернівецької області — біля с. Комарів, з Дніпропетровщини — курган Чортотлик III поблизу с. Чкалове, з Сумщини — Глишське городище. Серед матеріалів цього періоду — фрагменти горщиків, мисок, чернаків, а також цілі вироби: ліній горщиків великих і малих розмірів, різного профілювання миски, черпаки, прядення, глиняні копуєти, так звані, пір'ячки, гудзики, котушки, а також вироби із заліза, каменю, бронзи, в т.ч. жіночі прикраси, набір брон-

зових наконечників стріл. Знахідки надійшли як з Інституту археології НАН України і передані на постійне зберігання д.і.п. В.Ю.Мурзіним, так і від експедиції Полтавського інституту (керівник експедиції П.Я.Гавриш). Досить цікава і рідкісна знахідка цього періоду — фрагмент денця скіфського часу з солярним знаком у вигляді сонця.

Вироби із бронзи, заліза, кістки, глини з горючина та курганного могильника біля с. Глибськ і Сурмачівка Ромеєвського району Сумської області походять з розкопок експедиції ДМЗУГ під керівництвом А.В.Гейка. Цікаві знахідки зібрані д.м. професором Юрієм Лашуком 1992 р. на поселенні Подудівка у Черкаській області — фрагменти ліпних виробів (V-III ст. до н.е.). До збірки Державного музею-заповідника українського гончарства ввійшли матеріали розвідок В.В.Приймака в Чорнухінському районі на Полтавщині — фрагменти посуду роменської, салтівської культур та уламки кераміки скіфського часу.

Серед *античної кераміки* (V-II ст. до н.е.) — фрагменти давньогрецького посуду, амфора з Ольвії з надбитою піжкою (знахідка П.Я.Гавриша), самогька амфора V ст. до н.е. з кургану скіфського часу неподалік с.Риги Лохвицького району Полтавської області (дослідження М.Річкова), з розкопок археологічної експедиції ІА НАН України під керівництвом М.М.Чередишника в 1983 р., чорнолаковий посуд та фрагменти червоно- і чорнолакової кераміки з кургану Чортюк III поблизу с. Чкалове та з курганного могильника в ур.Перецевинне неподалік с.Більськ (розкопки експедиції ІА НАН України на чолі з В.Ю.Мурзіним). Є також фрагмент червонолакової тарелі (II ст. до н.е.), привезеної з с.Піщане Бахчисарайського району (Автономна Республіка Крим) О.О.Супруненко. Остання виявлена у грабіжницьких перекогах на могильнику Усть-Альмівського городища (1995 р.), якій досліджується Є.О.Пуздrowsьким (Кримська філія ІА НАН України).

Матеріали *черняхівської культури* (III-V ст. н.е.) — фрагменти дискованого посуду з геометричним орнаментом з поселень в Полтавській та Сумській областях походять з розкопок та розвідок А.В.Гейка. Вирізняється срібна фібула *черняхівської культури*, знайдена поблизу смт. Градишк Глобінського району на Полтавщині і подарована В.В.Приймаком.

Роменська культура (VIII - поч. XI ст.) представлена у колекції фрагментами груболіпної кераміки з орнаментом у вигляді мозаїчного шпигу - гусянички з горючин в Ошніному. Глиняському на Зиньківщині, горючина пізньосередньовічної Мюгги у с.Городище Чорнухінського району на Полтавщині (розвідки А.В.Гейка, В.І.Троцької та охоронні розкопки В.В.Приймака).

Цікава знахідка працівників ДМЗУГ — амфора кримського виробництва VIII-IX ст., виявлена у Валківському районі Харківської області у с.Різуценкове. Вона транслає у зруйнованому похованні *салтівської культури*.

Матеріали часу *Київської Русі* (XI-XIII ст.) представлені виробами із заліза та кераміки зі Свиридівського городища Лохвицького району, що на Полтавщині. Вони походять з розкопок археологічної експедиції ІА НАН України під керівництвом Ю.В.Болтрика. Це фрагменти керамічного гончарного посуду з хвиля-, пастіменодібним та горизонтально прокресленим орнаментом, тавровани денця, одне з яких у вигляді двох концентричних кіл, виписаних одне в одне, друге — фрагментоване — коло, в яке виписані сегменти. Крім того, на городищі був знайдений, вірогідно, уламок світильника, якій прикрашений ригованими ліпями та вдавненими рисками. Варто зазначити її цілі та фрагментовані керамічні вироби конівишків часу Київської Русі з кургану Чортюк III біля с.Чкалове Нікопольського району.

Досить цікава і рідкісна знахідка, яка знаходиться в ДМЗУГ; — пам'ятка другої половини IX — кінця X ст., що виявлена поблизу с.Колпачівка Чернігівської області Олесею Поншвайлом та Ростиславом Забангою в са-

дубі А.Й.Ангипця (1984 р.). Це рештки ритуального мореного дуба зі вставленою у стовбур нижнього щелепою свині. Перунові дуби є речовими свідцтвами культів священних дерев і тварин у слов'ян-язичників. Вони були жертівниками, пристосованими для певних ритуальних дій на честь язичницького бога, — найвірогідніше, Перуна. Відомо лише дві такі знахідки, аналогічні количівській. Зокрема, 1909 р. з дна Десни, вище від її гирла, було піднято морений дуб-корч, другий дуб-корч знайдено в 1975 р. на дні Дніпра, трохи нижче від гирла Десни⁶.

Зібрані археологічні матеріали розкривають таємниці далекого минулого, доносячи їх до нашого сьогодення. Такі знахідки дають можливість використання їх у науковому обігу, сприяють дослідженню найдавніших мало-відомих сторінок історії України.

Література

1. **Гейко Анатолій.** Археологічні розвідки в околицях Опішного // Українське гончарство. — Опішня, 1996. — Кн. 3. — С.61.
2. **Гейко Анатолій.** Дослідження Глинського городища // Українське гончарство. — Опішня, 1994. — Кн. 2. — С.36.
3. **Троцька В.І.** Розкопки гончарного горна в Опішні // АЛЛУ. — Полтава, 1999. — Ч.2. — С.61-62.
4. **Винокур І.С., Телегін Д.Я.** Археологія України. — К.: Вища школа, 1994. — С.57.
5. **Приймак В.В.** Черняхівська фібула з Градизька // АЛЛУ. — Полтава, 1997. — Ч.1/2. — С.124.
6. **Пошивайло Олександр, Забашта Ростислав.** Перунові дуби // Археологія. — К., 1992. — № 2. — С.57.

Державний музей-заповідник українського гончарства в Опішні

МЕЦЕНАТИ І КОЛЕКЦІОНЕРИ НА МИРГОРОДЩИНІ

Наше старосвітське панство, а його коріння, як правило, сягає часів козаччини, кохалося у мистецтві, у збиранні історичних, культурних і літературних матеріалів, різних раритетів. Оскільки вони були нащадками козацької старшини, то у своїх світлицях любили, перш за все, виставляти бодай невеликі збірки холодної і вогнепальної зброї, тлом для яких слугували розкішні гетьманські чи добірні народні килими, із занепадом Гетьманщини і переходом з козацького стану у дворянський, почали наші дідичі будувати на "новоманірний лад" свої житла, мурувати палати. Для їх оздоблення значне місце відводилося не лише збіркам зброї, встановленню кахляних печей і різьблених меблів, а й портретним галереям "відповідного роду". А часом вітальні, світлиці й житлові кімнати наповнювалися малярськими, а за ними - скульптурними і графічними творами, зразками керамічного мистецтва, привезеними здалеку. Не останню роль відігравали документальні матеріали, приміром, універсали, листи, діаріуші, книжки іноземними мовами, раритети. Так закладалася основа для колекціонування в українському суспільстві. Оскільки історія меценатства (опіка над носіями культури і мистецтва) і колекціонування Лівобережної України ще не досліджена і не написана, то цікаво хоч би пунктиром окреслити ті визначні постаті Миргородщини у названій царині у XIX ст., а також позначити цей процес у нових умовах, на початку XX ст., коли за це бралися представники свідомішого громадянства, зокрема, української інтелігенції.

Історія донесла до нас ймення перших значних меценатів і колекціонерів початку XIX ст. на терені колишнього Миргородського козацького полку. Ними були вельми багаті люди, які шанували історію свого народу та знали на ній. Такими були представники родовитої козацької старшини Дмитро Трощинський, Василь Ломиківський, нащадки гетьмана Данила Аполтола, дідичі Капністи, Лук'яновичі, Гоголі-Яновські, Данилевські, приїжджі з Росії — Фролови-Багреєви, Смагіни та ін.

Звичайне село на Миргородщині — Кибинці уявилося завдяки широкій меценатській діяльності великого діда, залобленого у світ мистецтва *Дмитра Трощинського* (1754-1829). Він був правником Галяцького полковника Степана Трощинського, свояка гетьмана І.Мазепи. Свого часу закінчив Києво-Могилянську академію. Д.Трощинський жив на широку ногу, бо перебував на службі при дворі цариці Катерини II, був міністром при двох російських царях - Павлі I та Олександрі I. Коли він був вільний від служби, то у своїх Кибинцях, як щедрій господар, збудував розкішні палати, Дмитріївську церкву, спеціальний будинок для театру, численні службові споруди, розбив парк з каскадами ставків. Д.Трощинський тримав власну балетну трупу, мав оркестр, унікальну бібліотеку. Як колекціонер Д.Трощинський зібрав старовинні меблі, приміром, бюрко та інші предмети французької королеви Марії Антуанетти, збірки зброї, медалей, монет, бронзових предметів, порцеляни і майоліки (з Європи й Азії), дорогі тавлинок, картин, гравюр тощо¹.

Маєток Д.Трощинського був одним з поважних осередків української культури першої чверті XIX ст. Як щирий українець Д.Трощинський завжди дотримувався національних звичаїв і обрядів. На балах у маєтку танцювали також і українські народні танки, лунали пісні, ставилися українські п'єси, автором яких був батько знаменитого Миколи Гоголя — Василь Гоголь-Яновський. У своїх Кибинцях він охоче приймав з прихильністю й гостинністю велике й мале панство, чимало приїздило тодішніх українських патріотів, невдоволених царським деспотичним правлінням і підневільним становищем України. Але перш усього резиденція Д.Трощинського, на думку його сусіда В.Ломиківського, була "столицею"² і духовним осереддям краю. То ж недарма грузинський князь Микола Цертелєв спеціально для поважного вельможі й публічного знавця української народної пісенної культури записав кобзарські пісні й видав їх 1819 року в Петербурзі.

Згаданий *Василь Ломиківський* (1777-1848) як збирач мистецьких, літературних та історичних старожитностей, етнограф й історик жив у засвопаному ним хуторі Трудолоб поблизу Миргорода. Як нащадок генерального обозного Івана Ломиківського та гетьмана Данила Апостола, він виховувався у Москві, у сухопутному шляхетському кадетському корпусі, служив військовим і маючи чин штабс-капітана, вийшов у відставку. Вірогідно, з початком XIX ст. він оселився поблизу повітового міста Миргород. Проживаючи на хуторі, В.Ломиківський виявив видатні агрономічні здібності й був піонером фермерського господарювання. Але гордістю господаря й всієї Миргородщини був парк, названий ним як "Парк-Трудолоб". Парк мав регулярний характер, незвичайну красу з класицистичними прикметами свого часу — водограями, скульптурами на міфологічні сюжети, своєрідним павільйоном на штучному острові, де жив господар у літні місяці. До острова вів механічний розсувний місток³. В.Ломиківський кохався у старовинних книжкових видавнях, мистецьких витворах, вони розміщалися в його будинку і павільйоні. Цей зразковий, незвичайний господар з містичним нахилом характеру, перший в Україні зробив запис українських народних дум (1803-1805 рр.), ще перед згаданим вище М.Цертелєвим, переклав з французької мови "Історію малоросійських і запорозьких козаків" Ж.Б.Шерера (1809 р.) і написав рідкісні на сьогодні праці — "Словник малоросійської старовини, складений 1808 р.", "Розведення лісу в сільці Трудолоб".

На старому сімейному кладовищі Ломиківських знаходилась могила І.Мартоса (бл. 1760-1831), секретаря гетьмана К.Розумовського. На могилі колись підносила колона з червоного граніту з написом роботи видатного українського скульптора Івана Мартоса. Тенер частина колони зберігається у Шафоростівському громадському краєзнавчому музеї.

Сучасником Д.Трощинського й В.Ломиківського був добре відомий в Україні й у Російській імперії державний діяч *Іван Муравіов-Апостол* (1770-1851). Походив він з гетьманського роду Д.Апостола по жіночій лінії, службу пройшов як міністр-резидент у Гамбурзі, посол у Копенгагені й Мадриді, дослужився до чина сенатора. Як письменника, перекладача й

Будинок Миргородського краєзнавчого музею. Світлина, 1928. Знищений у 1943 р.

вченого його 1811 року обрали академіком Російської академії наук. З 1806 року він періодично жив у містечку Хомутці на Миргородщині. У двоповерхових палатах знаходилася добріша бібліотека, в якій зберігалося чимало рідкісних видань, а з них унікальні — 59 альбомів "Опису Єгипту" (1820 р.) як наслідок здобутих наукових даних експедицією французьких вчених Манж і Бертолі (в часі 1798-1799 р. походу Наполеона до Єгипту)!. Ще унікальні — два великих альбоми з гравюрами на міді із зображеннями краєвидів Італії, острова Сіцилії, розкопок Геркуланума. Їх придбав І. Муравйов-Апостол у Парижі. Власник Хомутця мав ще її картинну галерею, де були твори західноєвропейського образотворчого та декоративного мистецтва, збірка античних і середньовічних старожитностей з Ольвії та Криму. Мав І.Муравйов-Апостол її портретну галерею свого роду, з-поміж них і портрети трьох своїх синів — декабристів Матвія, Сергія та Іполита. Перші два названі портрети (єдині в Україні) були передані родині Муравйових-Апостолів — Г.І.Хрущовій до с.Бакумівки, де вони загинули у вогні буквально перед заснуванням у Миргороді музею!. Тоді ж загинуло чимало історичних реліквій, що належали Смагішам, з якими підтримував дружні стосунки славетний письменник А.Чехов.

З 80-х рр. XVIII ст. на Миргородщині оселилися *Фролови Багрєвих*, власники с.Савищин. Вони мали значну за обсягом мистецьку збірку, передусім портретну галерею свого роду, споріднену з князями Прозоровськими і Кочубєями, тодішніми правителями Російської імперії, капітальні ікони, зразки західноєвропейського мистецтва. Наприклад, портрети бригадира Олексія Петровича та його дружини Аграфени Павлівни малював 1824, 1826 і 1827 років у Полтаві маляр Федір Нейгаф, а портрети генерал-майора Віктора Олексійовича і його дружини Олександрини Петрівни та їх дітей — Олексія й Петра намалював 1833 і 1834 рр. акаварельними фарбами у Петербурзі Степан Горюшевський (Хорошевський)!. Були у приватній збірці Фролових-Багрєвих й інші твори: портрети А.М.Прозоровської, князя Прозоровського, А.М.Данилевського, "Портрет гусара", тодішніх російських царів, великих князів та ін. Серед ікон — "Бого-

родина, котра допомагає при пологах" зі Спасо-Преображенської церкви з містечка Сорочинці, із зображенням Юрія Переможця. Крім цього, було немало й керамічних речей, бронзових скульптур, меблі у стилі Буль XVIII ст. (стіл, крісла, дзеркало) тощо.

Мистецькі збірки меншого характеру мали й інші дідачі миргородського краю. Так, в Олеськіривці, у будинку Дашилевських, зберігалися портрети, з-поміж них місцевого талановитого маляра Яремка, ікони українських майстрів, картина Малишева "У вестибюлі". Дідичка Комарецька з села Зуївці мала свою добірку творів малярства. Серед них — картини "На весіллі" українця К.Трутовського, "Сосновий ліс" пінця М.Клодта, "Відмова" невідомого автора, вірогідно, копії з картин "Лавинія з фруктами" (автор - італієць Тіціан), "Милосердя римлянки", "Княжна Тараканюва" (автор К.Флавіцький).

На початку XX ст., в часи становлення національного Відродження в Україні, вихідці не лише з козацького, а й міщанського станів починають цікавитися мистецькою спадщиною свого народу. Не оминуло це й Миргород. Саме у цьому давньому козацькому місті відомий українець *Опанас Сластьон* (1855-1933) продовжував свої пошуки й збиравши мистецьких робіт. Вірогідно, це почалося у нього ще в період проживання у Петербурзі та в с.Красилівці на Чернігівщині. Але потяг до збиральництва посилювався з часу обрання для постійного мешкання у Миргороді, тобто з 1900 року.

Вперше про наявність в О.Сластьона власного зібрання, в якому переважало українське народне мистецтво, засвідчив вихід альбому "Мотиви українського орнаменту. — Вип. 1" (СПб., 1907). З 20 великоформатних аркушевих репродукцій на 7 представлених речей з колекції Опанаса Сластьона⁷.

Мистець був щедрим пожертвувачем як своїх робіт, так і зібраних ним творів. 1903 року Природничо-історичному музею Полтавського земства він подарував портрет І.Котляревського, 1910 року Київському науковому і художньо-промислового музею - збірку кахель з Полтавщини і ціпну колекцію малюнків свого друга Порфирія Мартишовича, 1911 року музею епіграфії при Науковому товаристві ім. Т.Шевченка у Львові — старовинний гетьманського типу килим XVIII ст. (передав через історика М.Грушевського)⁸.

В часи Української Народної Республіки, спостерігаючи зміну різних влад і шнщення культурно-історичних цінностей рідного народу, в О.Сластьона виникла ідея створити музеї у Миргороді. 1 травня 1920 року відкрили "Науковий і художньо-промисловий музей". Коли збиралися експонати з покинутих колишніми дідачами своїх будинків і палаців на Миргородщині, то комісія на чолі з О.Сластьоном знайшла багато історико-культурних і мистецьких цінностей, навіть утікумів. У цю комісію входив також вихованець О.Сластьона — *Іван Плескач*, якому фундатор музею передав директорування. Один з миргородців згадував, що коли члени комісії прибули до Хомутця, то "під час огляду Сластьон в одному із старих столів знайшов потайник, а в ньому — цінні історичні матеріали. З приводу цієї знахідки Плескач говорив: "Він паскрізь бачить"⁹. Власне, про це детальніше розповідається у журнальній публікації миргородського журналіста. Комісія, оглядаючи розкішні кімнати Муравйових-Апостолів, "звернула увагу на оригінальний стіл з подвійним потайним діом, в якому знайшли рідку художню колекцію з 55 альбомів" (точніше, 59 альбомів під назвою "Опис Єгипту")... Тепер - це гордонці Миргородського державного музею"¹⁰. Пізніше директор музею Василь Омельченко, подаючи список найголовніших експонатів, у числі найперших, назве цей альбом поряд з творами В.Боровиковського, самого О.Сластьона, погруддя М.Гоголя роботи Гінзбурга, погруддя Т.Шевченка роботи В.Беклемішева, метричний запис про народження М.Гоголя, світліни із зображенням Тараса Шевченка та Панаса Мирного¹¹.

У рік створення і пізніше багато з того, що зберігалося у старосвітських панських будинках, перенеслося до повітового музею. З Кибиців, Хомутця, Савиців, Великої Обухівки, Олеськіривки, Зуївців, Мар'янського, Васиївки та інших поселень Миргородець С.Бондаренко

Іконописець Лукіян Боровик
з Миргорода. Благочинення. XVIII ст.
 До 1943 р. зберігалася
 у Миргородському краєзнавчому музеї.

згадував, як його батько, товариш І.Плескача, зі слів останнього, знав всі питання організації музею. "Загалом в ті роки було зібрано багато картин видатних майстрів, гравюри, літератури минулих сторіч. Серед картин були безцінні, такі як дві картини Шевченка Т.Г. (в оригіналах, що їх пізніше "позичив" Одеський музей), твори В.Боровиковського — портрети Кашніста та його дружини і дочки"¹².

До унікалів належали коштовні речі родини Данила Апостола — перстні і натільний хрест із золота і срібла, оздоблені діамантами, їх вилучили зі склепу Апостолів у храмі містечка Сорочинці. До 1921 року вони зберігалися у Миргородському музеї, а потім їх викрали і через 6 років віднайшли¹³.

Активну пошукову роботу вів і наступник І.Плескача з 1921 р. — *Василь Омельченко*. Завдяки йому з церкви с.Шафоростівки до музею потрапила низка ікон роботи пензля Боровиків і В.Боровиковського. Серед них і відома плащаниця роду Ломиківських-Апостолів (здається, 1930 р. її передали до Українського музею в Харкові, під час війни її сліди загубилися). Там же були знайдені стародруки з аягорафами гетьмана Д.Апостола. Виконував В.Омельченко й пам'яткоохорончу працю на Миргородщині: зробив обміри хати Ломиківського у Шафоростівці, світлиши її кресленики Спасо-Преображенської церкви у Сорочинцях, будинку лікаря Трохимовського, де з'явився на світ М.Гоголь, обстежував палати Муравйових-Апостолів у Хомутці, відвідував інші колишні маєтки¹⁴.

Про діяльність плідну роботу В.Омельченка значно пізніше (1951 р.) згадував відомий український різьбяр Яків Усик у листі до польтавського пейзажиста Павла Горобця: "В.Д.Омельченко був запальним і гарячим любителем музейної справи. Він день і ніч гаяв по панських маєтках — економіях, панських будинках, забирив, ревізував цінні предмети для музею. Чим міг я, то допомагав. Я працював у панських будинках, пам'ятав самі витончені художньо-малярні роботи. Давав завідувачому цінні вказівки на музейні експонати"¹⁵.

На 1928 рік у музеї нараховувалося 2200 експонатів. У своєму звіті

В.Омельченко зазначає, що з першорядних речей "треба відзначити коштовні принесення артиста-маляра О.Ю.Сластьона, що складається з його власних робіт та речей з українського народного мистецтва"¹⁶. На жаль, багато з того, що раніше було у приватних зібраннях на Миргородщині, безповоротно пропало під час другої світової війни. На сьогодні Миргородський краєзнавчий музей має надзвичайно мало експонатів із колекцій засновника й організатора музею — мистця Опанаса Сластьона, вельмож Д.Трощинського, Муравйова-Апостола, дідичів Фролових-Багрових, Данилевських, Комарецької, Капністів.

Література

1. Трощинських садиба // Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — К.: УЕ, 1992. — С.911-912.
2. Грушевська Катерина. Українські народні думи. — К.: ДВУ, 1927. — Том перший корпусу. — С.ХХ.
3. Там само. — С.ХХVI.
4. Рогозівський Гр. У декабристському гнізді // Глобус. — К., 1930. — №17(161). — С.267.
5. Там само.
6. Розсоха Людмила. Невідомі й маловідомі художники нашого краю у довоєнному зібранні Миргородського краєзнавчого музею // Гоголівський край. - Миргород. — 2000. — 5 квіт. — № 7.
7. Мотивы малороссийского орнамента. Вып. I: Вышивка шелком, золотом, ковра, плахты и кафли. — СПб.: Издание Полтавского губернского земства, 1907.
8. Ханко В. Опанас Сластьон і музеї України // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конференції. — Ч.1: Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — Полтава, 1992. — С.18.
9. Бондаренко Сергій. Мої зустрічі з О.Г.Сластьоном // Миргородський керамічний технікум: історія, діячі, навчальний процес: М-ли ювіл. наук. конф. /За ред. мистецтвознавця Віталія Ханка. — Миргород, 1996. — С.93.
10. Рогозівський Гр. У декабристському гнізді. — С.267.
11. Полтавський державний музей ім. В.Г.Короленка: Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Том I. — С.290.
12. Бондаренко Сергій. Мої зустрічі з О.Г.Сластьоном. — С.93-94.
13. Пригода в Миргороді // Всесвіт. — Харків, 1928. — №18. — С.12.
14. Нестуля Олексій. Організатор пам'яткоохоронної роботи на Миргородщині (В.Д.Омельченко) // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: М-ли. — Полтава, 1994. — С.267.
15. Лист Н.Усика до П.Горобця, без дати // Архів автора.
16. Полтавський державний музей ім. В.Г.Короленка: Збірник... — С.289.

З ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Найдосконалішим духовним витвором людства є книга, коріння народження якої сягають століть. Як зберегти цей неоціненний скарб, передати по колінням надбання людського розуму — хвилювало людей прогресивних поглядів різних часів. Саме поклик душі громадян, прихильних до цієї високої ідеї, сприяв розвитку гуманного благодійництва, меценатства.

Якраз благодійництво сприяло втіленню в життя ідеї створення у Полтаві громадської бібліотеки, нині — це Полтавська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені І.П.Котляревського. Вона розпочала діяльність 21 листопада 1894 року. Благословляв її відкриття протоієрей Н.Уралов. На початку свого існування бібліотека розміщувалась при домі благодійного товариства, потім у будинку Кандибі¹.

Полтавський край мав певний досвід створення такого роду закладів. Добре знана була Миргородська бібліотека, заснована у 1861 році. Такі ж осередки вже діяли і в інших регіонах, отже, зразок був.

Засновниками Полтавської громадської бібліотеки були особистості, які взяли на себе певні обов'язки по її створенню. З їх числа — викладач М.А.Базілевич, який склав проект статуту, під яким підписалося 116 осіб. Направлений П.М.Дубровським на затвердження урядом, 18 травня 1894 року статут був схвалений з незначними поправками².

21 листопада 1894 року відбулися установчі збори членів громадської бібліотеки, на яких обрано перший комітет бібліотеки.

Перед ним постало чимало завдань: збір членських внесків, пожертвування книгами і грошима, складання списків книг і їх оцінка, купівля і прийом бібліотеки Полонської, розробка системи каталогів, реєстрація вимог на книги, складання каталогів і їх друк, пошук приміщення і його обладнання, розробка правил користування бібліотекою і читальним залом. І всі ці завдання необхідно було вирішити протягом 1895 і початку 1896 років³.

Установи, організації і приватні особи надавали бібліотеці допомогу як грошима, так і книгами, серед них і губернське земство, і місцеве управління, і місцеві банки. За кінець 1894 і 1895 роки грошима надійшло 2305 крб., книжками внесено пожертвувань — 6097 томів (2118 назв), з яких губернською земською управою пожертвовано 1623 томи⁴. Як бачимо, заснування бібліотеки викликало пожвавлення життя у тогочасній Полтаві. А внески органів управління та приватних осіб засвідчують, наскільки необхідна була бібліотека

на той час, наскільки населення було зацікавлене в нових знаннях і який попит був на літературу серед мешканців міста.

Читальний зал з абонементом на користування журналами і газетами був відкритий 4 січня 1895 року, у сторіччя від дня народження О.Грибоєдова.

10 квітня був відкритий абонемент на читання книг, а 19 квітня при бібліотеці розпочато продаж книг і, таким чином, започаткований книжковий склад при бібліотеці. Періодичні видання почали випускати 20 листопада 1895 року.

Невдалими виявились дві спроби, до яких бібліотека вдалася з метою віднайдення коштів щодо продажу книг на базарі і організації публічних лекцій, в яких було зацікавлене населення. Комітет прагнув відкрити торгівлю книгами з книжкового складу на Львівському ярмарку, з метою розповсюдження серед населення дешевих книжок. Однак адміністрація заборонила це робити, бо за статутом бібліотека мала право вести торгівлю книгами лише у своєму

	Число книжок.	Число годин.	№ годів чисел книжок (години).
1. Акимов О. Н.	1	1	—
2. Ажмосова О. П.	32	55	5
3. Артюхов. М. Се.	3	3	—
4. Блявская С. Ю.	11	45	—
5. Воронцов В. П.	1	1	—
6. Волков А. П.	1	109	109
7. Гриневич П. И.	5	8	—
8. Дроздович	1	1	—
9. Дубровский П. М.	1	1	—
10. Ефименко А. Я.	1	1	—
11. Зиновьев А. А.	1	10	10
12. Катениченко П. Е.	63	83	12
13. Каменецкий Г. К.	2	5	—
14. Каменский Р. К.	1	9	9
15. Кулябко-Коренский Н. Г.	4	4	—
16. Лисовская К. К.	6	6	—
17. Лисовский А. Н.	2	5	—
18. Николаев А. А.	18	24	—
19. Орлов	6	7	—
20. Огьковский М. А.	10	10	—
21. Павловский Ив. Фр.	6	11	8
22. Петерсень	3	3	—
23. Полтавская Губернская Зем- Управа	10	61	—
24. Полтавская Уездная Земская Управа	2	2	—
25. Полтавский общественный клуб	41	45	45
26. Рохнов	1	11	—
27. Румянцев П. П.	1	1	—
28. Румянцевский Музей	174	200	24
29. Сивеневская Е. О.	10	12	—
30. Селитренников М. И.	26	26	—
31. Смирнич Вл. И.	1	1	—
32. Степович	1	1	—
33. Стронин П. И.	4	4	—
34. Тимохович	1	1	—
35. Фельдман Н. А.	1	1	—
36. Филиппово П. П.	34	110	67
37. Харьковская Общественная Библиотека	76	509	428
38. Хитрово Н. Н.	9	36	28
39. Шевлягин Н. I.	1	1	—
40. № №	2	24	24
41. № №	1	3	—
Итого	577	1452	789

Табл.1.Пожертвування установ і приватних осіб.

	Число назв.	Часи тогор.	Всього часів тогор. період. виданій.
1. Воронежской публ. биб.	1	1	—
2. В. П. Горляко	1	1	—
3. Н. А. Дмитрієва	3	5	—
4. Я. Я. Жарко	1	1	—
5. О. Н. Завойко	34	95	10
6. А. А. Зиновьева	3	32	32
7. Инжен. Казанскаго университета	1	3	—
8. Д. К. Битки	29	68	—
9. Вишинской общ. библиотеки		1	—
10. Коблянской у. з. управы	4	4	—
11. Н. В. Левцоваго	2	2	—
12. А. И. Лотоцкаго	4	225	—
13. В. Г. Лякаронскаго	2	2	—
14. Министерства Народ. Просвѣщ.	1	1	—
15. Полтавскаго город. управления.	3	4	—
16. Полтавской губ. зем. управы	9	10	—
17. Полтавской местной бригады	18	160	160
18. Полтавской уѣзд. зем. управы	1	1	—
19. Пековской общест. библиотеки	2	2	—
20. Редакция Полтавскихъ губ. вѣд.	1	1	1
21. Редакция Полтавск. енарх. изв.	1	1	1
22. Редакция Дивлр. Молвы	1	1	1
23. Редакция Трудовъ Н. В. Э. общ.	1	4	4
24. Редакция газеты „Хуторанинь“	37	73	61
25. К. Т. Солдатенкова	33	52	—
26. Тамбовскаго общ. народ. чтеній.	2	2	—
27. Тульской общ. библиотеки	1	1	—
28. Уфимской губ. зем. управы	2	2	—
29. Н. А. Фадѣевой	1	1	—
30. Харьковскаго общ. распр. грамоты	2	2	—
31. Херсонскаго общ. в. с. имущество	1	1	—
32. Херсонской общест. библиотеки	1	1	—
Итого	204	760	270

Табл.2. Пожертвування установ і приватних осіб.

ченко й ін. Цінними виявилися пожертвування Румянцевського музею. На прохання комітету Полтавської громадської бібліотеки ним був надісланий друкований каталог дублікатів книжок, які зберігались у музеї. За вибором комітету були надіслані цінні і рідкісні видання, які вже вийшли з продажу. Так, наприклад, багатотомне видання "Діяній Петра Великаго" Голікова, збірник "Государственная внешняя торговля" в багатьох томах, які виходили з 1802 по 1873 роки. А.П.Волков пожертвував повну колекцію історичного журналу "Русскій Архивъ" за 14 років, П.Е.Калениченко — видання стосовно малоросійської літератури й історії.

Придбано бібліотекою у 1896 році 306 назв у кількості 555 томів, на суму 540 крб⁷. Як бачимо, пожертвування літературою становили більшу част-

приміщенні. Перша спроба організувати лекції була здійснена у 1895 році на тему "Про єднання і дружбу у світі", за виклад якої комітет домовився з харківським професором зоології і порівняльної анатомії Брандтом. Але читання лекції не було дозволене⁵. Тому з такого роду занять бібліотека прибутків у 1896 році не отримала.

За 1896 рік Полтавській громадській бібліотеці різними установами і приватними особами пожертвувано 577 назв книг, за кількістю — 1452 томи (з них 16 назв журналів у кількості 769 томів). Пожертвування були зроблені установами і приватними особами (табл. 1)⁶. Як бачимо з цього списку, найбільшу кількість книг пожертвували: Харківська громадська бібліотека, Румянцевський музей у Москві, А.П.Волкова, П.Е.Калени-

тку, ніж бібліотека спроможна була купити за власний кошт.

Зростаюча кількість передплатників книг викликала необхідність збільшення книжкового фонду, який поповнювався різними способами: купівлею приватних бібліотек, як, наприклад, бібліотеки Корсунського (821 том), що була придбана у 1897 році за 400 крб., пожертвування Василенка, К.Т.Солдатенкова і багатьох інших; передплатою нових книг, які потім йшли на продаж зі складу⁸.

З метою збільшення кількості книг у бібліотеці комітет звернувся у 1899 році до московського видавця К.Т.Солдатенкова, який надіслав у подарунок бібліотеці 52 томи своїх видань, головним чином наукового характеру, на суму 152 крб.

За 1899 рік у бібліотеку надійшли пожертвування від таких установ і приватних осіб (табл. 2)⁹. З перелічених пожертвувань 4 назви у 225 томах, подарованих бібліотеці А.І.Лотоцьким, і 9 назв у 47 томах — Д.К.Квіткою, були передані комітетом у книжковий склад бібліотеки для продажу відповідно волі людей, які їх пожертвували. Особливо важливим благодієним надходженням для місцевого відділу бібліотеки комітет вважав дарунок В.Г.Ляскоронського — його роботи "Исторія Переяславской земли" і "Иностранные карты и атласы Малороссии XVI и XVII века". Крім пожертвувань книгами, громадська бібліотека отримала в 1899 році фотографічний портрет О.С.Пушкіна, на склі, від І.Ц.Хмелевського, виконаний олівцем портрет В.Г.Белінського і великих розмірів гіпсовий бюст О.С.Пушкіна від Полтавської міської управи.

У 1899 році було закуплено бібліотекою 231 назву у 295 томах на суму 311 крб. 76 коп. і різних періодичних видань 68 назв у 663 томах¹⁰.

1 липня 1901 року закінчувався термін найму приміщення у будинку Кандиби і бібліотека була перенесена у ліве фойє театру, а у правому — був влаштований читальний зал. Урочисте відкриття нової будівлі для просвітницької мети, яке споруджувалось для розміщення в ньому бібліотеки і природничо-історичного музею, відбулося 1 жовтня 1901 року¹¹.

Реформа реєстрації книг у бібліотеці, ідея якої виникла ще у 1900 році, остаточно була проведена 23 червня 1902 року¹². Ці зміни спростили роботу, полегшили надання довідок і дали можливість щомісяця перевіряти весь фонд бібліотеки.

З початку заснування бібліотеки були заборонені книжки тих письменників, які мали революційні погляди, зокрема, Полтавська громадська бібліотека зверталась до міської Думи за дозволом про видачу в користування творів М.Добролюбова. Але Дума відхилила це прохання. Хоч багато творів

революційного спрямування і зберігалоя у бібліотеці, але видавати їх для читання було заборонено. Тому не всі фонди бібліотеки ставали доступними широкому читачеві.

З метою поширення знань серед менш заможних верств населення міста, вже через два роки від початку існування у комітеті постає питання відкриття філіальних відділень бібліотеки, при яких проводився б розпродаж дешевих книжок. Та ця ідея була відкинута у зв'язку з недостатньою кількістю коштів аж до 1899 року. Тоді постало питання відзначення сторіччя від дня народження О.С.Пушкіна. Дума затвердила створення філіалу і у 1900 році був отриманий дозвіл. 14 жовтня 1901 року відбулося позачергове засідання членів бібліотеки, яке затвердило "Правила" для Пушкінського філіального відділення, відкриття якого відбулося 9 грудня¹³. Приміщення для філіалу було знято за 25 крб. на місяць на перехресті Ново-Полтавської вулиці і Базарної площі, у будинку Ворожейкіної¹⁴. Саме на 1901 рік всі приватні бібліотеки, навіть бібліотека на Подолі, були зачинені. Тому в комітеті постає питання відкриття другого філіального відділення на Подолі, у зв'язку з проханням населення¹⁵.

Відкриття філіалу на Подолі було приурочене до річниці М.В.Гоголя. 30 червня 1903 року був отриманий дозвіл на відкриття. 14 листопада 1903 року відділення було відкрито у квартирі, яка була знята строком з 1 листопада 1903 року по 1 травня 1904 року у будинку Телецького по Рощенській вулиці, з оплатою 15 крб. за місяць¹⁶. Саме відкриття двох філіалів викликало деякий відтік читачів з Полтавської громадської бібліотеки, мало вплив і те, що плата за користування літературою у названих відділеннях була трохи нижча. Щорічна міська субсидія у розмірі 200 крб. на кожне відділення, а також приватні внески не покривали повністю витрат на утримання філіалів.

Комітет вдається, задля розвитку діяльності бібліотеки, до проведення лекцій. Населення ці заходи підтримувало і було зацікавлене в нових знаннях, поглядах на ті чи інші події тощо. Так прогресивна ідея благодійництва, меценатства стала початком створення духовного громадського осередку, який упродовж років при підтримці держави, сприянні громадських організацій та зацікавлених осіб, став головним науково-просвітницьким центром міста й області.

Література

1. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1901 год: (Год седьмой). — Полтава: Типо-Литогр. М.Л.Старожицкого, 1902. — С. 3.

2. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1904-1905 гг. — Полтава: Типо-Литограф. М.Л.Старожицкого, 1906. — С. 35.
  3. Там само. — С. 36.
  4. Там само. — С. 36.
  5. Там само. — С. 37-38.
  6. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1896 год: (Год второй). — Полтава: Типографія Л.Фришберга, 1897. — С. 12-13.
  7. Там само. — С. 14-15.
  8. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1904-1905 гг. — С. 38.
  9. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1899 год: (Год пятый). — Полтава: Типо-Литограф. М.Л. Старожицкого, 1900. — С. 13-14.
  10. Там само. — С. 15.
  11. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1901 год: (Год седьмой). — С. 4-5.
  12. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1902 год: (Год восьмой). — Полтава: Типо-Литограф. М.Л. старожицкого, 1903. — С. 3-5.
  13. Там само. — С. 16.
  14. Там само. — С. 63.
  15. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1904-1905 гг. — Полтава: Гипо-Литограф. М.Л.Старожицкого, 1906. — С. 42.
  16. Отчет Полтавской общественной библиотеки за 1903 год: (Год девятый). — Полтава: Типо-Литограф. М.Л.Старожицкого, 1904. — С. 83-85.
- Полтавська державна область універсальна наукова бібліотека імені І.П.Котляревського

© *Нарадько А.В.*

МЕЦЕНАТСТВО У СПРАВІ БУДІВНИЦТВА ПАМ'ЯТНИКІВ В УКРАЇНІ

Розвиток благодійності та меценатства як соціальних явищ у другій половині ХІХ - на початку ХХ століть визначалися соціально-економічними, культурними, релігійними та політичними передумовами. Економічні реформи сприятливо відбивалися на становищі промисловців та купців. Вони дали змогу сформувати капітал, що пізніше став джерелом благодійних внесків, змінили соціальну структуру тогочасного суспільства. Культурне піднесення, поява нових напрямків у різних галузях мистецтва стимулювали підвищення інтересу до неї та розвиток меценатства. Характерною рисою тогочасного суспільства була велика набожність та наявність моральної необхід-

ності надавати допомогу нужденним. Зміна політичної ситуації у другій половині XIX століття — спрощення процесу створення, реєстрації та контролю за діяльністю благодійних товариств, періоди послаблення цензури призвели до різкого збільшення активності благодійників та меценатів. Досить важливою була суб'єктивна передумова розвитку цих явищ. Благодійність та меценатство були своєрідними сімейними традиціями багатьох династій дворян, підприємців та інтелігенції, що визначали напрямок і масштаби їх діяльності.

Меценатство мало свої соціально значущі функції:

1) зближення високої та масової культури. Меценат стає лінії провідником між цими видами культур, поєднуючи їх. Він є зв'язком між виробниками культури та її споживачами, перетворюючись на її поширювача;

2) формування свідомості членів суспільства, участь у створенні їх ціннісної орієнтації, свідомості;

3) соціальна пам'ять — збереження культурних цінностей для народу.¹

У другій половині XIX - на початку XX століття будівництво пам'ятників відбувалось із залученням коштів із найрізноманітніших джерел і, у першу чергу, — пожертв. Останні за формами поділялися на станові — надавалися від певного стану, територіальні — надавалися від мешканців певної територіальної одиниці, службові — від службовців різноманітних установ та індивідуальні. Держава стимулювала цей процес, видаючи відозви до народу та дозволи на збір коштів на певній території. Збирання внесків, як й інші заходи, перебувало під пильним наглядом держави, яка видавала дозволи, визначала територію та період збирання коштів.

Важливою справою для інтелігенції було увічнення пам'яті українсько-го поета І.П.Котляревського. Перший пам'ятник на його могилі збудував за власні кошти П.С.Стеблін-Каменський. З часом цей пам'ятник почав псуватися, і вже в січні 1881 року Полтавська міська дума асигнувала 100 крб. на ремонт пам'ятника та огорожу. У серпні 1881 року артист С.М.Новиков запропонував провести два спектаклі та гуляння у міському саду, прибуток від яких пішов би на відновлення пам'ятника І.П.Котляревському. Ці заходи принесли 190 крб., крім того, гласний В.П.Таранушенко виявив бажання за власний коштів поштукатурити й побілити пам'ятник. Таким чином, пам'ятник було поновлено і навколо нього встановлено дерев'яну огорожу, на що витрачено 53 крб. Через деякий час пам'ятник знову потребував ремонту. У листопаді 1891 року М.І.Климович з Одеси надіслав 80 крб. з проханням додати їх до тих 350 крб., що були зібрані раніше. У 1892 році була надіслана пожертва на відновлення пам'ятника від гуртка любителів драматичного мистецтва під керівництвом Далматова². Полтавське губернське земство у 1894 році здійснило асигнування на надгробний пам'ятник І.П.Котляревському у розмірі 1000 крб. та на пам'ятник поету в місті у 1895 році. Пам'ятник на могилі поета було встановлено восени 1896 року, але через незадовільний стан цегляного фундаменту пам'ятник замінили на гранітний, на що Полтав-

ське губернське земство витратило ще 1136 крб.³ У 1898 році на могилі І.П.Котляревського було відкрито новий пам'ятник.

У першій половині XIX століття постало питання про спорудження на одній з центральних площ Полтави гідного пам'ятника І.П.Котляревському. Збір коштів до середини грудня 1885 року приніс близько 1000 крб., не враховуючи пожертвуваних значно раніше понад 400 крб. За підписними листами сотні, а, можливо, тисячі селян, навіть бідняки, жертвували по 2, 3, 5 копійок. У 1895 році царський уряд дозволив збирати кошти, хоча лише у межах Полтавської губернії. Втім вони надходили з усієї України та Росії⁴. У 1895 році полтавське дворянське зібрання асигнувало на спорудження пам'ятника українському поету І.П.Котляревському 200 крб.⁵ Пожертви на пам'ятник надали полтавське губернське та пирятинське повітове дворянське зібрання, дев'ять повітових земських зібрань, дев'ять міських управлінь повітових та заштатних міст Полтавської губернії, приватні особи. Сума пожертв на пам'ятник прямо пропорційна відстані від Полтавщини та кількості українців у цих місцях. Найбільш значні суми надійшли з Києва та Петербурга, де мешкали дуже заможні українці. У справі будівництва пам'ятника брали участь понад сім тисяч осіб, не враховуючи побічних жертвувачів, що збирали кошти від благодійних концертів, вистав та ін. 5400 благодійників, або 77%, — мешканці Полтавської губернії. Найбільше жертвувачів — 3800 чоловік — серед козаків та селян⁶. Бюст письменника і бронзові горельєфи для пам'ятника безкоштовно виконав скульптор Л.В.Позен, присвятивши цій роботі шість років. 30 серпня 1903 року відбулося відкриття пам'ятника, який встановили на Протопопівському бульварі.

За рахунок пожертв будувався і пам'ятник видатному письменнику М.В.Гоголю. 23 червня 1908 року до канцелярії Полтавського губернатора надійшло від Ковенського губернатора 13 крб. 80 коп., зібраних за підпискою на будівництво пам'ятника Гоголю⁷. 15 травня 1909 року на пам'ятник Гоголю у касу губернської управи надійшло 13900 крб.⁸ Бронзову скульптуру поета було виготовлено за проектом Л.В.Позена, який 1915 року подарував її місту. Однак у зв'язку з першою світовою війною відкриття пам'ятника було відкладене.

Чи не найбільшою увагою благодійників з усіх верств суспільства користувалася справа відкриття та відновлення пам'ятників Т.Г.Шевченку. Вперше увіchnили пам'ять українського Кобзаря А.К. та Х.Д.Алчевські, встановивши на власні кошти бюст Т.Г.Шевченка біля свого будинку у Санкт-Петербурзі. Вони витратили на це 100 крб.⁹ Міська дума Києва 1909 року постановила встановити перед будинком ремісничого училища пам'ятник Т.Г.Шевченку на честь 100-річчя від дня народження поета. Однак, не зважаючи на значні кошти, що були пожертвовані народом, пам'ятник не був збудований¹⁰. На 15 травня 1909 року у касі полтавської губернської управи було 17230 крб., пожертвуваних на створення пам'ятника Т.Г.Шевченку в Києві¹¹. 6 грудня 1882 року постановою Полтавського губернського зібрання

асигновано 500 крб. Золотоїсській земській управі на ремонт могили Т.Г.Шевченка. 24 травня 1883 року Полтавська губернська управа асигнувала 500 крб. на ремонт пам'ятника на могилі поета¹². Редакція історичного журналу "Киевская Старина" провела збір коштів на підтримку у належному стані могили Шевченка й у вересневому номері за 1904-й рік видрукувала повний список пожертв та благодійників, що відгукнулись на цей заклик. Надало допомогу 74 особи на суму 207 крб.¹³ Полтавська земська управа отримала дозвіл на збір пожертв для будівництва пам'ятника Шевченкові у Києві 31 серпня 1905 року й надавала бажаним підписні листи для зібрання пожертв: Т.К.Рекалову з Подільської губернії, С.А.Сполітаку з Люблінської губернії, М.М.Аркасу, А.Калиті з Борисполя, І.Різенкові, І.П.Панченку, О.І.Троїцькому та іншим. Гурток аматорів сценічного мистецтва на станції Бухеду Східно-Китайської залізниці пожертвував 101 крб., виручених від шевченківського вечора. Полтавська земська управа за два з половиною роки (1906 - перша половина 1908 р.) збрала 405 крб. на пам'ятник, із них 300 — пожертвувала сама.

На початку ХХ століття з'являються нові методи збору пожертв через продаж речей із символікою, кошти від чого йдуть на будівництво пам'ятників. Полтавська земська управа розсилала марки для продажу на будівництво пам'ятника. Надіслано у Кременчуцьку повітову земську управу марок на 206 крб., у Луганське кредитне товариство — на 50 крб., в Одеське товариство "Просвіта" — на 40 крб.¹⁴ Полтавська земська управа поширювала відкриті листи із портретом Т.Г.Шевченка та закликом жертвувати кошти особам, що проводили підписку на пам'ятник. Крім того, управа поширювала портрети Шевченка, "Кобзар" та біографії поета з тією ж метою¹⁵.

Меценатство відіграло велику роль у справі будівництва пам'ятників у дореволюційній Україні. Велика кількість монументів була збудована за участю, або повністю на кошти благодійників, що хотіли увічнити пам'ять про визначних людей. На пожертвуванні коштів збудовані пам'ятники: відомому благодійнику Н.А.Терещенку у Глухові, на Байковому кладовищі у Києві засновнику київського товариства сприяння початкової освіти А.А.Андріївському та багато інших.

Література

1. **Свердлова А.Л.** Меценатство в России как социальное явление // Социс. — М., 1999. — №7. — С.136.
2. **Жук В.Н.** Що відомо про спорудження пам'ятників І.П.Котляревському в Полтаві? // Наш рідний край: Сторінки про пам'ятки історії та культури Полтавщини. — Вип. VI. — Полтава, 1991. — С.13.
3. Пам'ятник на могилі І.П.Котляревського // КС. — К., 1901. — №10. — С.21.
4. **Жук В.Н.** Що відомо... — С.14-15.
5. **Павловський І.Ф.** К истории полтавского дворянства (1802-1902 гг.): Очерк по

- архивним даним. — Вып.1. — Полтава: Изд. Полтавського дворянства, 1906. — С.276.
6. Чествование памяти Котляревского // Полтавский вестник. — 1903. — 31 августа. — С.2-3.
7. Пожертвование на памятник Гоголю // Полтавский вестник. — 1908. — 26 июня. — С.3.
8. На сооружение памятника Н.В. Гоголю в Полтаве // Полтавский вестник. — 1909. — 21 мая. — С.2.
9. Бюст Т.Г.Шевченко // КС. — К., 1900. — №12. — С.156.
10. Березин А. Первый и последний шаг по "историческому пути" // Киевские ведомости. — 1995. — 25 февраля. — С.15.
11. На памятник Т.Г.Шевченко в Киеве // Полтавский вестник. — 1909. — 21 мая. — С.2.
12. ДАПО. — Ф.723. — Оп.3. — Спр.1. — Арк.10: О сборе средств на памятник Т.Г.Шевченко. 27 января 1883 - 18 января 1884.
13. Ответ редакции // КС. — К., 1904. — №9. — С.91-92.
14. ДАПО. — Ф.723. — Оп.3. — Спр.2. — Арк.321: О сборе денег на постройку памятника Т.Г.Шевченко. 8 марта 1908 - 2 декабря 1909.
15. ДАПО. — Ф.723. — Оп.3. — Спр.3. — Арк.160: О распространении открыток писем с портретом Шевченко для сбора пожертвований на памятник. 11 августа 1908 - 1912.

Полтавський державний педагогічний
університет ім. В.Г.Короленка

© *Московченко Н.О.*

ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ ТА МЕЦЕНАТИ

Інститути шляхетних дівчат, започатковані наприкінці XVIII ст. Катериною II, були першими державними закладами, призначеними для середньої освіти жінок. Після Петербурга і Москви їх відкриття поширилося й на інші регіони Російської імперії. Полтава стала другим, після Харкова, губернським містом, де було створено подібний освітній заклад. Його заснування справедливо пов'язують з опікуванням малоросійського генерал-губернатора князя Миколи Григоровича Рєпніна та його дружини Варвари Олексіївни¹.

17 січня 1817 р. губернським маршалом майором Олексієм Федоровичем Данилевським до дворянського зібрання Полтавської губернії була подана записка про заснування "Дворянського благодійного для дівчат інституту"². Тоді ж ухвалили рішення про відрахування упродовж 2-х років місцевими поміщиками певної суми грошей для облаштування інституту.

Найбільшою серед пожертв полтавських дворян стала передача Семеном Михайловичем Кочубеем інституту у безкоштовне користування свого будинку на околиці Полтави. З 1828 р. відбувалося будівництво приміщення інституту архітектором Л.І.Шарлеманем за проектом архітектора А.Штауберга³. З 1832 р. інститут вже розмістився у спеціально спорудженому будинку. Наявність зібраних повітовими предводителями дворянства 150-170 тис. карбованців дозволила вже 12 січня 1818 р. затвердити "Положення" про штат інституту та правила вибору 15 вихованок за кількістю повітів Полтавської губернії.

Офіційне відкриття нового закладу відбулося в день народження Олександра I — 12 грудня 1818 р.⁴ Це був перший жіночий учбовий заклад губернії і шостий за часом заснування інститут в Російській імперії⁵.

До навчання приступило всього 20 учениць. З них 15 утримувалося на кошти, зібрані дворянством, 4 — були пансіонерками киянки Рєшніної і одна — навчалась за власний рахунок. З цього часу у Полтаві на Келіньському проспекті в будинку за № 22 з'явилась державна освітня установа для жінок. З 1 жовтня зайняли посади 4 класні дами, а з 1 листопада і перша директорка інституту — мадам Рєшні з Парижа.

Основна мета відкриття інституту полягала у намірі навчати 15 найбідніших дівчат-дворянок з усієї губернії за рахунок приватних внесків. Таким чином, дворяни мали змогу дати освіту своїм донькам⁷.

Виховна мета інституту полягала у підготовці дівчат до виконання обов'язків "добрих дружин, турботливих матерів, зразкових наставниць та господарок". Плата за навчання становила від 150 до 400 карб. на рік⁸. Вихованками приймалися дівчата 8-10 років, з дев'ятирічним курсом навчання. Пансіонерками приїмали дівчат від 10 до 12 років. Батьки, за бажанням, могли будь-коли забрати пансіонерку додому.

Передбачалося дівчат 1-го розряду приймати з дворян; а своєкоштовні могли брати і з купецтва перших двох гільдій. Усі учениці повинні були бути християнського віросповідання.

Управління справами інституту покладалося на раду, до якої входили голова, два члени, казначей і секретар. Штат інституту складався з 15 вихованок і 65 пансіонерок, начальниці, п'яти наглядачок, наглядача будинку, економки, наглядачки при лікарні і вчителів⁹. Був прийнятий і розпорядок інституту. О 6 годині ранку дівчата вставали і до 8 год. вмивалися, одягалися, молилися і снідали. З 9 до 12 год. тривали уроки; з 12 до 14 — обід і відпочинок; з 14 до 16 — продовжувалися заняття. З 16-00 до 16-30 тривав полудник; з 16-30 до 19-00 — знову уроки; з 19-00 до 20-00 — вечере і відпочинок. З 20 до 21 год. — молитва і підготовка до сну. О 21 год. всі дівчата повинні були бути у ліжках¹⁰.

По завершенні навчання учениці складали два види випускних іспитів: приватні, що мали перевірити знання дівчат, та публічні. Останні проходилися в урочистій обстановці із запрошенням членів ради інституту, батьків, родичів вихованок та інших осіб. Такі іспити мали проілюструвати інститутську систему освіти.

Всього у 1845 р. було випущено 44 вихованки. Вони також складали іспити із Закону Божого, арифметики, пімеської мови, російської історії, всевітньої та російської географії, природничої історії і французької мови, всевітньої історії на французькій мові, російської словесності та фізики¹¹. Імператриця відзначала дівчат нагородами, серед яких були золоті та срібні знаки, медалі, книги, золотий браслет, гронова допомога та похвальні листи.¹²

Сума щорічного утримання інституту становила 31 тис. срібних карб.¹³ Дворянство Полтавської губернії з року в рік надавало все менше коштів. І тому 17 вересня 1827 р. указом імператора Миколи I інститут був прийнятий на утримання казни¹⁴. А з 7 лютого 1828 р. затверджувався інститут "казенний", що успадкував від дворянського будинок із землею та реманентом¹⁵. Саме з цього часу почалося навчання на кошти, які надходили з кабінету імператора, а також імператриці, Московської опікунської ради, військових поселень, приказів громадської опіки Полтавської, Чернігівської, Могілевської, Віленської, Мінської і Калузької губерній¹⁶.

Таким чином, справа розпочата дворянством Полтавської губернії поступово перейшла у відання держави. Це призвело до збільшення кількості пансіонерок. Якщо під час відкриття інституту в 1818 р. в ньому перебувало 80 дівчат¹⁷, то вже у 1845 р. — 164 вихованки¹⁸, у 1860 — 172 пансіонерки, 1864 — 170, 1910 — 209 учениць¹⁹. Закритий же характер закладу залишався без змін, аж до другої половини XIX ст., коли загальна демократизація суспільства не призвела до пом'якшення суворої становості та закритого характеру утримання дівчат. Цьому спирали й видатні педагоги, талановиті вчені, які працювали в інституті. Так, в різні часи тут працювали Л.І. Боровиківський (поет, етнограф), композитор В.В.Єдлічка, письменник С.П.Стеблін-Каменський, член Кирило-Мефодіївського товариства Д.П.Пильчиков²⁰. Серед працівників інституту були М.П.Ілляшевич, Г.І.Маркевич, М.А.Цертелєв. Навіть серед обслуговуючого персоналу були досить визначні постаті.

Так, у 1870-х рр. тут працював настроювачем фортепіано відомий український археолог, етнограф і музейник І.А.Зарецький (1857-1936), людина, яка за власний кошт проводила археологічні дослідження, збирала експонати для музеїв, навчала вихованок бережно ставитися до старожитностей і цінувати народне мистецтво²¹.

Зі стін цього закладу вишло багато освічених жінок. Письменниця Л.Яновська, скульптор Є.Трипольська, громадська діячка, дружина П.Мирного — О.М. Рудченко²².

Упродовж століття, не зважаючи на труднощі, інститут, дякуючи підтримці держави та меценатів Полтавської губернії, ніс освіту у середовище жіноцтва і був закритий лише у XX ст., коли радянська влада знищила усю систему дореволюційної освіти.

Література

1. **Павловський І.Ф.** Учреждение Полтавского института и постройка для него здания приказом Общественного Призрения // Тр. ПУАК. — Полтава, 1909. — Вып. 6. — Ч.1. — С.16.
2. Первая страничка из истории Полтавского института благородных девиц // КС. — К., 1900. — Ноябрь. — № 11. — С.283.
3. Полтавський інститут шляхетних дівчат // Полтавщина: Енцикл. довідник. — К: УЕ, 1992. — С.756.
4. Первая страничка... — С.283.
5. **Павловський І.Ф.** Учреждение Полтавского института... — С.16.
6. **Пустовіт Т.П.** З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період // Наш рідний край. — Полтава, 1991. — Вип. 12. — С.19.
7. Первая страничка... — С.284, 286.
8. Полтавський інститут шляхетних дівчат. — С.757.
9. Первая страничка... — С.287.
10. Там само. — С.290
11. Публичные испытания в Полтавском институте благородных девиц // Прибавл. к ПГВ. — Полтава, 1845. — № 24. — С.253-254.
12. Там само. — С.254-255.
13. Извлечение из отчета "О состоянии Полтавского института благородных девиц с 1 июля 1842 по 1 июля 1845 года" // Прибавл. к ПГВ. — 1845. — № 27. — С. 257.
14. Там само. — С. 258.
15. **Павловський І.Ф.** Указ. робота. — С. 18.
16. Извлечение из отчета... — С.257.
17. Первая страничка... — С.287.
18. Извлечение из отчета... — С. 257.
19. Полтавський інститут шляхетних дівчат. — С.757.
20. **Пустовіт Т.П.** Вказ. праця. — С.20.
21. **Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Краєзнавча діяльність І.А.Зарецького // IV Республ. наук. конф. з істор. краєзнавства / ТД. — К., 1989. — С.73-75.
22. **Наливайко І.** Благотворительный для девиц институт // Комсомолец Полтавщины. — Полтава, 1991. — 14 вер. — С. 5.

© *Куріло О.*

ГОТФРИД ОССОВСЬКІ — ВИЗНАЧНИЙ АРХЕОЛОГ ТА МУЗЕЙНИЙ ДІЯЧ

Готфрид Оссовські був не тільки видатним польським археологом, а стояв біля витоків розвитку археології та геології в Україні. Він народився 20 листопада 1835 р. у с.Казаринівці Канівського повіту Київської губернії. Закінчив Житомирську гімназію та навчався у Київському університеті. Під час Кримської війни брав участь в обороні Севастополя. 1862 р. у чині підпоручика звільняється з військової служби. З цього часу він працює у Волинському статистичному комітеті, для якого збирає статистичні матеріали і одночасно проводить геологічні дослідження. Подвижник зібрав цінну геологічну колекцію, яку подарував Комітетові старожитностей у Житомирі. У 1867 р. Оссовські видає "Геологическо-диагностические очерки Вольни", в яких містилася перша докладна карта житомирських гранітів. У другому доповненому виданні цієї карти були дані про всі відомі на той час городища, кургани, вали та інші об'єкти на поверхні землі. У 1874 р. він виїхав у Торунь, а з 1879 р. — працював у Кракові. Через 14 років переїхав до Томська, де працював техніком сибірського поштового тракту та здійснював нагляд за пошуками води для міста. Помер у Томську у квітні 1897 р., де і похований.

Г.Оссовські постійно поєднував зацікавленість археологією та геологією. У 1871 р. він виступив у Києві на III з'їзді природодослідників з доповіддю "Про кам'яну епоху в Овруцькім і Дубнівськім повітах". З цього часу він постійно бере активну участь у археологічних з'їздах та міжнародних конгресах, на яких повідомляє про свої дослідження. На III Археологічному з'їзді у Києві 1874 р. він виголосив доповіді: "О находке предметов каменного века Вольнской губернии" та "Откуда привозился красней шифер, встречаемый как в древних храмах, так и в других памятниках Киева". Це був результат його багаторічних досліджень на Волині. Важливою і актуальною на сьогодні є його доповідь про широке використання овруцького шиферу на всій території Київської Русі. У 1884 р. на VI Археологічному

з'їзді в Одесі прозвучала його доповідь "Опыт хронологической классификации находок каменного века в России". Тут дослідник також інформував про свої обстеження печер, що постійно були об'єктом його зацікавленості. Стверджуючи, що західноєвропейська хронологічна класифікація не відповідає матеріалам Центральної і Східної Європи, Г.Оссовські запропонував власну класифікацію старожитностей кам'яного віку. В 1885 р. виступив на з'їзді українських і польських археологів у Львові з доповіддю про методику польових археологічних досліджень. Використовуючи досвід геолога, він у всіх своїх дослідженнях докладно визначав стратиграфію пам'яток. Усі креслення та малюнки, педантично зроблені під час розкопок, свідчать про його велику відповідальність за проведені роботи. У 1890 р. Г.Оссовські брав участь у роботі VIII Археологічного з'їзду в Москві.

Особливі археологічні дослідження Г.Оссовські в Україні були зосереджені на Волині та Поділлі, де вчасний вивчав археологічні пам'ятки, починаючи від палеоліту до епохи Давньої Русі. Крім того, важливі дослідження він проводив на Середньому Подніпров'ї. Так, біля с.Лосятин на Васильківщині розкопав найбільш віддалену на схід гробницю культури кулястих амфор. У районі Звенигородки провів картографування курганів, під час якого зафіксував 146 об'єктів.

Велика курганна група знаходилася біля с.Рижанівка Київської губернії (сучасний Звенигородський р-н Черкаської обл.). У 1884 р., за дорученням і на кошти Академії умітності в Кракові, розпочав розкопки Великого Рижанівського кургану. Останній входив до складу групи з 21 насипу і на момент розкопок мав висоту 7,6 м та діаметр 30 м. 1887 р. він відкрив у західній частині кургану непограбоване жіноче поховання, яке знаходилося в катакомбі і відносилось до кінця IV ст. до н.е. У могилі був знайдений численний і багатий речовий комплекс. Наприклад, виготовлені із золота деталі жіночого головного убору, скроневі кільця у вигляді крилатого лева, 8 каблучок, понад 400 різноманітних бляшок, що прикрашали одяг, вироби зі срібла: кубок із зображенням тварин, кілік, браслет, бронзові: ситгула з носиком у вигляді голови лева, чаша, дзеркало.

Про результати розкопок учений доповів на засіданні Московського археологічного товариства, членом якого був обраний, а матеріали досліджень опублікував окремою працею "Великий Рижанівський курган"¹².

Розкопки Г.Оссовські Великого Рижанівського кургану показали, що ця пам'ятка є унікальною для лісостепової зони і може бути співставлена з видатними степовими курганами цього часу.

Оскільки Г.Оссовські, а потім і Д.Я.Самоквасов розкопали тільки частину кургану, з 1995 р. дослідження пам'ятки продовжила Українсько-Польська експедиція. Під час цих розкопок були відкриті дві непограбовані поховальні камери представників скіфської знаті. Це поховання молодої жінки, можливо, жриці (бічне поховання), та чоловіка віком 45-50 років, вірогідно, одного з вождів скіфської провінції (центральні поховання), які супроводжувалися суспільно залежними від них особами. В похованнях знаходилося багато різноманітних речей скіфського та грецького виробництва.

Визначні заслуги Г.Оссовські мав і у галузі музейництва. Для ознайомлення громадськості з досягненнями археології він влаштував численні виставки. Найбільшу з них він організував 1885 р. у Львові. Г.Оссовські був першим директором Краківського археологічного музею та створив колекції, які й досі складають його основу. Вчений був засновником музею Наукового товариства у Торуні, до Музею Татр у Закопаному передав великі геологічні колекції. Археолого-геологічні збірки дарував публічній бібліотеці у Житомирі. Значну увагу приділяв створенню губернських та повітових музеїв, популяризував їх діяльність у пресі.

Заслуги Г.Оссовські в галузі археології та геології здобули високу оцінку наукової громадськості. У 1888 р. він обраний дійсним членом Московського археологічного товариства, був членом Антропологічної комісії Академії Умеетносці у Кракові (з 1878 р.), дійсним членом багатьох наукових товариств Кракова, Познані, Торуня, Відня, Парижа, Москви та Петербурга, членом Товариства природодослідників при Київському університеті.

Література

1. Труды III Археологического съезда в Киеве 1874 г. — К., 1878. — Т.1.
2. **Ossowski G.** Wielki Kurhan Ryzanowski wedlug badan' dokonanych w latach 1884 i 1887. — Krakow, 1888.
Київський Національний університет
ім. Тараса Шевченка

© *Кизим С.Л.*

З ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ Завідуючі музеєм, завідуючі природничим відділом музею — вчені-природознавці (1891-1943)

Біографо-бібліографічні відомості.

1. *Олеховський Михайло Олександрович* (16.04.1855, м.Кременчук — грудень 1909, м.Полтава). Закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету імператорського Новоросійського університету в Одесі. Кандидат природничих наук. Завідуючий Природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства — червень 1891 - грудень 1909.

Лит.: 1. Величко-Березова А.М., Власенко И.А. М.А.Олеховский и становление музея Полтавского губернского земства // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Полтава, 1992. — Ч.1. — С.4-10; 2. НА ПКМ. — Ол. зб. П. 01-67; 3. НА ПКМ. — Ол. зб. П. 01-169.

Опубліковані праці під час роботи в музеї:

1. Полтавський земський Естество-исторический музей // Перепечатано из Отчёта Полтавской губернской земской управы за 1891 год. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1892. — 26 с.

2. Полтавський земський Естество-исторический музей // Приложение к отчёту Полтавской земской Управы за 1892 год. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1893. — 37 с.

3. Естество-исторический музей Полтавского губернского земства: Описание коллекций. — Полтава: Тип. Старожицкого М.Л., 1899. — 90 с.

2. *Николаев Микола Федорович* (14.11.1882, м.Слов'янськ Харківської губернії, тепер Донецької області — після 1945, м.Горки Могильовської області в Білорусі).

Закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету. Кандидат природничих наук. Завідуючий природничо-історичного музею Полтавського губернского земства — травень 1910 - листопад 1915.

Лит.: 1. Отчёт о Естество-историческом музее Полтавского губернского земства за 1910 год. Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1911. 2. Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея. Воспоминания / Под ред. Супрунсько А.Б. — Полтава, 1991. — С.9-13, 31.

Опубліковані праці під час роботи в музеї:

1. О некоторых редких птицах Полтавской губернии // Ежегодник Естество-исторического музея Полтавского губернского земства. 1912 год. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1913. — С.21-28 (у співавторстві).

2. Опыт путеводителя по естество-историческому музею Полтавского губернского земства: Отдел геологический. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1913. — 28 с.

3. Краткий исторический очерк Музея Полтавского губернского земства. 1913. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1915. — №2. — С.45-54.

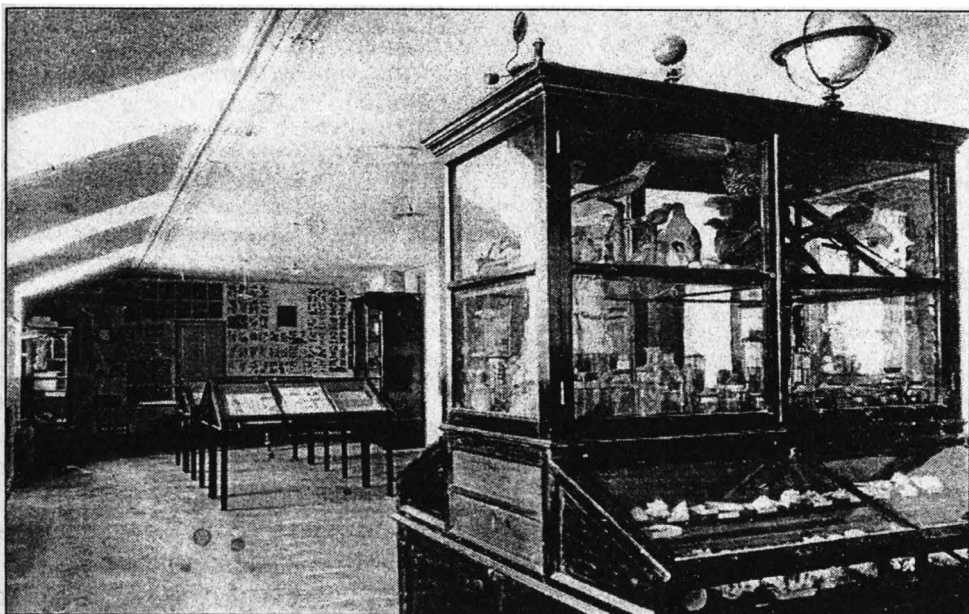
4. Опыт путеводителя по Естество-историческому музею Полтавского губернского земства: Геологический отдел // Там само. — С.55-82.

5. Путеводитель по Музею Полтавского губернского земства. Объяснение коллекции геологического отдела и исторический очерк Музея / Сост. Николаев Н.Ф. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1915. — №2. — 38 с.

3. *Николаев Валентин Федорович* (26.07.1889, м.Слов'янськ Харківської губернії, тепер Донецької області — 26.02.1973, м.Харків). Закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету (1915). Кандидат біологічних наук (1936).

Студентом, на запрошення музею, працював влітку 1910-1912, 1914. Тимчасово виконуючий обов'язки завідуючого — з листопада 1915, завідуючий Природничо-історичним музеєм Полтавського губернского земства — 1916-

Зал природничого відділу музею Полтавського губерньського земства. 1908 р.
Фото І.Ц.Хмелевського.

1918, Полтавським народним природничо-історичним музеєм — 1919-1920, Центральним пролетарським музеєм Полтавщини — 1920-1922. З листопада 1916 одночасно завідуючий природничого музею, з листопада 1920 — природничим відділом музею.

Див.: Власенко І.А. Николаев В.Ф.: Материали к биографии // Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. — Полтава, 1991. — С.37-43.

Опубліковані праці під час роботи в музеї:

1. Рослинність багнищ західної частини Полтавщини // Щорічник Полтавського Народного Природничого музею. 1916-1918. — Полтава: Тип. Подземского Д.Н., 1919. — №5-6-7. — С.33-38.

Особистий опис долин річок і багнищ. Там само. — С.40-59.

2. Матеріали до Української наукової термінології. Матеріали до термінології по природознавству. — Частина 1: Назви звірів, птахів, комах та інших животи. — Полтава: Друк. Брауде Я.Е., 1918. — 60 с. — 635 назв. — (Музей Полт. Губ. Народної Управи).

3. Показчик літератури по вивченню природи Полтавщини. — Полтава, 1918. — 18 с.

4. Центральний Пролетарський музей Полтавщини // Білетень Відділу Народної Освіти. — Полтава, 1920. — С.59-62.

5. *Бризгілін Г.А.* Охорона пам'яток природи на Україні / Переклад з російської В.Ніколаса. — Полтава, 1919. — 31 с.

4. *Гавриленко Микола Іванович* (18.05.1889, м.Полтава — 14.01.1971, там само). Закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету (1916). Кандидат біологічних наук (1935).

Див.: 1. Закаложний В.М., Конотон Г.І., Спосар В.М. Гавриленко Микола Іванович // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. — Полтава: Кларисса, 1995. — С.60-61. 2. *Ротач П.П.* Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1992. — Ч.1. — С.31-35. 3. *Борейко В.Е.* Николай Иванович Гавриленко // Популярный биографико-библиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860-1960). — К., 1995. Т.1. — С.68-71.

Студентом, на запрошення музею, працював по збору та вивченню природничих колекцій влітку 1913. Помічник завідуючого природничим музеєм, природничим відділом музею, препаратор — листопад 1916-1922; завідуючий природничим відділом — 1923-31.12.1935. 1936-1940 — репресований, перебував у таборах для політ'язнів Омської та Тюменської областей. Столяр, науковий працівник відділу — початок 1941-вересень 1941. Тимчасово виконуючий обов'язки директора, завідуючий природничим відділом — 25.09.1943. Заступник директора по науковій частині з 18.01.1944, одночасно завідуючий природничим відділом до 01.12.1944. Тимчасово виконуючий обов'язки директора музею з 31.07.1945. Заступник директора з наукової частини — 7.10.1945-1.12.1946.

Опубліковані праці під час роботи в музеї:

1. *Аверин В.Г., Гавриленко Н.И., Николаев Н.Ф.* О некоторых редких птицах Полтавской губернии // Ежегодник Естественнно-исторического музея Полтавского губернского земства. 1912 год. — Полтава: Тип. Фришберга И.Л., 1913. — С.21-28.

2. Предварительные сведения о птицах Полтавской губ. // Ежегодник Естественнно-исторического музея Полтавского губернского земства. 1914-1915 гг. — Полтава: Тип. Подземского Д.Н., 1917. — №3-4. — С.55-95.

3. Короткий географічний нарис // Полтавщина. Збірник. — Полтава, 1927. — Т.ІІ. — С.3-15.

4. Тварини хребтові // Там само. — С.135-148.

5. Збірки природничі // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т.І. — С.17-28.

6. Жуланы и большие серые сорокопуды Полтавщины // Там само. — С.258-276.

7. Дві нових форми птахів Полтавщини // Там само. — С.277-281.

8. Охороняймо природу: До виставки охорони природи, улаштованої Полт. Держаним музеєм (1-20 квітня 1928 року). — Полтава, 1928. — 16 с.

9. Опыт систематического каталога зверей Полтавщины. — Полтава: Изд. Полтавского союза охотников, 1928.

10. Птицы Полтавщины. — Полтава: Изд. Полтавского союза охотников, 1929. — 133 с.

11. К орнитофауне Киевской губернии // Охота и рыболовство. — 1923. — №5/6. — С.29-31.

12. Формы скворцов, населяющие Полтавскую губернию // Охота и рыболовство. — 1923. — №5/6. — С.130-135.

Будинок М.О.Олеховського в Полтаві (вул.Пушкіна, 109).
Тут у 1914-1923 роках проживав В.Ф.Ніколаєв.

13. К вопросу о существовании одной или двух форм вальдшнепа // Природа и охота на Украине. — Харьков, 1924. — Т.2. — №1/2. — С.174-176.

Рукописні праці:

1. **Гавриленко М.І., Бойко П.І.** Життя і діяльність видатного вченого-грунтознавця В.В.Докучаєва (доповідь, зачитана по обласному радіо) // НА ПКМ. — Од. зб. П. 02-18.

2. **Гавриленко М.І.** Матеріали про заповідники. 1944 // НА ПКМ. — Од. зб. П. 01-23. — Арк.4-13.

3. Чорнові записки про В.В.Докучаєва, про заповідники Полтавської області. — Рукописи // НА ПКМ. — Од. зб. П. 01-50. — Арк.1-12.

4. Для чего мы сохраняем памятники природы: [Справи по заповідниках Полтавської області] // НА ПКМ. — Од. зб. П. 01-2. — Арк.21-22.

5. Мотивы для выделения урочища Парасоцкого в заповедник и история его выделения // Там само. — Арк.23-25.

Газетні статті:

1. Цілинний степ // Голос Полтавщини. — 1942. — 29 липня, 30 липня.

2. Парасоцький заповідник // Там само. — 1942. — 6 серпня, 7 серпня.

5. **Іллічевський Сергій Олімпійович** (7.09.1895, Тамбовська губернія, тепер Ліпецька область — 1962, м.Умань Черкаської області).

Закінчив природничо-математичний відділ (факультет) Українського вищого Інституту народної освіти (ІНО) (1923). Кандидат біологічних наук (1937). Завідувач секціями сільськогосподарського відділу музею — 1923.

Джер.: Штати Центрального Пролетарського музею Полтавщини // ЦДАВО України. Ф.166. Оп.2. Спр.1195. — Арк.6 зв.

Ніколасв В.Ф. — завідуючий Природничо-історичним музеєм Полтавського губерньського земства та Центральним пролетарським музеєм Полтавщини
Фото початку 1920-х рр. (Із архіву дочки — Місостової Н.В.)

Публікується вперше.

Ніколасв В.Ф. — доктор біологічних наук .
Фото поч. 1970-х рр. (Із архіву дочки — Місостової Н.В.)
Публікується вперше.

Завідуючий природничим відділом — 1936-1938.

Див.: 1. Ивлический // Русские ботаники: Биографо-библиографический словарь. — М.: Изд-во Моск. общ-ва исп. природы, 1950. — С.444-446.

2. **Борейко В.Е.** Сергей Олимпиевич Ивлический // Популярный биографо-библиографический словарь: Справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860-1960). — К., 1995. — С.120-122.

Опубліковані праці під час роботи в музеї:

1. Грунти // Полтавщина. Збірник. — Полтава, 1927. — Т. II. — С.41-46.

2. Схематичний огляд флори // Там само. — С.82-86.

3. Гербарій Полтавського державного музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею / Під ред. Бендеровського В., Риженка Я., Гавриленка М. — Полтава, 1928. — Т.1. — С.141-226.

4. Об учреждении группы заповедников в Харьковской области УССР // Советская ботаника. — М., 1936. — №1. — С.168-171.

5. Гигантские травы на Украине // Природа. — М., 1937. — №2. — С.101-106.

6. Матеріали до флори приморської частини України // Журнал Ін-ту бот. АН УРСР. — К., 1937. — №15/23. — С.235-255.

7. О вторичном цветении растений // Советская ботаника. — М., 1937. — №4. — С.186-188.

8. Ответ проф. Б.М.Козо-Полянскому // Бюл. Моск. О-ва испыт. Прир., отд. Биол. — М., 1937. — XVI. — №3. — С.180-183.

9. Растительность меловых склонов Северной Украины // Советская ботаника. — М., 1937. — №1. — С.79-84.

10. Флора УССР (рецензия) // Советская ботаника. — М., 1937. — №3. — С.134-135.

11. Быть или не быть закону соответствия хода цветения с ходом эволюции // Ботанический журнал СССР. — М., 1938. — XXIII. — №3. — С.234-236.

12. Гербарий Полтавского музея // Советская ботаника. — М., 1938. — №4-5. — С.188-189.

13. Фітопатологічні збори з УРСР // Зб. праць, присв. пам'яті акад. О.В.Фоміна. — К., 1938. — С.149-157.

Рукописні праці:

1. Звіт про виявлення в натурі Перещепинського болота, 9.06.1937 // НА ПКМ. — Од. зб. П 01-2. — Арк.9.

2. Звіт про виявлення в натурі лісового заповідника "Парасоцьке", 9.06.1937 // Там само. — Арк.6.

3. Лист до Полтавського облвиконкому [про заповідники], 1937 // НА ПКМ. — Од. зб. П 01-2. — Арк.7-8.

4. Лист до УОППу [щодо Лип'янської цілини], 27.06.1937 // НА ПКМ. — Од. зб. П 01-2. — Арк.3.

Полтавський краєзнавчий музей

РОДОВІД ТА РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ МИХАЙЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧА ОЛЕХОВСЬКОГО — ПЕРШОГО ЗАВІДУЮЧОГО ПОЛТАВСЬКИМ МУЗЕЄМ

Творчі та особисті біографії засновників Полтавського музею, гідним продвжувачем справи яких був видатний вчений В.М.Щербаківський, заслуговують на вдячну пам'ять нащадків та пильну увагу дослідників. Однією з таких помітних постатей у науковому житті Полтави був Михайло Олександрович Олеховський, перший завідуючий музеєм Полтавського земства, внесок якого у розвиток музейної справи на Полтавщині незаперечний.

Біографія М.О.Олеховського вивчена дослідниками досить повно¹, тому зупинятися на її сторінках не маємо потреби. Ставлячи на меті лише прослідкувати деякі генеалогічні корені та родинні зв'язки науковця, все ж вважаємо, що такого роду публікація необхідна для збереження пам'яті про видатного земляка, 145-річчя від дня народження якого виповнилося у цьому році.

Батько Михайла Олександровича (слід відзначити, що прізвище у російському варіанті писалося через "ять" — тому, можливо, вірно було б писати "Оліховський") — Олександр Михайлович — народився у 1821 р., навчався у Полтавській губернській гімназії, яку не закінчив; у 15-річному віці розпочав кар'єру чиновника, вступивши на посаду канцеляриста. Досяг з роками досить високих чинів (у 1873 р. — статського радника). Служив завідуючим викупними справами Полтавського губернського у селянських справах присутствія, у губернському попечительстві дитячих притулків, інших установах. Був нагороджений орденами св.Станіслава I ст. (1860 р.), 2 ст. (1868 р.), 2 ст. з Імператорською короною (1870 р.), св.Анни 3 ст. (1866 р.), св.Анни 2 ст. (1879 р.), св.Володимира 4 ст. (1880 р.) та медаллю на відзнаку Кримської війни 1853-1856 р. (в цей час О.М.Олеховський служив у штабі інспектора резервної кавалерії). Дружиною його була Ганна Іванівна Богінська, дочка титулярного радника. Подружжя мало трьох дітей: Михайла (нар.16.04.1855), Віктора (нар. 14.11.1869) та Андрія².

27 жовтня 1888 р. О.М.Олеховський, його дружина та син Віктор були затверджені у потомственному дворянстві і внесені в 3 частину родословної книги³. Відомостей про подальшу долю Віктора Олександровича Олеховського виявити на даний час не вдалося.

У 1888 р.⁴ Михайло Олександрович Олеховський одружився з Марією Євдокимівною Яременко (1867-1943); після смерті завідуючого музеєм його

вдова отримувала пенсію від губернського земства — 600 крб. на рік, а також грошову допомогу для навчання сина у 2-й чоловічій гімназії — 50 крб.⁵ Під час революційних подій 1917 р. М.Є.Олеховська мешкала за адресою: вул.Пушкінська, 109. Як свідчать документи, симпатизувала партії конституційних демократів⁶ (до речі, зять Олеховських, В.Ф.Ніколаєв, балотувався на виборах до Полтавської міської думи влітку 1917 р. за кадетським списком⁷). Михайло та Марія Олеховські мали трьох дітей: Наталію (1890-1928?), Олександра (1894-1917) та Ольгу, яку в сім'ї називали Люсею (18.07.1900-17.02.1985).

Старша дочка — Наталія — навчалася у Москві на Вищих жіночих курсах, деякий час працювала у відділі пародної освіти губернської земської управи. 12 грудня 1913 р. вийшла заміж за Валентина Федоровича Ніколаєва (07.08.1889 - 26.02.1973), співробітника Полтавського музею, в майбутньому — вченого-біолога. Біографія В.Ф.Ніколаєва також вивчена та висвітлена досить повно, опубліковані його спогади про роботу музею у першій чверті XX ст.⁸ Біографічні відомості про родину Олеховських В.Ф.Ніколаєв подає в неопублікованій частині спогадів, зокрема, описує зовнішність Наталії, вказує на її надзвичайну релігійність⁹. Наталія хворіла на туберкульоз, померла у 1928 р. Подружжя дітей не мало. Після смерті Наталії Валентин Ніколаєв одружився вдруге, його нащадки мешкають нині в Харкові і Харківській області.

До 1928 р. Марія Євдокимівна мешкала разом з Наталією та її чоловіком. Після смерті дочки переїхала до м.Нахичевань-на-Дону (нині Пролетарський район м.Ростов-на-Дону), де оселилася молодша дочка — Ольга (Люся) з чоловіком Михайлом Федоровичем Божком (16.07.1888 - 04.03.1964), за якого вийшла заміж у 1921 р. Ольга та Михайло мали трьох дітей — Валентину (02.07.1922¹⁰ - 09.05.1943), Сергія (18.07.1924¹¹ - 17.07.1947), Наталію (нар. 19.08.1936¹²). Сергій Божко під час Другої світової війни був офіцером-льотчиком, у 1947 р. став жертвою нещасного випадку. Наталія Михайлівна мешкає нині в Києві, куди переїхала з батьками на початку 50-х років. Навчалася вона в Ростовському, потім Київському університетах, стала кандидатом біологічних наук, працювала в Ботанічному саду Академії наук. 1965 р. одружилася з Володимиром Матвійовичем Литвиненком (нар. 20.02.1937). Їх син Дмитро (нар. 16.07.1974), дочка Ганна (нар.16.07.1966) з чоловіком Михайлом Олександровичем Скічком (нар. 21.11.1963), онука Марія (нар. 02.12.1990) мешкають в Києві.

Такі відомості ми маємо про прямих нащадків М.О.Олеховського. Але дуже цікавими є також близькі родинні зв'язки родини Олеховських з полтавським родом Кривобоків.

Марія Євдокимівна Олеховська-Яременко мала трьох сестер: Зінаїду, Катерину та Ганну. Зінаїда Євдокимівна у 1903 р. була співробітницею Полтавської громадської бібліотеки. Ганна Євдокимівна (01.02.1864¹³ - 18.02.1939¹⁴) вийшла 30 січня 1891 р. заміж за Миколу Семеновича Кривобока (06.12.1859¹⁵ - 28.07.1938¹⁶), секретаря Полтавської губернської порешної інспекції.

Глибоко дослідити родовід Кривобоків не вдалося. У Російському державному історичному архіві (м.Санкт-Петербург) зберігається справа про дворянство родини Кривобоків, які жили у Лохвицькому повіті. Згідно з нею, Кривобоки можуть вести свій рід від Григорія Шкаруни, у 1712 р. — сотника лубенського, онук якого внаслідок хвороби її був названий Кривобок. Там же є згадка про те, що у Полтавському дворянському зібранні зберігалася справа про дворянство сотенного отамана Івана Кривобока, що мешкав у Зіньківському повіті¹⁷. Можливо, ці особи й мають якісь родинні зв'язки з сім'єю, яка нас цікавить, але довести їх дуже важко.

Батько Миколи Семеновича — Семен Іванович Кривобок — у 2 пол. XIX ст. володів близько 200 дес. землі у х.Кривобок-Михайлівка біля с.Шидлівка Зіньківського повіту¹⁸. У Зіньківському повіті володіли

землю й інші представники роду: Іван Антонович, Степан Антонович, Євдокія Ізаківна¹⁹ та інші.

Семен Іванович мав синів — Костянтина (пом.1896 р.), Василя, Михайла, Миколу, дочку Олександру (у заміжжі — Бужинську)²⁰.

Один з братів — Михайло Семенович (1854-1917) — закінчив Чугуївське військово-училище, брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр., дослужився до чину штабс-капітана²¹.

Василь Семенович деякий час був службовцем Полтавського губерньського правління²². У ДАПО зберігається справа про службу Миколи Семеновича Кривобок, де є відомості про його просування в чинах, нагороди (орден св.Станіслава 3 ст. — у 1892 р., орден св.Анни 3 ст. — у 1909 р., медалі в пам'ять Імператора Олександра III, 200-річчя Полтавської битви, 300-річчя дому Ромапових), про сімейний стан. Родина Кривобоків мешкала у власному будинку на розі Пушкінської та Костянтинівської (нині Артема) вулиць, недалеко від Олеховських²³.

У 1919 р. Микола Семенович та Ганна Євдокимівна, рятуючись від більшовиків, переїхали до м.Нахичевань-на-Дону²⁴. Згодом з ними оселилася родина Божків, ще пізніше — Марія Євдокимівна Олеховська.

Подружжя Кривобоків мало трьох синів: Всеволода, Георгія та Миколу. Біографії лепітників Марії Олеховської також є досить цікавими.

Микола Миколайович, наймолодший з братів (21.11.1900²⁵-24.12.1919), помер від тифу у юному віці.

Брати Всеволод Миколайович (20.10.1891²⁶ - 17.05.1958) та Георгій Миколайович (21.03.1896²⁷ - 18.11.1966) Кривобок народилися в Полтаві, навчалися в Полтавському реальному училищі, потім у Санкт-Петербурзьких політехнічному та електротехнічному інститутах²⁸. В роки Першої світової війни шляхи їх розійшлися.

Всеволод у 1915 р. був відраджений військовим міністерством до США. 1919 р. він повернувся на Батьківщину, побував у Полтаві, але після поразки денікінських військ знову виїхав до США. 1920 р. одружився з Євгенією Олексіївною Дзянцєговою, дочкою професора Московського університету, активного діяча кадетської партії. Всеволод продовжив навчання у Гарвардському університеті, 1922 р. став інженером-металургом, 1924 р. здобув ступінь доктора, був професором технологічного інституту Карнегі в Пітсбурзі, під час Другої світової війни керував металургійними дослідженнями в компанії Локхід. Наукова біографія вченого-металурга, нашого земляка, ще потребує додаткового детального вивчення.

Георгій Миколайович був призваний до російської армії 1916 р., навчався в Оренбурзькій школі прапорщиків, яку закінчив 1917 р.²⁹ Був направлений на Румунський фронт, однак згодом повернувся до Полтави. Восени 1918 р. вступив до одного з офіцерських загонів, які стали на захист гетьмана П.П.Скоропадського під час антигетьманського повстання. Брав участь у боях з петлюрівцями та більшовиками на Полтавщині, Київщині, Волині. Далі — втеча до Німеччини, повернення до Росії, участь у боях на території Латвії у складі загонів Бермонга-Авалова, еміграція до Франції, служба в Іноземному легіоні, праця на заводі електриком¹, наспроти, щасливий кінець пригод — зустріч з братом — Всеволодом...³⁰

Олук Георгія Миколайовича — Сергій Михайлович Кривобок, який мешкає нині в м.Гренобль (Франція), люб'язно передав авторові цієї публікації копії щоденників Всеволода (про перші роки життя в США) та Георгія (що відображає події 1918-1920 рр.), а також листів Ганни Євдокимівни Кривобок з Ростова-на-Дону до сина Георгія, де є цікаві відомості про М.Є.Олеховську, В.Ф.Ніколаєва, Н.М.Ніколаєву-Олеховську. Документи, на нашу думку, заслуговують на публікацію в повному обсязі.

Кілька десятиліть нащадки Олеховських та Кривобоків не мали ніяких відомостей про долю своїх рідних. Лише нещодавно вони познайомилися. Але цікавим є той факт, що обидві праправнучки — Миколи Семеновича Кривобок (нар. 18.01.1994) і Михайла Олександровича Олеховського

(нар. 02.12.1990) — були названі на честь Марії Євдокимівни Олеховської.

На жаль, архівні документи дореволюційного часу, яких збереглося небагато, містять лише неповні, уривчасті відомості; прослідкувати генеалогію та родинні зв'язки полтавців дуже важко, а в більшості випадків — практично неможливо. Не претендуючи на повноту викладу, ми прагнули прослідкувати родинні зв'язки та подати деякі біографічні відомості про представників старих полтавських родів. Внесок декого з них у розвиток історії, біології, металургії досить значний, імена ж — залишаються призабутими.

Література та джерела

1. Див.: Величко-Березова А.М., Власенко І.А. М.А.Олеховский и становление музея Полтавского губернского земства // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.1. — Полтава, 1992. — С.4-10; Власенко І.О. М.О.Олеховський — перший завідувачий Полтавського музею // АЗ ПКМ. — Вип.2. — Полтава, 1992. — С.66-71.
2. РДА (м.Санкт-Петербург). — Ф. 1343. — Оп.26. — Спр.3513. — Арк.1-17.
3. ДАПО. — Ф.379. — Оп.3. — Спр.1. — Арк.507; Оп.1 — Спр.1а. — Арк.50: Андрій у 1876 р. навчався в Лубенській гімназії.
4. Дати та факти, не підтверджені документально, повідомлені С.М.Кривобоком та Н.М.Литвиненко за матеріалами особистих архівів та спогадами.
5. Журнали Полтавського губернского земского собрания 47 очередного созыва 1911 года. — Полтава, 1912. — С.108.
6. ДАПО. — Ф.1066. — Оп.1. — Спр.18. — Арк.3 зв.
7. ДАПО. — Ф.775. — Оп.1. — Спр.1. — Арк.1.
8. Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания / Под ред. Супруненко А.Б. — Полтава, 1991.
9. Николаев В.Ф. Далекое прошлое: Воспоминания (странички автобіографії) // НА ПКМ. — Спр. II-1565. — Арк.87-89.
10. Ростовський обласний архів ЗАГС. — Запис акту про народження № 283 від 19 квітня 1923 р.
11. Там само. — Запис акту про народження № 1099 від 21 липня 1924 р.
12. Там само. — Запис акту про народження № 2607 від 1 вересня 1936 р.
13. ДАПО. — Ф.319. — Оп.1. — Спр.152. — Арк.162.
14. Ростовський обласний архів ЗАГС. — Запис акту про смерть № 422 від 18 лютого 1939 р.
15. ДАПО. — Ф.319. — Оп.1. — Спр.152. — Арк.163 зв.
16. Ростовський обласний архів ЗАГС. — Запис акту про смерть № 1592 від 28 липня 1938 р.
17. РДА. — Ф.1343. — Оп.23. — Спр.8994.
18. Російський державний архів давніх актів (м.Москва). — Ф.1354. — Оп.374/1064. — Спр.32; ДАПО. — Ф.319. — Оп.1. — Спр.152. — Арк.3.
19. РДАДА. — Ф.1354. — Оп.374/1064. — Спр.32, 86, 89, 106, 232.
20. ДАПО. — Ф. 319. — Оп.1. — Спр.152. — Арк.73.

21. Російський державний військово-історичний архів (м.Москва). — Ф.400. — Оп.17. — Спр.11278. — Арк.10-15; Спр.28561; Ф.409. — Оп.1. — Спр.133657. — П/сп. 82315/10; П/сп. 2321 (1906).

22. Памятная книжка за 1874 год. — Полтава, 1875. — С.3; Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 г. — Полтава, 1900. — С.4; Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1903 год. — Полтава, 1903. — С.4.

23. ДАПО. — Ф.319. — Оп.1. — Спр.152. — Арк.135.

24. ДАПО. — Ф.р. 1631. — Оп.2. — Спр.8. — Арк.47 зв., 58 зв.

25. ДАПО. — Ф.319. — Оп.1. — Спр.152. — Арк.164.

26. Там само.

27. Там само.

28. ДАПО. — Ф.1052. — Оп.1. — Спр.6. — Арк.1 зв.; Російський державний військово-історичний архів. — Ф.409. — Оп.1. — П/сп. 61-345, 1917 р.; Центральный Державний історичний архів (м. Санкт-Петербург). — Ф.478. — Оп.3. — Спр.3397; Ф.990. — Оп.2. — Спр.736.

29. Російський державний військово-історичний архів. — Ф.409. — Оп.1. — П/сп 61-345, 1917 р.

30. **Кривобок Г.Н.** Мой дневник // Особистий архів Кривобока С.М. (м.Гренобль, Франція).

Державний архів Полтавської області

© *Нестуля С.І.*

НЕВІДОМА АВТОБІОГРАФІЯ О.Г.СЛАСТЬОНА

Опанас Григорович Сластьон (1855 - 1933) — видатний український культурний та громадський діяч останньої чверті XIX ст. - першої третини XX ст. Без його постаті неможливо уявити розвії культурного процесу того часу.

Впродовж усього свого життя О.Г.Сластьон дбайливо збирав і оберігав пам'ятки української старовини. Немало їх він передав до музеїв Москви і Петербурга, Києва і Полтави, а особливо краєзнавчого музею в Миргороді, до створення якого був особисто причетним. Не меншу цінність складають сьогодні і виконані Сластьоном малюнки пам'яток історії та культури, які загинули у вирі революції і воєн, що смерчем пройшлися по території України. Виняткове значення для етнографів мають і його замальовки картини українського побуту кінця XIX - поч. XX ст., одягу, будівель, зразків народного різьблення на дереві та ін. Не втратили наукової актуальності і

розвідки О.Г.Сластьона про розвиток українського народного мистецтва та кустарних промислів в Україні. Опанас Григорович добре розумівся і у традиціях українського народного будівництва, які він творчо використовував у власних архітектурних проєктах навчальних та адміністративних закладів, Миргородської водолікарні тощо. Не випадково його вважають одним із засновників українського архітектурного стилю. Твори митця були знані як в столичних художніх салонах, так і в найвіддаленіших селах України, бо саме в них він найчастіше знаходив сюжети для своїх полотен, малюнків. Героями їх були українські кобзарі, плугатарі, жінці, майстри-ремісники. В них відбилася героїчна історія українського народу, писана його козацтвом, повстанцями проти польсько-шляхетського гніту.

Отож, О.Г.Сластьон мав що передати учням Миргородської художньо-промислової школи ім. М.В.Гоголя, в якій почав працювати з 1900 року. І більше, ніж чверть століття, він щедро ділився власним талантом і знаннями зі своїми вихованцями. Про життєвий і творчий шлях мистецтвознавця й етнографа, музейника і педагога, художника й архітектора О.Г.Сластьона писали немало дослідників. Найбільш повний перелік їх робіт підготував полтавський мистецтвознавець Віталій Ханко (Опанас Сластьон: Бібліографічний покажчик. — К., 1988. — 81 с.). Однак, повний життєпис видатного митця ще чекає на свого автора. Сподіваємось, що йому стане в нагоді і автобіографія О.Г.Сластьона, подана ним в середині 20-х років ХХ ст. до дирекції Миргородського художньо-керамічного технікуму. Тоді ж завірену її копію дирекція направила до Наркомату освіти УСРР, у фондї якого вона й зберігається нині в Центральному державному архіві вищих органів державної влади і управління України (ЦДАВОУ).

Curriculum vitae Художника Опанаса Юровича Сластіонова

Сын живописца Г.Д.Сластіонова родился 1 декабря 1856 года в городе Бердяиске Таврической губернии. До 16 лет жил в городе Ногайске Таврической губернии, там же получил первоначальное образование. В 1874 г. поступил в Петроградскую школу общества Поощрения художеств, в 1875 поступил действительным студентом Петроградской Академии Художеств. Курс в ней окончил в 1882 г. классным художником. По окончании курса занимался художественной профессией — писал и выставлял на разных художественных выставках картины, иллюстрировал разные книги, работал в иллюстрированных журналах.

В 1887 г. поступил на государственную службу в технический комитет военного министерства младшим классным художником по составлению разных форм обмундирования войск. В технич[еском] комитете прослужил 3 года и с 1 января 1900 года перевелся в город Миргород в Художественно-промышленную школу им. Н.В.Гоголя, где занимал должность художника по классу рисования акварельной живописной композиции орнаментов, а также майоликовой жи-

вописи и живописи по фарфору. В 1917 г., когда эта школа была переименована в Керамический институт, я преподавал в нем историю искусств, перспективу и педагогику рисования. При переименовании Института в Художественно-керамический техникум состою в нем хранителем музея и преподавателем рисования и композиции орнаментики. Преподаю рисование и в профшколе техникума. В продолжении двух лет вел преподавание рисования на Миргородских педкурсах.

В продолжении 25 лет писал и печатал статьи разного содержания по искусству, стенографии, художественной критике, культуре, музыке и библиографии. Помещал статьи и заметки в разных газетах. Читал курсы лекций по истории украинского искусства на учительских курсах в 1917 г.

На съезде учителей 1922 г. читал доклад "Фольклор и стенография", а также публичную лекцию "Т.Г.Шевченко, как художник" (читал в пролеткультбе), об украинской музыке, о европейской кооперации и др. На выборных должностях служил в 1917 г. Губернским и уездным гласным. Беспартийный, с 1920 г. состою членом союза РОБОС. Женат, имею двоих детей — дочь Анну 28 лет (по мужу Лигич) и сына Георгия 21 г., женатого, но находящегося на моем иждивении. Биография моя с портретом помещена: 1. В журнале "Рідний край" за 1909 год № 46; 2. В книге Ф.И.Павловского "Писатели и разные деятели Полтавской губернии"; 3. В журнале "Артистичный вестник" за 1905 г.

Художник Афанасий Сластионов.

ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 1. — Стр. 7132. — Арк.3.

Українська медична стоматологічна академія

© *Гейко А.В.*

АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ С.О.МАЗАРАКІ В КОНТЕКСТІ ВІВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ПОСУЛЛЯ

У Дніпровському лісостеповому Лівобережжі, зокрема у Посуллі, найперша увага дослідників була звернута на кургани, які виділялися серед інших археологічних пам'яток своїми розмірами, кількістю та знахідками. У їх розкопках брала участь ціла плеяда відомих археологів: В.Б.Антонович, М.Є.Бранденбург, Ф.І.Камінський, І.А.Лінніченко, М.О.Макаренко, Д.Я.Самоквасов, В.В.Хвойка, В.М.Щербаківський, Д.Я.Яворницький, краєзнавці В.Ф.Безпальчев, Т.В.Кибальчич, Г.С.Кир'яков та інші.

З 1883 по 1907 рік на Посуллі та Попсіллі, за власний кошт, а в останній період — на кошти Д.Я.Самоквасова, здійснює розкопки курганів ще

Рис. 1. Курган №1. План та профіль бровки.

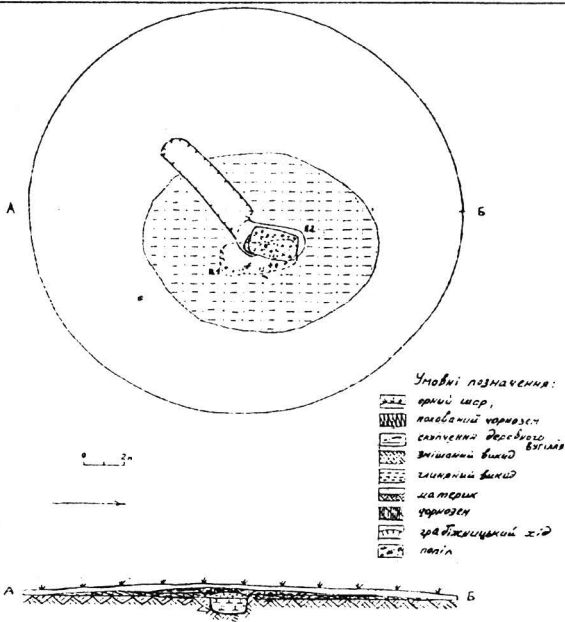
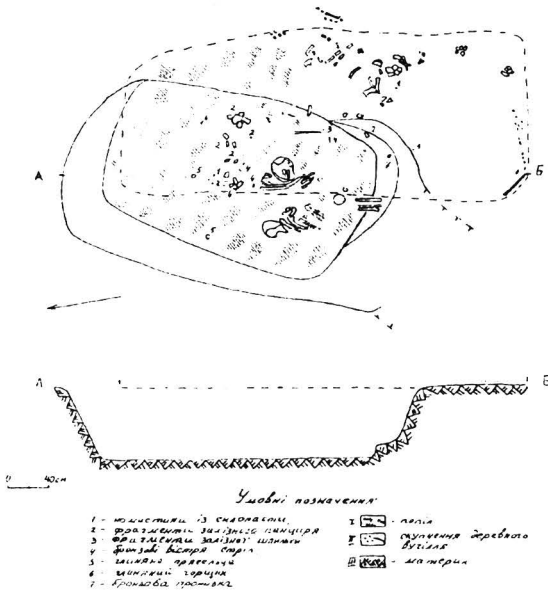

Рис. 2. Курган №1. План поховань №1 і №2.

один меценат, археолог-аматор, роменський поміщик С.О.Мазаракі¹. На основі здобутих матеріалів він створює свій домашній музей, іншу частину продає або передає до наукових і музейних установ. Є відомості, що в деяких дослідженнях разом з ним брав участь В.В.Хвойка².

У Роменському повіті Полтавської губернії С.О.Мазаракі вивчає курганні некрополі біля сіл Оксютинці, Будки, Вовківці, Великі Будки, Будки, Басівка, Пустовійтівка, Талалаївка, Чеберяки, Ярмолинці, хуторів Попівка, Шумейка, Сербина. У 1907 р. він досліджує курган в ур. Римове болото, очевидно, в околицях с.Свирідівка сучасного Лохвицького району Полтавської області³. Такий топонім, як і кургани, тут існує. Крім того, С.О.Мазаракі проводить розкопки і на Броварківському могильнику у Попсіллі⁴.

Точна кількість розкопаних С.О.Мазаракі курганів невідома, приблизно їх було близько двохсот, майже половина — розкопані у Посуллі іншими дослідниками. Варто відзначити, що його розкопки велися на набагато нижчому, аніж у сучасників, рівні, частина матеріалів з них не збереглася чи депаспортизована.

Уже на початку ХХ ст. темпи розкопок курганів у Посуллі через ряд причин уповільнюються. Після Другої світової війни у цьому регіоні ведуться поодинокі роботи, нерідко пов'язані з охоронними розкопками⁵. Серед досліджень останніх років у Посуллі можна назвати розкопки І.М.Кулатової та О.Б.Супруненко кількох курганів біля с.Мгар Лубенського району Полтавської області⁶.

У 1993-1995 рр. експедиція ДМЗУГ проводила комплексні археологічні дослідження у Роменському районі Сумської області. Роботи велися на городищі скіфського часу і зарубинецької культури (розкопки культурного шару та валу) та в його окрузі (дослідження курганів і розвідки) біля с. Глинськ⁷. Було встановлено, що курганий могильник біля с.Чеберяки, де проводив свої дослідження С.О.Мазаракі, майже повністю знищений при будівництві тваринницьких ферм місцевим колгоспом. Краще зберігся некрополь біля с.Сурмачівка. Він неодноразово вивчався в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Д.Я.Самоквасовим та І.А.Лінніченком, членами Роменського археологічного товариства⁸. У ті часи в некрополі налічувалося 150 курганів. Висота найбільших досягала 7-8 м⁹.

Могильник знаходиться в 0,15-0,35 км на північний захід від цвинтаря, на плато правого корінного берега р.Сула, неподалік абсолютної відмітки 171,4 м. Кургани розділені на дві групи широкою балкою. Кількість насипів у групах рівна — 15 та 15 насипів. Вони розорюються, сучасна їх висота становить 0,1-1,5 м, від деяких збереглися лише коричневі матерікові пля-

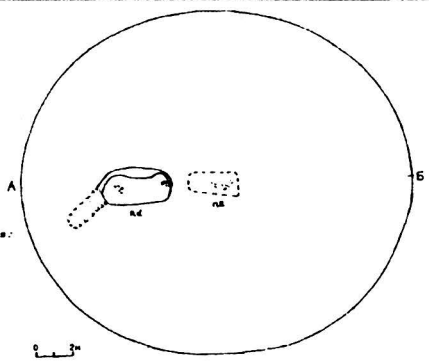
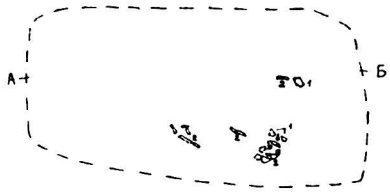

Рис. 3. Курган №2. План та профіль бровки.

Умовні позначення:

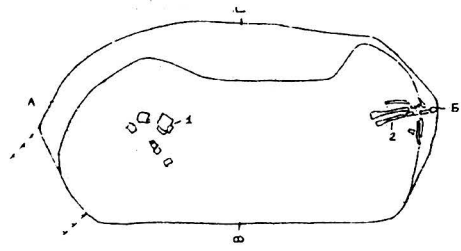
- гранітний шир
- пісок
- глинисті
- ґрунти

0 3м

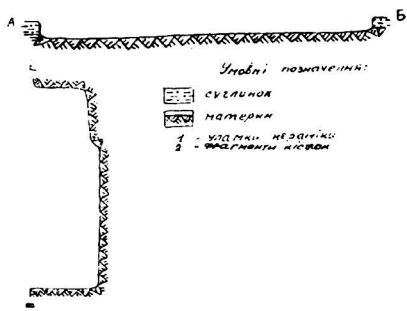

0 40см

Рис. 4. Курган №2. План поховань №1 і №2.

0 40см

Умовні позначення:

- цегляний
- ґрунти
- 1 - УЛОЖЕННЯ КЕРАМІКИ
- 2 - ФРАГМЕНТИ КОСТИ

Умовні позначення:

- 1 - УЛОЖЕННЯ КЕРАМІКИ
- 2 - ФРАГМЕНТИ КОСТИ
- 3 - ПІСОК
- 4 - ГЛИНИ

ми. Увага була звернута на групу №1, що, додатково, розділена асфальтною дорогою. По її краях, у відвалах землі від грейдера, виявлені стінки ліпного посуду скіфської доби, які походять, очевидно, від зруйнованих насипів. Два кургани, що досліджувалися, знаходилися по ліву сторону від шосе на Сурмачівку.

Курган №1 знаходився у центральній частині групи, за 0,2 км на північ від шосе. Перед розкопками насип мав округлу форму, діаметр — 22 м, висота — 0,51 м. Він споруджений з однорідного сіро-чорного чорнозему, при розкопках зустрічалися поодинокі уламки ліпної кераміки. Первісний діаметр кургану становив близько 20 м. При його спорудженні земля навколо була знята до материка. За допомогою зачистки, як і в кургані №2, слідів рову не виявлено, лише на рівні материка, навколо первісного насипу зафіксовані окремі шматочки деревного вугілля (рис.1).

Курган містив два поховання — основне №2 та впускне №1 (рис.2).

Основне поховання містило поховання воїна (див. публікацію *А.В.Артс'єва*), здійснене в ямі з вертикальними, ледь звуженими донизу стінками. Яма прямокутної форми із заокругленими кутами, пошкоджена впускним похованням та грабіжницьким ходом. Він починався за 6,5 м на північний захід від ями. Його ширина — 1,55, висота — 1,3 м. Навколо ями існував глиняний викид, змішаний із чорноземом, товщиною 0,32-0,38 м, діаметром 12,1х9,8 м. Поховальна камера орієнтована по лінії пн. схід-пд. захід. Її розміри — 6,08х4,08 м, глибина від репера — 1,53 м та 0,75 м від рівня материка. Яма була заповнена м'яким чорноземом, з попелом та деревним вугіллям, у нижній частині — з домішкою материкової глини. Останні потрапили сюди з поховання №1. У пн. сх. частині ями, у верхній частині заповнення, на глибині 0,6-0,7 м від репера, зафіксовано деревний тліп — сліди перекриття.

Дію ями рівне, in situ в пд.-зах. частині збереглися лише рештки кішцівок чоловіка, що свідчать про півинчу, із незначним відхиленням на схід, орієнтацію померлого. Слід відмітити, що поховання з такою орієнтацією у Посуллі відомо лише три - у курганах біля Плавнище, Кулешівки і Хитців¹⁰. Поряд із залишками нижніх кішцівок, з лівого боку, знаходився глиняний ліпний горщик.

Очевидно, існував дромос, який підходив до південно-східної сторони ями, і був знищений грабіжницьким ходом. Залишки східця, шириною 0,25 м, висотою 0,16 м, виявлені у південно-східному кутку ями, хоча, існує ймовірність, що його зробили грабіжники.

У заповненні ями, в підвішеному стані, виявлена значна кількість знахідок, переміщених грабіжниками. Речі можна віднести до основного та впускного поховань. Вони скучені у південній і центральній частинах ями.

Впускне поховання №1 здійснене на рівні материка і перерізає у верхній частині основне поховання. Яма орієнтована по лінії пд.-пн. Заповнена чорною землею. Існувала якась дерев'яна конструкція - склеп, що був спалений при виконанні поховального обряду і його деталі частково переміщені грабіжниками у поховання №2.

Дію ями плоске, на ньому зафіксовані незначні сліди коричневого тліну. Знахідки і кістки жінки та дитини в цій могилі також повністю переміщені. Вони знаходилися у східній та південній частині ями. З поховального інвентаря збереглося лише три селенастові орнаментовані намистини.

Характеристика знахідок з поховань.

Вироби із заліза.

1. *Пластини захисного поясу*, періодко корозовані і спаяні між собою по 2-4 од., довгі, ледь опуклі, із закругленими кутами. На деяких — відбитки тканини. Мають по два отвори по краях та один — посередині. Їх довжина — 4,6-4,9 см, ширина — 1,1-1,2 см, товщина — 0,1-

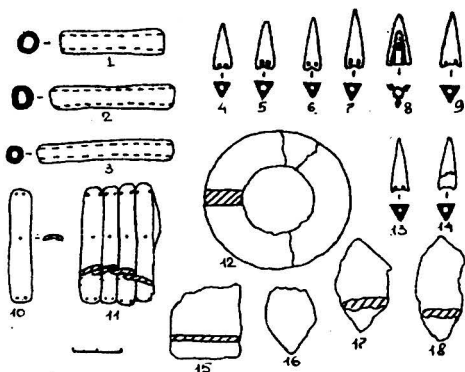

Рис. 5. Курган №1. Знахідки з поховань №1 і №2.

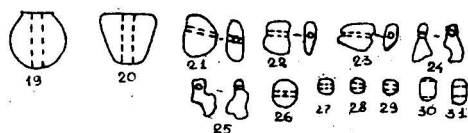
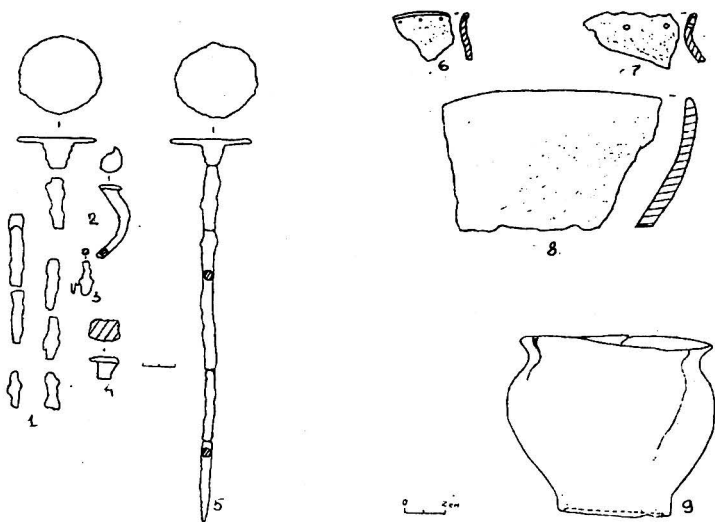

Рис. 6. Знахідки з поховання №1 кургану №2 (1-3) та поховання №2 кургану №1 (4).

0,2 см. Кількість цілих пластин — 16, фрагментованих — 14 (рис. 5, 12-13).

2. Фрагментовані, очевидно, *підквадратної форми пластини*, — 5 од., шириною 2,8 см. Імовірно за все, що це деталі нижньої частини поясу. Вони мають сучасні розміри — від 1,3 до 4,7 см, товщину 0,3 см (рис.5, 15).

3. *Кільце з отвором*, очевидно, деталь до захисного обладунку чи кіпської зброї. Аналогії йому серед матеріалів скіфського часу нам невідомі. Діаметр — 5,8 см, діаметр отвору — 2,6 см, товщина — 0,6 см (рис. 5, 14).

4. *Бляшки* від вузничого набору у вигляді листочків. Дві цілих (4,2x1,9-0,4 см та 4x2x0,4 см) і одна фрагментована. На бляшках збереглися сліди домотканого полотна (рис. 5, 16-18).

5. *Шпилька* довжиною близько 25 см, з масивною шляпкою, яка має діаметр — 4,8x4,9 см, товщину — 0,2-0,3 см, товщину стрижня у верхній частині — 0,8-0,9 см, у нижній — 0,4-0,6 см (рис. 6, 6).

6. *Фрагменти шпильок*. Діаметр шляпки однієї з них — 4,8-5 см, товщина — 0,2-0,3 см (рис. 6, 1-2,5). У іншій діаметр шляпки визначити неможливо. Очевидно, зазначені шпильки мали однакові розміри. Подібні — зустрічаються на Вовківцевському (кург. №№ 478, 494) та в інших некрополях¹¹. Масивні залізні та бронзові шпильки, довжина деяких сягала понад 30 см, діаметр шляпки — 2-2,7 см, набули поширення у даному регіоні в V-IV ст. до н.е.¹² В.А.Лллісцька вважає, що область Посулля була центром, де ці речі виготовлялися¹³. На сьогодні сурмачівські знахідки мають найбільші шляпки з відомих у басейні Сули.

7. Дуже корозований *уламок*, вірогідно, від *застібки*. Має розширення, пошкоджену верхню частину у вигляді шляпки, стрижень загнутий. Його довжина — 4,3 см, діаметр у нижній частині — 0,6 см (рис. 6, 3).

8. Нижня *частина невідомого предмету*, довжиною 1,5 см, діаметром 0,3 см, розліска на на кіпці (рис. 6, 4). Можливо, відноситься до попередньої знахідки.

Вироби зі склопасті.

9. Підтрикутна *намистина* рожевого кольору із білими вічками, які, у свою чергу, у середині розмальовані сирішою фарбою. Висота — 0,6 см, діаметр — 1,1 см, діаметр каналу отвору — 0,4 см.

10. Фрагменти сирішої *намистини* із подвійними вічками, у центрі яких сиріші вкраплення — 6 од.

11. Уламки темносирої *намистини* із подвійними вічками, у центрі яких сиріші вкраплення — 4 од. Її висота — 0,7 см.

12. Дрібні намистинки, типу *бісеру*, коричневого кольору — 3 од. Мають висоту — 0,55 см, діаметр — 0,7 см, діаметр отвору — 0,2 (рис. 5, 27-29).

13. Дві, децю більші, *намистинки* коричневого кольору, розміром 1,1x0,8 см та 0,9x0,5 см, з діаметром отворів відповідно 0,2 см та 0,4 см (рис. 5, 26, 31).

Вироби з бронзи.

14. Тригранні *накілечники стріл* — 7 од. (рис. 5, 4-7, 9-11). Подібні зустрічаються у похованнях (курган біля с. Борзна¹⁴, курган №2 Більського курганного некрополю "Б"¹⁵ і культурному шарі (Глибське городище) пам'яток IV-III ст. до н.е.

15. Трилопатева *накілечник стріли* з пірамідальною голівкою та прихованою втулкою, на одному рівні з якою обрізані кіпці лопатей (рис. 5, 8). Датуються другою половиною VI-V ст. до н.е. Були поширені в цей період і в Дніпровському лісостеповому Лівобережжі (посульські кургани¹⁶, курган №2 Олефірцінського могильника¹⁷ тощо).

16. *Пронизка*. Її розміри — 1,0x0,6 см, діаметр отвору — 0,7 см (рис. 5, 30). Входила до разків намиста з буритину та склопасті.

Вироби із кістки.

17. Кістяні *трубочки-пронизки* — 3 од. Довжина першої — 5,6 см, діаметр 0,7-0,8 см, діаметр отвору 0,5-0,6 см, другої відповідно — 5,1, 0,8-1,1 см, 0,4-0,7 см, третьої — 4,3, 0,8-1,1, 1-1,2 см (рис. 5, 1-3).

Вироби з буритину.

18. *Намисто* — 6 од. Форма намистини — неправильний прямокутник із заокругленими

кутами, або напівовал. Одна памістина збереглася у фрагментах. Дві — пошкоджені вогнем. Розміри збережених предметів: 1,8x1,4x0,7; 1,5x1,1x0,5; 1,5x1,2x0,5 см, діаметр отворів — 0,2 см (рис.5, 21-25). Довгий час були у вжитку, мають значні сліди потертостей. Намисто з бурштину поширене у похованнях басейну Сули і Ворекли.

Вироби з глини.

19. *Горщик* з профільованими вішнями, які переходять в опуклий тулуб, та виділеною нижньою частиною. Дно має слабо виділений піддон. Поверхня заглажена. Його розміри — висота 9,8 см, діаметр вішня — 10 см, діаметр дещка — 5,4 см (рис.6, 10). Схожі вироби зустрічаються у похованнях басейну Псла та Сули¹⁸.

20. Два *пряслиця-важки*. Перше — зрізано-кулясте. Його висота — 2,4 см, діаметр — 2,3 см. Друге, — зрізано-конічне, має розміри — 2,2x2,3 см. Діаметр отворів на пряслицях — 0,5 см, вони мають заглажену поверхню (рис.5, 19-20).

Хоча комплекси двох поховань були змішані між собою грабіжниками, які перебирали знахідки з поховань у ямі №2, але їх можна розділити. До супутнього інвентаря чоловіка належать пластини поясного набору, залізні бляшки, кільце, кістяні пронизки, трилопасне вістря стріли, безперечно, горщик, застібка до поясу. До поховання №1 відносяться: намисто із бурштину, пряслиця, склопастове намисто, залізні шпильки, можливо, тригранні вістря стріл із верхнього заповнення ями №2 та пронизка з бронзи.

Датування поховань кургану №1 певною мірою утруднене внаслідок їх пограбування. Поховання №2 належало воїну-дружиннику. Його можна датувати другою половиною VI-V ст. до н.е. Впускне поховання жінки з дитиною здійснене дещо пізніше, у IV ст. до н.е.

Курган №2 знаходився в 30 м на пд.-зах. від кургану №2. Перед розкопками на його поверхні зустрічалися поодинокі уламки ліпної кераміки скіфського часу. Насип мав округлу форму, висоту 0,29 м і діаметр 21 м (рис.3). Він складався з коричнево-чорного ґрунту. При знятті насипу виявлена незначна кількість дуже подрібнених невизначених стінок ліпної кераміки, кісток.

Курган містив два поховання — основне №1 та впускне №2.

Основне поховання являло собою яму з прямими стінками по лінії сх.-зах., звуженими по осі пн.-пд. Яма прямокутної форми, із закругленими кутами, розміром 6,36x4,2 м. Дно нерівне, у південній частині заглиблене на 0,3 м, у північній — плавно знижується. Глибина ями від репера 1,33 м, від рівня материка — 0,78 м. До пд.-сх. кута ями підходив грабіжницький хід довжиною 2,5 м і шириною 1,0 м, що був прокладений у материк і плавно опускався до ями.

Яма та простір навколо неї виявилися заповнені суглинком, у верхній частині — ущільненим і перемішаним із затічним чорним ґрунтом. Вірогідно, поховання після розкопок не було певний час зашпальоване землею і зазнавало атмосферних впливів. Під північним краєм ями, у рушній землі, виявлені кістки піг дорослої людини - чоловіка. Судячи з усього, ґрунт не повністю викидався з ями, а частина його масиву була переміщена до країв. У пд. частині ями, на глибині 0,75-0,95 см від репера, виявлені фрагменти кераміки (рис. 4).

Характеристика знахідок.

1. *Фрагмент* вішня глибокої миски — 1 од. (рис. 6, 9).
2. *Фрагмент* вішня *горщика* з пальцевими вдавленнями по верху, нижче — проколи — 1 од. (рис. 6, 8).
3. *Фрагмент* вішня невеликого тонкостінного *горщика* бокала з маленькими проколами

під краєм — 1 од. (рис. 6, 7). Горщики і горшечки з такою орнаментацією зустрічаються протягом всього скіфського часу у Дніпровському лісостеповому Лівобережжі.

4. *Фрагменти* невизначених *стіжок* ліпного посуду — 6 од.

Поховання №2 знаходилося у центральній частині кургану. Яма вилучена у насип кургану і виконана у стародавньому ґрунті до материка. Її чіткі контури не прослідковані (рис. 4). Приблизні розміри 4,4х3,0 м. Орієнтована за віссю пн.-нд. Була заповнена чорноземом. Під східною стінкою виявлені розрізнені кістки та уламки черепу дитини, окремі незначні уламки ліпного посуду (4 од.).

Курган майже вищеп пограбований у часи пізнього українського середньовіччя. Хоча можна припустити, зважаючи на відсутність навіть фрагментів будь-яких речей зі складу поховального інвентаря, що поховальний комплекс був розкопаний наприкінці XIX - на початку XX ст. археологами.

Датувати курган №2, а, особливо, поховання №2, важко. Курган споруджений у хронологічному діапазоні — VI-IV ст. до н.е.

Продовження розкопок у даному регіоні та залучення матеріалів, які були здобуті раніше, дасть змогу більш детально реконструювати поховальний обряд землеробсько-скотарських племен басейну Сули.

Література

1. **Ильинская В.А.** Скифы Днепровского лесостепного Левобережья (курганы Посулья). — К.: Наук. думка, 1968. — С.21-22.
2. Там само. — С.22.
3. Древности Поднепровья. — К., 1899-1900. — Т. II — С.6-7; Древности Поднепровья. — К., 1899-1900. — Т. III. — С.7-8; Труды XIV АС. — Т. III. — С.210-211.
4. **Галанина Л.К.** Скифские древности Поднепровья: (Эрмитажная коллекция Брандербурга). — М.: Наука, 1977. — С.9; **Шовкопляс Г.М.** Пам'ятаймо добрі справи // АЗ ПКМ. — Полтава, 1992. — Вип. 2. — С.73.
5. **Махно Є.В.** Кургани скіфського часу біля с. Малі Будки // Археологія. — К., 1953. — Т. VIII. — С.153; **Сидоренко Г.О.** Скіфський курган на р. Удай // Археологія. — К., 1964. — Т. XVI. — С.191-194.
6. **Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.** Первый Мгарский курган // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія. — С.318-338.
7. **Гейко А.В.** Про розкопки Глинського городища // М-ли IV Міжнародної конференції студентів і молодих вчених. — К., 1996. — С.149-150; **Гейко А.В.** Глинське городище скіфського часу в Посуллі // Більське городище в контексті вивчення раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С. 242-249.
8. **Ильинская В.А.** Скифы Днепровского... — С.21-22.
9. Там само. — С.12.
10. Там само. — Приложение 2.
11. Там само. — Табл. XXXIX, 3; XL, 26.
12. Там само. — С.143.
13. Там само. — С.145.
14. Там само. — Табл. XXXI, 4; LVI, 9;

15. Супруненко О.Б. Розкопки Більського курганного некрополю "Б" // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — Рис. 25, 7.

16. Ильинская В.А. Скифы Днепровского... — Табл. VII, 10; IX 15, 17; X, 22, 24, 25; XI, 19; XXVII, 23, 24.

17. Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б. Курганы скифского времени междуречья Ворсклы и Псла. — М.-Полтава, 1993. — Рис. 6, 3.

18. Ильинская В.А. Скифы Днепровского... — Табл. LX, 22, 29.

Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

Приложение

© *Артемьев А.В.*

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ КУРГАНОВ СУРМАЧЕВСКОГО МОГИЛЬНИКА

(определения патологии костной ткани и зубо-челюстной системы)

Антропологические определения были крайне затруднены, так как костные останки людей, повидимому, не раз перемещались самым невероятным образом грабителями. По сути, находки составили материалы из семи разрозненных групп, что усугубляло трудности анализа. Костный материал кургана № 1 — рассеян в четырёх местах, в трёх — кургана № 2, смешан.

Сохранность материалов, переданных для обработки, плохая. Большинство костей повреждены и, как следствие, неполностью собраны. Большинство — находятся во фрагментарном состоянии, осколки — мелких размеров. Среди них нет ни одного полного, целого черепа. Большинство признаков стёрты, что, в свою очередь, не позволило провести расовый, краниометрический анализ, а в большинстве случаев — установить половой диморфизм и определить рост.

После идентификации костяков (проведена дифференциация, сопоставление отломков), было установлено, что в *кургане № 1*, были погребены *мужчина* 35-40 лет и *женщина* 25-30 лет, последняя — ростом 163-164 см. Выявлены и кости *ребёнка* 3,5-4,5 лет. Костные останки этих людей находились в столь разрозненном состоянии, что в погребении № 1 этого кургана оказались останки ребёнка, мужчины и женщины, причём костей женщины — несколько, преобладали кости мужчины. В то время, как в погребении № 2 было выявлено лишь несколько фрагментов костей, отнесённых нами к мужским, а большинство — принадлежали женщине.

Среди костей *ребёнка* обнаружено 5 костей черепа, состоящих из фрагментов, и 6 фрагментов костей скелета.

Характеристика патологии зубо-челюстной системы и костной ткани.

На фрагменте лобной кости ребенка из кургана № 1 выявлена травма, полученная при жизни ребенка, и, без сомнения, повлекшая за собой смерть (консолидация костного вещества не наступила). Трещина тянется от переносицы до теменной кости, к венечному шву. Её длина — 5,4 см, ширина от 1,0 до 10 мм у брегматической части. Края костной рапы зигзагообразные на наружной поверхности, ровные — на внутренней.

Имеется шесть зубов, сохранность которых хорошая (эмаль сохранена, коронки и корни зубов не повреждены). Все отсутствующие зубы утрачены после смерти, что определяется по лункам зубов. Зубы соответствуют лункам, идентификации не требуют. Выявлены эмалевые капиллярно-гиперплазия 84-го зуба (здесь и далее зубы обозначаются по классификации ВОЗ — Всемирной Организации Здравоохранения).

К костям *мужчины* принадлежат: фрагментированный череп, 20 костей скелета, 47 фрагментов определённой и 40 неопределённой принадлежности.

Характеристика патологии зубо-челюстной системы и костной ткани.

Имеется 13 зубов. Отсутствующие зубы утрачены после смерти (о чём свидетельствуют лунки зубов). Сохранность хорошая (только коронка 18-го повреждена под действием природных факторов). Стёртость физиологическая, прикус, судя по последней, ортогнатический (норма). Форма 43-го — трёхугольная. Сохранившиеся зубы соответствуют лункам, идентификации не требуют. Обнаружены незначительные зубные отложения. Карисса нет. На костной ткани лунок фронтальных нижних зубов наблюдается остеопороз и резорбция, как свидетельство пародонтальных явлений.

Среди костей, принадлежащих *женщине*, — фрагменты черепа, 5 целых костей и 29 фрагментов скелета, 8 фрагментов не определенной принадлежности.

Характеристика патологии зубо-челюстной системы и костной ткани.

Имеется 9 зубов, стёртость физиологическая, прикус, судя по стёртости, ортогнатический. Форма фронтальных зубов — треугольная. Зубы сохранились хорошо, эмаль сохранена, коронки и корни зубов не повреждены.

От 18-го по 11-й и от 22-го по 28-й зубы, включительно, по нашим предположениям, утрачены после смерти. 35-й, 34-й, 31-й, 41-й 44-й, 45-й — утрачены после смерти (определено по состоянию лунок). Имеются незначительные зубные отложения. Карисса не выявлено.

В *кургане № 2* идентифицированы *мужчина*, на что указывает большинство имеющихся признаков, 40-45 лет, 160-165 см ростом, и *ребёнок* в возрасте 3-4 лет.

Костяк *мужчины* не полный, насчитывает 2 кости и 12 фрагментов костей верхней и нижней конечности.

Характеристика патологии зубо-челюстной системы и костной ткани.

На имеющихся костях патологии не выявлено.

К костям *ребенка* относятся: череп во фрагментарном состоянии, 6 костей туловища, 23 их фрагмента и кость неопределённой принадлежности.

Характеристика патологии зубо-челюстной системы и костной ткани.

Сохранилось только три зуба. Но примечательно, что и здесь на эмали 54-го зуба обнаружена гиперплазия*. Лунки сохранившейся челюсти и твёрдые ткани зубов без патологии.

Українська медична стоматологічна академія

* Подобные образования очень часто фиксируются автором при изучении твёрдых тканей зубов костяков скифского времени.

АЛЕКСАНДР ВСЕВОЛОДОВИЧ БОДЯНСКИЙ (1916-1992)

“Сьогодні понеділок, 10 серпня 1982 року. Я прийду до Вас на розкопки, хоч сам ... розчистити скіфське поховання..., будуть цікаві знахідки різних скіфських речей, бо мені спився сьогодні сон перед ранком, чимало різних знахідок. ... В зв'язку з цим спом ... привіз з собою клей ПВА для консервації меча і фанерну пластину, щоб взяти меч цілим для музею. А-ну, перевіримо, чи правдивий сон, бо ще Гомер писав, що сни бувають правдиві, які входять роговими воротами, і бувають неправдиві, які входять кістяними воротами...

Писано в Запоріжжі на правому березі в 6 годину ранку 10 серпня 1982. Погода чудова. Сонце, сонце, сонце. + 29 тепла.
О.Бодянский”.

Сон был не правдивый. Лишь несколько наконечников стрел мы обнаружили в грабительском ходе. Бодянского это не омрачило. На его лице сияла улыбка, а глаза светились счастьем: “Які чудові наконечники, гострі...”.

Его нет с нами уже несколько лет. Но осталось его дело: сотни и сотни археологических объектов: поселения, городища, могильники; многотысячная коллекция, научные публикации, архивные материалы и память о нем. Археологе — Степовике — Разведчике — Человеке.

Началось все в детстве как-то вдруг. Поднял с земли черепок, ничем примечательный, неведомый, но ощущение такое, что знаком, и видится целым, и как бы в деле, много веков тому. Эта внутренняя неуловимая связь с прошлым пронзила и определила его судьбу. Стал собирать все интересное, что попадалось: кремни, обломки керамики, камни, древнюю бронзу и железо..., и в “камералку”, на чердак.

Потом в его жизни появился Учитель. И какой! Академик Д.И.Яворницкий. Он был не просто учителем. Он был другом, наставником, покровителем. В 1938 г. он добивается, чтобы Саше Бодянскому дали разрешение на раскопки курганов у родного села Петрополя. Привязанность юного археолога и старого учителя была взаимной. Саша Бодянский скрашивал годы жизни Д.И.Яворницкого: “Ви, синашу, п'ять років життя додали мені своєю знахідкою”. Письма сельскому мальчику пронизаны любовью и заботой. “Дорогий синку! 19 8/22 38. Дуже жалкую, що Ви за все минуле літо не удосудились побувати в Кагулівці і не привезли звідтіля ані черепочка, ані люлечки, а я так виглядав Вас, ледве в димар не прокричав, щоб Ви прибігли до мене... Вірте мені, що якби я знов почав заправляти музеєм, Ви б у мене були першим музейним робітником. За всім цілую Вас і бажаю всього найкращого в світі. Д.Яворницкий”.

А.В.Бодянский на раскопках. 1980-е гг. Фото автора.

За несколько дней до смерти Д.И.Яворницький подарил Сапку свою универсальную трость (с бронзовой ручкой в виде клюва, с одной стороны, и молоток — с другой, внизу острый насад, чтобы землю шупать) с инициалами “Д.И.Я.” и датами — “1904” (год изготовления) и “1680” (год смерти И.Сирка). “Бери, Шуро, знадобиться”.

Пригодилась. Неутомимый разведчик. Более 50 лет в пути. Летом — пешком, зимой — на коньках. Степи, балки, берега Днепра и Каховского моря от Днепропетровска до Херсона. Неизменно с потертым рюкзаком, в котором обязательно саперка, нож, флейц, совочек, луковичка, кусок хлеба и банка кильки в томате; в руках шуп (трость берег). Стремительный и легкий. “Побував на Капулівці; зібрав скіфську кераміку та пряслиця, є і грецькі клейма; а ще фібула. Чудо! Такого світ не бачив. А підвіски з черепашок каури! Водяться вона лише в Індійському океані. А знайдено їх під

Запоріжжям. Перше тисячоліття до нашої ери, га? Диво з див!.. Заскочив у Портамашево..., потім — у Федорівку...” А ведь это десятки километров. При этом все видел, записывал, зарисовывал, запоминал. Память была удивительная. Помнил место и дату каждой находки..., вдруг читал стихи Д.Бедного из книжки, подаренной отцом в 1928 г. (?!), не забывал поздравить женский коллектив музея 8-го марта...

Трепетно относился к земле: “Ви подивіться, як все гарно, досконало на землі. Такий-бо Світ чудовий, неповторний, — досить буде зберегти його, яким він нам дістався у спадок...” Простая философия: не навредит, не обидеть, не осквернит своим вмешательством живого, природы, натуры...

Земля отвечала ему тем же. Не каждому дарит она свои секреты, далеко не с каждым она откровенна. Со Всеволодовичем земля разговаривала сотнями языков и говорюв, и он читал землю уверенно и легко. Земля для него — вечная книга, мудрая и захватывающая.

На раскопках не чувствуешь запах тления. Сохранится то, что напоминает о жизни. О погребенных, которых Александру Всеволодовичу доводилось зачищать, говорит не иначе как о соседях, что живут через улицу: “Старушка-черняхівка. Симпатична яка! Солоночка в неї. Прясли їй поклали. Горшки ліпні — аж два. На борщ і на кашу — я так вважаю. Кружальний посуд. І козу. Хороша була Старушка. Мотижка в неї залізна, по нашому — сапа. Голка бронзова. Спиця в’язальна. Виходить, онукам теплі шкарпетки в’язала”.

И так доброжелательно-наивно, с любовью, обо всем: будь-то работа или приготовление чая. “Чай у нас — у жодному магазині не дістанеш. Вам сподобається. Він з травички. Од дев’яноста дев’яти хвороб. Є звіробій, є цвіт глоду, є петрів батіг, є трава череди. Тільки треба не кип’ятити, як це нерозум котрийсь чинить, а заливати окропом”.

С ним было легко и интересно. Он был нашим Учителем. Незаметно и очень деликатно помогал постигать археологическую науку, и познавать земной мир: варить варенье из цветов акации, разбираться в лепной керамике, видеть приметы скрытого землей поселения, улавливать в природе народные приметы. И так — бесконечно... Он все знал, если не по науке, то по наитию. Мудр, добр и наивен.

Мечтал полететь на другую планету: “Як тільки почнуть записувати пасажирів на корабель до космосу, я буду першим!”

Его полет к звездам начался 29 февраля 1992 года.

Запорізька обласна інспекція
охорони пам’яток історії і культури

Таріль майолікова поліхромна, з підполив'яним розписом.

Італія. XVI ст.

Із палацу І.М.Муравйова-Апостола.
Миргородський краєзнавчий музей.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЗ ПКМ - Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею, Полтава

АЛПУ - Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава

АС - Археологический съезд

СВК - Сільськогосподарський виробничий кооператив

ВЦ - Видавничий центр

ДАПО - Державний архів Полтавської області, Полтава

ДВУ - Держвидав України, Харків, Київ

ДМЗУГ - Державний музей українського гончарства в Опішні

ЖМНП - Журнал министерства народного просвещения, Санкт-Петербург

ІА НАНУ - Інститут археології Національної Академії наук України, Київ

ІНО - Інститут народної освіти

ІР НЦНБ НАНУ - Інститут рукописів Національної Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В.І.Вернадського, Київ

КС - Киевская старина, Київська старовина, Київ

НА ІА НАНУ - Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України, Київ

НАНУ - Національна Академія наук України, Київ

НА ПКМ - Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею, Полтава

НА ПХМ - Науковий архів Полтавського художнього музею, Полтава

НА ЦОДПА - Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава

НМІУ - Національний музей історії України, Київ

НТЕ - Народна творчість та етнографія, Київ

ОДПАП - Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини, Полтава

ОИПАП - Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины, Полтава

ПАЗ - Полтавський археологічний збірник, Полтава

ПГВ - Полтавские губернские ведомости, Полтава

ПЄВ - Полтавські Єпархіальні відомості, Полтава

ПКМ - Полтавський краєзнавчий музей, Полтава

ПУАК - Полтавская Ученая Архивная комиссия, Полтава

РДАДА - Російський державний архів давніх актів, Москва

РДІА - Російський державний історичний архів, Санкт-Петербург

СА - Советская археология, Москва

ТД - Тези доповідей

ТДНК - Тези доповідей наукової конференції

ТДП - Тези доповідей і повідомлень

ТДС - Тезисы докладов и сообщений

ТНК - Тези наукової конференції

УЕ - Українська енциклопедія, Київ

Ф ПКМ - Фонди Полтавського краєзнавчого музею, Полтава

ЦДАВОУ - Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України, Київ

ЦДІАУ - Центральний державний історичний архів України, Київ

ЦОДПА - Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава

ЗМІСТ

Шемет П.Г. Музеї Полтавщини: Сторінки історії та сьогодення	3
МУЗЕЇ ❖ КОЛЕКЦІЇ	
Скирда В.В. Музей витончених мистецтв та старожитностей при Харківському університеті	7
Супруненко О.Б. Доля колекцій музею К.М.Скаржинської	9
Карсим І.А. Приватні колекції у зібранні церковно-археологічного музею Київської духовної академії	19
Тітков О.В. Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею	22
Мокляк В.О. Українські, козацькі старожитності в зібранні Полтавського краєзнавчого музею	28
Журавель Г.Г. Музейне будівництво на Полтавщині в 20-ті роки нинішнього століття та роль в ньому громадських організацій	33
Галян Г.І. Музейні ретроспекції і новації	37
Єнко М.В. Створення музейних колекцій шляхом залучення зібрань приватних осіб	40
Граб В.І. "Домашній музей" Юрія Кондратюка	43
Кулатова І.М. Мінусинська колекція К.Болсуновського у Полтаві	45
Кракало І.В. Культурний посуд черняхівської культури у зібранні Кременчуцького краєзнавчого музею	48
Троцька В.І. Збірка археологічної кераміки з фондів державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному	52
МЕЦЕНАЦТВО	
Ханко В.М. Меценати і колекціонери на Миргородщині	56
Белько О.О. З історії Полтавської громадської бібліотеки	62
Нарадько А.В. Меценатство у справі будівництва пам'ятників в Україні	67
Московченко Н.О. Інститут шляхетних дівчат та меценати	71
ПЕРСОНАЛІЇ	
Куріло О. Готфрид Оссовські — визначний археолог та музейний діяч	75
Кигим С.Л. З історії Полтавського краєзнавчого музею: завідуючі музеєм, завідуючі природничим відділом музею — вчені-природознавці (1891-1943)	77
Коротенко В.В. Родовід та родинні зв'язки Михайла Олександровича Олеховського — першого завідуючого Полтавським музеєм	85
Нестуля С.І. Невідома автобіографія О.Г.Сластьона	89
Гейко А.В. Археологічна діяльність С.О.Мазараки в контексті вивчення поховальних пам'яток Посулля	91
Артем'єв А.В. Антропологічні матеріали із курганів Сурмачівського могильника	100
Плешивенко А.Г. Олександр Всеволодович Бодяньський (1916-1992)	102
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	106

Наукове видання

МУЗЕЇ. МЕЦЕНАТИ. КОЛЕКЦІЇ

Збірник наукових праць

Полтава
ВЦ "Археологія"
Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури
Полтавської облдержадміністрації
36011, м.Полтава-11, Комсомольська, 37, тел./факс 2-26-12
Відповідальний та науковий редактор **Супруненко О.Б.**
Художній, технічний редактор, комп'ютерна верстка **Тітков О.В.**
Комп'ютерний набір: **Гейко А.В., Коваленко О.В., Мошинець Л.М.**

*На обкладинці: Експозиція церковного начиння зібрання К.М.Скаржинської у
Природничо-Історичному музеї Полтавського губерніського земства, 1908 р.
Фотопортрети відомих меценатів та музейників – К.М.Скаржинської, П.П.Бобровського
та І.А.Зарецького.*

Підписано до друку 17.05.2000 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний та газетний. Гарнітура
Петербург, Бангкок. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 9,5. Ум.-фарб. відб. 6,2. Обл.-вид. арк. 6,1.
Тираж 305 прим. (1-й завод - 250 прим.). Вид. № 75. Зам. № 5/2000.
ПП Друкарня "Гротеск", м.Полтава, тел. 66-16-85.

ISBN 966-7628-01-9

